

MIODRAG BULATOVIĆ
ĐAVOLI DOLAZE
Zbrika pripovijedaka

(1930-1991)

MIODRAG BULATOVIĆ
ĐAVOLI DOLAZE
Zbrika pripovijedaka
© Barbara, Aleksandar i Matija Bulatović

Izdavač
Lokalni javni emiter Radio Bijelo Polje

Za izdavača
mr Dragić Rabrenović

Dizajn naslovne strane i priprema za štampu
Marko Tvrdišić

*Za naslovnu stranu korištena fotografija
umjetničkog rada Barbare Bulatović*

Štampa
Grafokarton – Prijepolje

Tiraž
500

*Ova knjiga je nastala u sklopu
Trećeg Regionalnog festivala
fantastične književnosti REFESTICON 2015
Objavljeno uz saglasnost porodice Bulatović*

Pokrovitelji
Ministarstvo kulture Crne Gore
Opština Bijelo Polje

Organizator
Lokalni javni emiter Radio Bijelo Polje

Suorganizator
JU Ratkovićeve Večeri poezije

MIODRAG BULATOVIĆ

ĐAVOLI DOLAZE

Zbrika pripovijedaka

Lokalni javni emiter Radio Bijelo Polje
Bijelo Polje, 2015.

Labud DRAGIĆ

ĐAVOLI DOLAZE – UVOD U MAGIČNI SVET MIODRAGA
BULATOVIĆA

Na svet danas gledam obično, kao na najobičniji vrt, iako sam svestan da sam bolji, lepši i pametniji od svih ljudi koje znam. M. Bulatović: Đavoli dolaze, Ljubavnici

„Postoji jedna vrsta ljudi“, napisao je Tomas Man, „Mezimaca Božjih – čija je sreća, kako izgleda, genije, i kojima je genije sreća, deca Sunca koja sa titravim odrazom Sunca u očima na lak prijatan i mio način, sve igrajući se, promiču kroza život, a ceo svet se zgrće oko njih, ceo svet im se divi, hvali ih zavidi im voli ih jer je i sama zavist nesposobna da ih mrzi“. Manova opservacija se najverovatnije mogla odnositi na Getea, ali nama najbliža asocijacija upućivala je na Miodraga Bulatovića.

Svaki Bulatovićev iskaz zračio je svežinom samosvojnog duha, nosio znak smelosti, koja se kreće rubom dozvoljenog, a svako njegovo novo delo nosilo je *beleg jedne od onih ogromnih surovih tvorevina koje čoveka rastresaju, zaglušuju, muče, usrećavaju, uništavaju pokvarenjačkom pompeznošću svog bestidno i genijalnog diletanstva*.

Đavoli dolaze, prvenac mladog pisca, dočekan je sa znatnom arogancijom, s jedne, i malobrojnijim i suszdržanim pohvalama, s druge strane. U pokudama je fokusiran krug tema, dok su blagonakloni isticali piščev talenat. Ono što je u oba slučaja prećutano, to je nova, autentična vizija sveta.

Bulatović – naglašavali su to mnogi kritičari – nema svoje uzore, ali i kad bi ih bilo, oni bi u kovačnici njegova talenta izgubili sve znake prepoznatljivosti. S druge strane, ne možemo odoleti utisaku da Bulatović ima svoje ekvivalente na sasvim suprotnim stranama Globusa. Bulgakovljevske humor provejava na mnogim Bulatovićevim stranicama, a atmosfera iz knjige *Đavoli dolaze* srodna je u pojedinim segmentima onoj u romanu *Čevengur* Andreja Platonova. Pomenuti roman Platonova, međutim, preveden je trideset godina

po objavljivanju *Đavola*, a malo je verovatno da je Bulatović sa dva-
deset godina čitao Platonova na ruskom.

Bulatovićev savremenik Kolumbijac Gabrijel Garsija Markes, jedno od najznačajnijih imena u književnosti Latinske Amerike i reprezentativni predstavnik magičnog realizma, piše romane koji duhom i atmosferom podsećaju na osnovni ton u prozi M. Bulatovića. Nadrealna slika sa žutim cvećem u romanu *Sto godina samoće* neodoljivo podseća na isto toliko nadrelne prizore maslačka, kojima i počinje i završava roman *Crveni petao* leti prema nebu.

Pažljivim iščitavanjem bibliografije uočićemo da je Bulatović mnogo ranije preveden na španski nego što je Markes približen srpskoj publici. No, daleko smo od primisli da Bulatovićev uticaj pripisujemo kolumbijskom piscu, ali treba skrenuti pažnju na postojanje sinhroniciteta u umetnosti, kao i u svekolikoj oblasti duha.

Svaki novi susret s pesnikom kao da otklanja neke ranije nedoumice i postavlja nove zagonetke čineći magiju dela još većom. Kad je reč o delu *Đavoli dolaze* – a često je to slučaj i s drugim njegovim delima – čitaoca nikad ne lišava nedoumice gde je granica između smeha i plača. „Plać je moj pogled na svet“, reći će u poznijim godinama autor *Đavola*, ali taj plač je često pomešan s grohotnim smehom, koji grune silinom vrela, da bi samo koji čas docnije ustupio mesto tragi-komičnoj atmosferi i drukčije intoniranom pripovedanju.

„Tako već u prvoj knjizi“, kako primećuje Ljubiša Jeremić, „Bulatović nastoji da obrazuje naročitu pripovedačku perspektivu koja sadrži raznorodne komponente – opažanja iz autorskog ugla, pa i autorski komentar ili parodiju komentara, kao i unutrašnje stajalište predstavljenih lica, u monolozima ili doživljenom govoru. Bulatović, drugim rečima, već ovde počinje da se koristi jednim veoma složenim, ambivalentnim narativnim stanovištem, koje se lako preobraća iz pouzdanog u nepouzdanog, iz trezvenog i realističkog u ironično i deformišuće, što znači i da lako menja tonalitet, od suvog protokolarnog iskaza koji konstatuje činjenično stanje, do iskaza bogatog pesničkim figurama koje donose sasvim nerealističku vizuru“.

Mihail Bahtin, tumačeći delo F. M. Dostojevskog, primećuje kako „sve u njegovom svetu egzistira na samoj granici sa svojom suprotnošću“. Ovo načelo u velikoj meri određuje i Bulatovićevu prozu, uz jednu značajnu ogradu: sva ona ushićenost i patos u koji često padaju junaci Dostojevskog, kod Bulatovića je prookrenuta u samoironiju, burlesku, grotesku.

Jedna od tajni njegova pripovedačkog postupka svakako je i jezičko majstorstvo. Ono je jedno od Bulatovićevih suštinskih darovi-

tosti, a ostvaruje ga neusiljeno, s lakoćom bogomdanog talenta, uz prirodnu i vrlo efektnu upotrebu lokalizama i arhaičnih izraza – dovodeći u spregu nespojive asocijativne nizove i tvoreći spontano fantazmagoriju, grotesknu sliku, apsurdnu ili nadrealnu atmosferu.

Tamo gde bi klasičan realistički pisac nekoliko stranica potrošio na opis, Bulatović stvar rešava jednim samurajskim rezom, izmeštajući naraciju iz klasičnog rama: „I ta kafana bila je mala i šuplja“.

Nezaboravna je Bulatovićeve jezička bravuroznost s onog iskonskog, neiscrpnog jezičkog majdana, ali ovoga puta utkana u štivo kakvim se dotle nije sretalo u srpskoj prozi; reči čuvene negda davno u dalekim svetlostima detinjstva najednom raskriljuju dveri mitskih svetova. Bulatović je te mitske svetove s darom vanrednog talenta izneo na videlo u sjaju staroga zlata.

U tom mitskom simulakrumu kao umirući dinosaurus brekće Bijelo Polje (Bulatovićev Makondo), bremenito tugom, beznađem, mržnjom i zlom, a ponad njega se samo pogdekad raskrile plavetna nebesa, katkad zaklonjena zlatnom prašinom pesnikove čežnje za nečim uzvišenim i neobičnim.

Čini se da Bulatović ničemu nije bio toliko veran koliko sopstvenom talentu. Savremenici skloni metafori objašnjavali su njegov talentat kao svaku elementarnu nepogodu – ili kao Božiju blagodat ili, u krajnjem slučaju, kao izraz i volju viših sila.

Kritičari su hvalili njegov dar, a, opet, negodovali kao da je nečim prekršio pravila igre, kao da je izmakao njihovim tipizacijama, klasifikacijama, kao da je izmestio i pomerio granice književnog teksta. Bulatović je, kao svaki istinski i iskonski talenat to odista i učinio.

Kroz dim i plamen zapaljenih žitnih polja promiču gubitnici za koje vreme teče jednim drugim nemerljivim tokom; lutori, prosjaci i mesečari, vagabundi koji gutaju zvezde – iščezavaju prašnjavim drumovima kroz dim i zasede i ceo svet je uskovitlana fatamorgana viđena očima punim suza. A iz tih suza se neprestano otima agonalni trzaj, uporni pokušaj da se nadvisi pakao bednog, banalnog i uniženog sveta.

Svet je ruglo, kazuje nam nevidljivi Bulatovićev pripovedač, ali ja ću ga pročitati ruganjem i podsmehom!

Bulatović se pre svega vlastitim književnim postupkom implicitno podsmeva pravilima klasične (i klasicističke) forme, neretko dovodeći u pitanje elementarne zakonitosti stilistike. Tako da se u njegovom tekstu sreće rečenica koja počinje veznikom: „Pa su išli bos i dronjavi, prljavi i zapušteni: takve ih nepregledni i svakojaki putevi znaju već petnaestak godina...“ A da bi razuverio čitaoca kako je to omaška istu konstrukciju sreće posle nekoliko narednih strani-

ca. Kao da je hteo da naglasi kako se upravo tim razaranjem oveštalih standarda može iskočiti u svet bezgranične umetničke slobode, što je elementarni imperativ svakog istinskog stvaranja.

Bulatovićeve smučeni i sluđeni svet nastanjuje izgubljen svet *perduta gente* jednog danteovskog inferna. Promiču njegovim opskurnim krajolikom, kosama, povijarcima i padinama, prašnjavim putljagama i drumovima lutori, zabuni, ajmane, maije, divanije, ... „a ječam se lomio, valjao, te klasao i opet se dizao i koljenčio...“

U tome svetu, lišenom smisla sreće i nade, sve se otima, kobelja i stremljenje nekamo, ali nigde ne stiže. Junak *Ljubavnika*, na primer, luta svetom opsednut čarima aviona i letilica, traga za srećom i devojkom koja bi mu donela potomka. Srpski Ahasfer, vagabund, opčinjava svet magijom svoje izmišljotine, opsesijom da napravi nešto neobično i veliko, uverenjem da pripada najvišem plemstvu sveta – skita tim svetom i traži devojkicu koja bi mu rodila naslednika, njemu, koji, osim nekoliko stvarčica u džepovima, nema ničega.

Stil, atmosfera i svet koji su nosile Bulatovićeve pripovetke bio je daleko od svega dotle poznatog: junaci su neobični – ni tragični ni smešni, ni seni ni sablasti, ali jesu ponešto od svega toga, a „sami veruju za sebe da su borci za današnjicu“. Bulatović je tim karikaturnalnim sablastima anticipirao i prizvao i heroja naše „današnjice“.

„I ta kafana bila je mala i šuplja“, vratimo se ovoj rečenici, kojom počinje priča *Ljubavnici*, rečenicom kakva dotle nije napisana u srpskoj prozi. A njome tek otpočinje lomatanje, tumbanje niz ambise apsurdna, očuđavanja i kalambura niz vrleti haotičnog, somnabulnog, grotesknog:

„Ja i Olja sedeli smo u uglu tako da nas nisu mogli videti ni Ananije ni Fotije...“ „Oko nas su se sivali ljudi mali i krpeni u šaputanju“. „Ljudi su se sivali obešeni i neobešeni i ličili na lutke od zemlje i hartije“. „Mirno sam gledao u ogledalo. Sva lica koja sam u njemu video bila su naborana i bolesna, sem mog. Imao sam mladež na jagodici, koji mi je ulepšavao izgled. **Oči su mi bile naročito lepe. Crnele su se na belim ispupčenjima lica; ono je moralo biti blede jer sam mnogo razmišljao kako da pronađem nešto što bi me zadivilo i oduševilo**“.

Književni teoretičari, kritičari, te učeni kritičari i oni koji su to želeli da budu, koliko god da su pokušali da zađu u magiju Bulatovićeve dela, nisu odgonetnuli prirodu njegova talenta, ali su se ipak složili u jednom: Bulatović je prekretnica u načinu pripovedanja i od njega nije više ništa kao pre.

Svet Bulatovićevid junaka je iščašen, „iskočio iz zgloba“ – kako bi to rekao Šekspir, pomeren, i nema nikakvog izgleda da se vrati u prirodni kolosek Logosa i Božijeg poretka. To je svet bez nade i budućnosti. Beskrajna je i neobuzdana čežnja njegovih junaka da se izdvoje i vinu iz grotla beznađa i zla, ali su u svojim željama i nastojanjima uglavnom bespomoćni. Njihova narav je varljiva kao nebo sa uskovitlanim oblacima. Iza blagorodnog ozarenja i probleska namah se smrači izokrene u nevreme.

U Bulatovićevoj *Božanstvenoj komediji* nema ni raja ni čistilišta: on je pesnik pomalo nestvarnog uskomešanog, ali izvesno izgubljenog sveta, kojim se njegovi junaci bespomoćno koprcaju – više u blatu i prašini toga pakla, nego li u plamenu, mada je slika požara jedna od dominantnih slika Bulatovićeve inferna. Dakako, u pozadini je katkad pritajen katkad gromoglasan kikot nevidljivog đavola.

Bulatovićev pakao je izraz autentične pesničke vizije, jedne ingeniozno skenirane stvarnosti, koja je, budući sazdana na laži, u vlasti đavola. Osnovni atribut sotone je laž, jer je on **laž i otac laži**.

U svojim docnijim knjigama, a naročito u romanu *Ljudi sa četiri prsta*, ovaj pakao će se izmestiti iz malog i *smradnog Bijelog Polja*, iz prašnjavog Balkana, i dobiće planetarne razmere.

„Ja sam svoj predak!“, najavljuje proročki Rembo. Bulatović to pokazuje svakom svojom rečenicom, naročito u ranim neobuzdanim i rasplamsalim delima, koja pulsiraju snagom plamene stihije.

Bulatović je pisac 21. veka i prorok Novoga doba. Svojim katurama, beštijama i borcima za „današnjicu“ on je anticipirao i našu savremenu „današnjicu“, gde je svaka protuva posegla za pravom da postane deoničar države i istorije.

*U Beogradu,
Maj 2015. godine*

*Nije li čovjek na vojsci na zemlji?
a dani njegovi nijesu li dani nadničarski?*

*Kao što sluga uzdiše za sjenom i
kao što nadničar čeka da svrši,
Tako su meni dati u nasljedstvo
mjeseci zaludni i noći mučne određene mi.*

*Za to ja neću braniti ustima svojim,
govoriću u tuzi duha svojega,
naricati u jadu duše svoje.*

*Šta je čovjek da ga mnogo cijeniš
i da mariš za nj?*

Knjiga o Jovu, gl. 7.

Uvod: Ovo je iriča o meni, njoj - rumenoj kao všinja, u njemu, veselom pa onda neveselom.

| PRVA GLAVA |

Videh: mili no travi, nečujno i podmuklo. Pređe preko otkosa sa slamčicom na leđima i zamalo se ne prevrnu kraj moje šake. Skočih i vrisnuh. Ona se zaustavi i pogleda me. Da se makla, stao bih bežati. Ali ona osta nepomična i čudno nema.

Pomislih: mora da joj je veoma žao što sam pobegao.

Ona se pomače i učini mi se da hoće da se prevrne. Da sam se oglednuo, ulovio bih u očima i na obrazima strah. Ali ja nisam imao ogledalo i video sam samo kako mi se nogavice tresu na otkosima.

Ona se opet pomače. Štap iznad moje glave zatrese se kao da je u ruci stogodišnjaka.

Pomislih: o ovome neću pričati ni njemu ni čobanima. Ismejavaće me. Ali, bogami, ma koji od njih da je bio na mome mestu, prepao bi se.

U meni se strah malo sleže.

Videh: ona sakatim hodom zaobiđe lokvu, odmeri me i zavuče se pod kamen.

Zapamtih joj pogled. I oči, male kao dve tačke.

Pomislih: sramota - mogao sam je ubiti. Ali ... zaista sam kukavica. Pobedila me je.

Zabele se stado na rubu livade. Kraj jagnjeta što je ležalo stajao je on. Poznah ga po torbi i nogavici.

Bili smo bosonogi najamnici, bez krova i hleba. I oči smo imali. Od njih nismo mogli pobeći. Eh, da ih nije bilo. Njegove su bile vesele i plave kao u mačka, a moje crne, zapaljenih kapaka, naviknute da suze.

Tada čuh: on stade da poverava nešto svirali i ovcama.

Vrana sastavi krug iznad mene, pa se, ko zna zašto, zanjiha na grani trešnje. Moj pas pogleda prema njemu.

Upitah se: da li vrana i pas uživaju u njegovoj slici ili joj se čude?

– Ej, viknuh, hodi ovamo!

Glas mi odjeknu u brdima i šmugnu u šumu kao senka. Otkosi su ležali i mirisali. Tamo gde su se oni završa-vali počinjala je trava.

– Što ću ti?

– Da vidiš nešto, rekoh gledajući u kamen.

– Nemam ja s lažovima posla!

– Ovoga puta ne lažem.

– Eh, ti ne lažeš. Čim zineš, ti već slažeš.

– Dođi brzo.

– Kaži što ću ti, pa ću doći.

– Nešto sam našao. Nešto živo i opasno.

Videh: zadihan i mali, uskih ramena i bleđ, osloni se na štaku kraj mene. Gledali smo se. Ja sam bio uplašen. On mi nije verovao. On mi nikad nije verovao.

– Što si me zvao?

Izgovorio je to strogo, s uvredom u očima. Mislio je da sam ga slagao i ovog puta. Ali kad mu sve ispričah, on se nasmeši.

– Dobro je kad mi nisi ispričao da si se ceo sat gonio s njom po šumi.

– Više ne lažem, rekoh.

Gledao sam ga ozbiljno. On se smešio s nevericom i prezrivo. Dolazilo mi je da zaplačem. Dobro se sećam, bio sam rešio da ne lažem. Uoči toga dana cele noći sam sebi obećavao da neću više biti lažov.

– Ti ne lažeš?

– Da, baš ja.

Njegov smeh prosu se po otkosima. Njihao se između štaka kao zvono.

– A što držiš štap iznad glave?

– Nemojte me više zadevati da sam lažov počeh. Ja sam...

– Dobro, dobro, slušaj. Prvo i prvo, ja ću te izbiti.

– Rešio sam da uopšte ne lažem. Nikoga.

On se zamisli i pogleda u kamen. Na licu mu se još mreškao osmeh. Ono se zatezalo i sve više bleđelo.

– Šta sad da radimo? upita sebe.

– Obećaj da ćeš me braniti kad me budu tukli ...

– Zbilja, šta da radimo? opet upita sebe, gledajući u isto mesto. Šta bismo sad mogli da radimo? Da nešto izmislimo?

– A ti, je l' da me više nećeš biti? mucao sam.

– Ne slini, slinavko, reče.

Moje su oči stalno suzile. Bolela me je utroba.

– Kako vam nije žao da me stalno bijete?

– Najpre ćemo, razmišljao je, najpre ćemo ...

– I to svi ... sav sam modar ... uši mi iščupaste ...

Sedoh kraj njegove štake. Otkos je bio vlažan i mek.

Zemlja je mirisala, postrizena. On pogleda u mene i reče tiho:

– Ubićemo je.

– A zašto me ti biješ? Ja tebe uvek branim, a ti ...

– Najpre ćemo, najpre ćemo ...

Pas pogleda u mene. Kad god sam plakao, boleli su me očni kapci.

– Ja ću joj se osvetiti, reče on.

– Daj da je ja ubijem, rekoh.

– Kakvo tvoje ubijanje! Ti si slinavko.

– Mene je htela da ujede, nije tebe, nadvladah plač glasom.

– Nešto sam smislio! Uzviknu on i lice mu se opet namreška bo-rama. Bolesna rumen pojavi se na jagodicama njegovog sitnog lica. Njegove oči bile su kose. Gledao me je prekorno i tvrdo.

Ukipih se. Obrazi mi se zaplamiše. Držeći štap u desnoj ruci, naredi mi da donesem slame. Ruku sa štakom držao je iznad glave.

Išao sam susedovom kotaru i kleo majku što me je rodila slabog. Noseći u naručju slamu, u sebi sam molio Boga da mi da jake mišice kako bih se mogao braniti od čobana. Ali, Bog mi nije pomogao (ne znam zašto), i ja sam kraj kamena spustio naručje slame.

Za tili čas oko kamena obrete se zid od slame. Prevrnusmo ploču. Videsmo: škorpija – kratka i rumena kao višnja, s pipcima nalik na klešta.

Znali smo je. Ne samo ja i on. Od njenog ujeda umro je susedu sinčić. I moju sestricu je otrovala.

Videsmo: zbuni se kad nas opazi. Napravi krug. Zatim pipcima opipa struk slame i stade.

– Zna li da ćemo je ubiti?

– Zna.

Ni sam ne znam zašto to rekoh. Pas načulji uši. Planu čuperak slame. Verovatno je i vrana s trešnje videla dim. On reče:

– Stavljaj slamu i smanjij krug.

Poslušah. A šta bih drugo?

Tada videsmo: škorpija se okrenu oko sebe dva puta, zatim se sklopča i poskoči.

– A, nema izlaska, reče on kroz dim.

Njeno člankovito telo zgrči se i savi u prsten, kao da je uhvatila plen. Činilo mi se da je naborana i stara.

Dečak dodade plamenu slame i smanji krug. Pas začuđeno skupi obrve i stade njušiti no vazduhu.

– Smrdi gadulja! Reče dečak.

Žalio sam je. Nisam voleo mučenje. A dečak se smejaio iznad plamena. Pomislih: lepše bi bilo da smo je sprštili kamenom no što je ovako mučimo.

Ona skoči. Zatim opet poskoči dva puta.

Približismo joj plamen leđima. Pisnu. Bio je to pisak koji se jedva čuo. Bio je to mali vapaj. Gledala nas je.

Zatim videsmo: ona se savi i vrh repa zabode sebi negde oko glave. Gledala nas je poslednji put, i strogo. Savijenu u kotur, on je baci u vatru. Ona ne pisnu, samo se još više skruža i smanji.

Pogledasmo se začuđeno. Smejao se. On veselo reče:

– Pravim sviralu.

Ništa ne rekoh. Bojao sam se i svog glasa. Drhtao sam.

– Hoćeš li da ti je prodam?

Htedoh nešto drugo da ga upitam. On me prekide:

– Slinavko, reci, hoćeš ili nećeš?

Pas kraj vatre podiže zadnju nogu, pomokri se u pepeo i odjuri ovcama.

– Progovori, reče on i povuče me za uvo. Hoćeš li ili nećeš?

– Hoću, rekoh mehanički, naviknut da slušam. Onda odoh. A na poljani ostavih pramen dima, škoriju u pepelu i dečaka sa svirkom. Vrana zapliva iznad šume. Osetih da me zaboše očni kapci.

| DRUGA GLAVA |

Dugi niz godina posle toga videh ga: za pojasom mu nije bila svirala, niti smeh na licu.

I drugi put ga videh: u očima je imao nešto teško i neizrecivo.

I treći put ga videh: nije imao obraza.

I četvri put ga videh: čela žutog kao zemlja i mršav, vukao se s praznom nogavicom pored štake.

I peti put ...

| TREĆA GLAVA |

... i peti put videh ga sinoć. Nikad se nismo tako zagrlili. Njegove oči bile su kose i suzne. Ono u detinjstvu bilo je oprošteno. Poljubili smo se. On sede na ivicu moga kreveta. Zamalo se obojica ne zaplakasmo.

– Lažeš li još? Upita me.

– Ne. Od onog dana kad smo ubili škorpiju.

– Prosto ne mogu da ti verujem.

– Veruj mi, nismo više deca, rekoh.

– A ja sam mnogo voleo da slušam tvoje laži.

– I ja da te gledam kako se tučeš sa čobanima.

– A biju li te tamo u svetu? Upita me.

– Biju.

– A plačeš li još?

– Plačem.

– A zašto toliko plačeš? Upita me.

– Zbog tvoje prazne nogavice i svojih tankih ruku.

– A da ne plačeš slučajno i zbog one škorpije? Slegoh ramenima.

Drhtao sam. Bojao sam se ma šta da kažem.

– I ja sam plakao, reče on.

– Ali ne kad si bio mali. Ti si onda bio hrabar. Tukao si sve.

– Imaš pravo. Plakao sam kad sam se počeo osvrtni za devojkama.

Dugo se gledamo. On pilji u moje zaliske i slepoočnice s belinama.

– Sédiš, sédiš, reče on.

– Zbilja, kako to? Ja sédim a ti ne. A istih smo godina.

– To je zbog škorpije, reče on. Podigoh očne kapke. Oni su me

boleli.

– Škorpije mi nisu dale da sédim. Gledam ono neizrecivo u njegovim očima.

– Sećaš li se one škorpije? Upitah ga. On klimnu glavom.

– Kao da je juče bilo, rekoh. Ona se ... zbilja ...

– Nije tako. Nije se ona sama ubila. Mi smo je naterali, reče on.

Ona to sama nikad ne bi učinila.

Počeh se prisećati i nje i one slame i mnogo čega iz detinjstva.

– Čuvaj se škorpija, reče. Mnogo su se otada namnožile.

– A ja to ne vidim.

– Ti nikad nisi ništa ni video, reče mi u lice. Ti si uvek bio plačljivko koji je znao samo da cmizdri i da druge sluša.

– A šta će biti kad to uvidim?

– Doći ćeš k meni, reče on. Onda ćemo biti zajedno. Zagrlismo se. Njegova ramena bila su uska i hladna.

- E, krmeljavi moj družo, mi smo onda ubili samo jednu.
- A kako ti je tamo? Upitah ga.
- Eh, kako mi je ...
- A jesi li video susedovog sinčića?
- A kako mi je žena? Upita me.
- Žena ti se preudala. A ćerka ide u školu, rekoh. On razrogači oči. Lice mu je bilo malo i zgužvano.
- Jesi li video susedovog sinčića?
- I moja je žena škorpija. To sam uvek znao, reče.
- Ćerčica liči na tebe.
- Čuvaj se škorpija, opasne su.
- Nikako ne mogu da odvojim pogled od njegovih žutih kovrdža i one rane na slepoočnici, koja zjapi kao cev.
- A moju sestricu jesi li video? Upitah ga.
- ... i šta mi pričaš da više ne lažeš?
- ... onu plavokosu, onu što je od gazde krala duvan i donosila nam ga da pušimo.
- ... prosto ne verujem da više ne lažeš.
- ... onu što je s nama išla u školu ... mi u četvrti a ona u drugi razred.
- ... i veliš da te biju u svetu?
- ... onu zatupastog nosića.
- ... pa neka te biju, ti si za to.
- ... imala je plave oči kao i ti.
- ... i mi smo te bili.
- ... onu bez ruke, znaš.
- ... voleo si, veliš, da gledaš kako mlatim čobane?
- ... seti se, ličila je na tebe.
- ... a jesi li voleo da me gledaš kako pljujem krv, a?
- ... onu što je kašljala kao i ti.
- ... a jesi li gledao kako su mi motkom brojali rebra?
- ... bili ste uvek protiv mene. Govorila je da si joj ti brat a ne ja.
- Govorila je da ne voli plačljivce.
- ... ti si onda bio u svetu, skitao si za hlebom.
- ... sećaš li se kad ju je otrovala škorpija? Nosili smo je doktoru ja i ti po kiši.
- A? Škorpija? Da, da. Škorpija. I veliš da te je onog dana htela otrovati? Otrovati, veliš? Da, da, čini mi se da se sećam. Da. Da.
- ... igrali smo se s njom. Seti se.
- ... prosto ne verujem da više ne lažeš. Bio si veliki lažov.
- Osetih kako ono teško i neizrecivo počeo da prelazi na moje lice i da me pritiskuje.

Videh: njegove očne duplje i jame na obrazima napuniše se suzama. Preko lica mu se preli osmeh, mračan i težak kao ono u meni. Ruke su mu bile dugačke kao otkosi.

– ... onu što smo joj nedeljom palili više glave sveću.
– ... kupičeš mi detetu opančice.
– ... onu što smo joj svakog dana kitili grob vencima.
– ... čuvaj je od škorpije i kupi joj košuljicu. Smiluj se, siročče je. A ti znaš šta znači biti siročče u tuđem svetu.

– ... onu što sujoj volovi razburukali grob rogovima.
– Ako ne budeš sve to uradio, prebiću te. Udaviću te.
– Uradiću.
– Ne verujem, uvek si lagao. Strašno si lagao.
– ... onu što su je deca tukla jer nije imala ruke da se brani.
– ... krmeljivko moj, slinavi moj družo, tako ti je to. Videh: skoči i, mršav kao kada je bio čobanče, otkleca u mrak s praznom nogavicom.
– A mene još više obuze ono njegovo neizrecivo i mračno.

Pomislih: kako može ići kroz noć bez štaka? Čuh negde iz tame, iz ugla:

– Čuvaj mi dete od škorpija!
– Počeh da vičem da ću učiniti sve što god hoće. A on mi doviknu da mi ne veruje. Tresući se pod ćebetom, čuh:
– Poslušao sam onu škorpiju!

Povikah da me čeka i da želim da idem s njim. On mi reče da mu nisam potreban, jer sam plačljivko.

– ... onu plavokosu, neveselu.

Probudih se i videh da sam, dronjav i mršav, na tavanu nečije štale. U slami, u zavičaju.

| ČETVRTA GLAVA |

I šesti put hteo bih da te vidim, hromi.

I da ti kažem da više nisam čobanče sa slinama ispod nosa i željama u očima.

Hteo bih da ti kažem da me svi biju i da više ne lažem. I da jutros nema ni kamena na poljani, ni vrane na trešnji. Ni tvoje svirke iznad dima. Ni moje tuge kraj tvoje štake i prazne nogavice.

Tebi je dobro. Ne kašlješ. Ne smeta ti štaka i ne boli te prazna nogavica.

A ja skitam po svetu, nekog đavola tražim, plačem i sédim. I nikako da nađem izlaz iz kruga.

Pomislih: nisam lud da i dalje sedim za istim stolom sa ovim tipovima. Svi oni nisu ni za moj nokat. Eno kakav je onaj u uglu: natmuren, nosat, ružan. Pa onaj kod vrata, pa onaj do njega ... Biti s njima – znači biti ono što su oni. A ja hoću da ih nadvisim.

Ručak dadoh kržljavom pekaru iz ... Zatim zgrabih smotuljak ispod madraca i zatvorih se u kupatilo. Tu sam bio siguran da me niko neće videti kako se divim svojoj mašni.

Ljudi moji, mislio sam, što sam srećan. Što imam mašnu. Dugačku, od crvene svile s belim kružićima. Mislim da takvu mašnu niko nije imao. Sećam se, kada sam bio mali, imao sam suseda koji je bio kao onaj kod vrata, ili onaj kraj njega, i on je imao mašnu koja bi se možda mogla uporediti sa ovom. Ali taj sused je umro, i ja sam mu bio na pogrebu. Moja mašna se nije dopadala samo meni. Susetka je razrogačila oči kao da je videla tovar zlatnika.

– Što imaš, mladiću, mašnu!

I sused se začudio:

– Vredi vola! Rekao je.

I drugi sused je uzviknuo:

– Vredi dva!

I treći sused se začudio:

– Takve stvari se retko viđaju.

Drugovi su me uveravali: Bolja je od svake iz inostranstva.

Ili: – Ubiće te neko zbog nje. Ne idi bez oružja.

Tako su rekli. Jednom se toliko dopala da me je zamolio da mu je pozajmim za jedno veče kako bi osvojio neku ženu. Ljudi su se zaustavljali na ulicama, zaustavljali se naročito, ne kao kad gledaju u izloge, već, kažem: naročito su se zaustavljali i uzdisali. A žene koje me ranije nisu gledale laskale su mi:

– Divni ste s tom mašnom. Srce ste.

– Šta se to vas tiče, govorio sam, što sam ja divan, i što sam srce.

– Znate, divno vam stoji ta mašna, govorile su.

– Pa neka stoji, to je moja stvar. Meni stoji, ne stoji vama, govorio sam.

I dođoh do zaključka da se i te ženturače sa ulica, i ti ljudi što su zastajkiivali prolazeći pored mene, i ti drugovi koji su me uveravali da mi je mašna bolja od svake iz inostranstva spremaju i dogovaraju da mi je nekako otmu. Zato se od svih otuđih. Moja mašna nije bila bez istorije kao one po izlozima. Deda je kazao ocu da je čuva jer je retkost, a otac je na samrti rekao meni:

– Sve prodaj samo nju nemoj, jer ako se nje lišiš, sine, bićeš nesrećan. Sve će ti ići naopako. Propašćeš. Istrebiće nam se loza.

Pomislih: ipak sam ja dobar unuk i sin kad ovoliko volim mašnu - čak sam je, evo, i u bolnicu doneo, gde se ne smeju posedovati ovakve stvari.

U hodniku se začu uštogljeni glas bolničara. Vrata zatvoriše bujicu smeha. Još pomislih: navikao sam da mi se dive, da mi se svi dive, i ovde mi je to potrebno. Pokazaću onim tipovima mašnu, onda će im, valjda, biti jasno s kim imaju posla, onda me neće ismejavati, onda se neće ponašati prema meni bezobrazno.

Uđoh u sobu. Svi zapanjeno raširiše ruke, raširiše ruke kao da su videli najmilijeg prijatelja, kao da hoće da me zagrlje. Priđe mi dečak:

– Što ti je lepa mašna!

S kreveta skoči brkajlija i prostreli me okom:

– Gde si je nabavio?

– Lepša je nego tatina, skoči među nas dečak.

– Ostala mi je od dede, odnosno od oca.

Ustade jedan bolesnik, za njim drugi, onda treći, na peti. Ustadoše svi bolesnici, pa čak i oni ispod kreveta i oni sa kreveta, i oni što su se držali za rešetke i smejali se suludo i oni što su se ogledali u prozorskim oknima. Svi izgovoriše:

– Oooo

Pomislih: sad će se bolje ponašati prema meni. Neće me ismejavati. Videh: puno ošišanih glava tiska se oko mene; i sve te glave, i sve te oči žele da vide moju mašnu i kružice na njoj.

Još videh: na krevetu u uglu, kao smrznut, sedi bolesnik s licem među šakama. Od svih je bežao, naročito od mene. Imao je razloga da me izbegava, jer sam ga nekoliko puta udario, ali nikom nije bilo jasno zašto je psovao i pljuvao ženu i ćerčicu koje su mu dolazile u posetu četvrtkom i nedeljom od dva do četiri po podne. Na licu mu još nikad nisam ulovio osmeh. Mislim da ga ni ostali nikad nisu videli nasmejanog.

Pomislih: zašto i on ne ustane da mi se divi? Treba ga silom dovesti. Dovesti ga, dabome, kao što su moji drugovi dovodili komši-

luk da se divi mojoj mašni. Naterati ga treba da uzdiše, da širi ruke.

Svi videsmo: on se diže i pogleda oko sebe, šakom protrlja obraze, zatim čelu na temenu i poče k nama. Svi zanemesmo. Neko šakom zaguši penušavi dečakov smeh. Bio je to čudan smeh, bilo je to prosto rzanje. Videh: on me prodorno pogleda.

- Što steže pesnice? Upita dečak.

Prepadoh se. Htedoh da viknem, ali se njegovo lice razvuče u ljigav osmeh.

Pomislih: i ostalima je jasno da je, ovako nasmejan, ne ružan, već odvratan.

Primeti mašnu i obujmi je pogledom pijanice. Zakikota se i primače lice mojim šakama.

- Šta je njuši? Upita dečak.

Mi svi videsmo i čusmo:

- Odakle tebi, momče, tako lepa mašna?

Rekoh mu. On odseče:

- Lažeš.

- Ne lažem. Ostala mi je od dede, to jest od oca.

- Ukrao si je, što mi ne priznaš?

Počeh mu objašnjavati kako sam je nasledio. Svi videše: piljeći u mašnu stade da se smeje, da viče. Tako se raduje davljenik kad ugleda u blizini spasioca.

- Ozdravio čika-sudija, reče dečak u hodniku.

Neki su se radovali što se sudija smeja, nekima je bilo svejedno. I meni je bilo svejedno. Sudija reče šapatom:

- Hoćeš li mi dati tu mašnu?

- Ne!

- A zašto, moliću lepo?

- Zato što je uspomena, kupiću vam novu.

- Ali ja hoću baš ovu.

- E, nećete.

- A šta ćemo ako bude moja?

- To se ne može dogoditi, planuh ja i sakrih mašnu. To se zapravo ne sme dogoditi.

Ali mi sudija zavuču ruke u nedra.

- Daj mi je, molim te, zavapi debelo lice.

- Što vam se toliko dopala moja mašna, što će vam?

- E, ne pitaj, sići ću s uma zbog nje.

- Nećete sići s uma, počeh prestravljeno. Javiću majci da donese drugu mašnu, javiću, ako hoćete, da donese puno mašni. A zašto vi toliko volite mašne?

– Ubiću se, ako mi je ne daš, zaplaka, ubiću se ... još danas ...
Pobegoh od njega na krevet. A kad mi se približi, pobegoh za vrata. Onda se okačih na rešetke.

– Svake noći sanjam tu mašnu ... i ...

Pomislih: zbilja je čudna ova moja mašna. Čudo jedno kako se ovaj svet rešio da me razdvoji od nje. Čudo jedno.

I stostruko je zavoleh.

– A zašto ne sanjate neku drugu?

– Samo ovu sanjam ... stalno je sanjam ...

– A otkad? Upitah.

– Godinama.

– Danas ste je prvi put videli. Kako ste mogli ranije da je sanjate? Rekoh.

On reče:

– Ne znam ni sam ... ali ...

Na sudijinim trepavicama visi suza. U njoj se ogledaju rešetke prozora i moja podignuta ruka.

– Daj mi je, tako ti boga.

Obuze me čudno osećanje. Zamalo ne zaplakah. Rekoh mu:

– Slušajte, najlepše Vas molim, da se okanete i mene i moje mašne. Tražite što god hoćete drugo, samo nju nemojte. Hoćete li para? Hoćete li odela? Hoćete li žena?

Šta god budege zaželeli, ja ću vam dobiti, jer sam skoro sve-moguć, samo mi mašnu ne tražite.

– Ako mi je budeš dao, prestaće moje muke, reče on.

A ja pomislih: onda bih ja poludeo, šenuo bih, sišao bih s uma, poslali bi me u ludnicu, tamo bih umro, tamo bih bio upropašćen, tamo bih bio udavljen.

– Pa daj mu je, reče brkajlija.

– Nije poludeo da pokloni takvu dragocenost.

– Pokloni mu je, pogledaj ga kako plače na podu.

– Vozi malo brže, prijatelju. Već smo zadocnili reče kržljavi pekar iz ...

– Daj mu je, reče brkajlija.

– Ako mu je budeš dao, ozdraviće.

– Biće veseo ... biće veselo ... oh, što će biti veselo ... biće prosto strašno! Oh, što he biti veselo i strašno!

Pomislih: moram se držati čvrsto, jer se još uvek ne ponašaju prema meni kako treba, jer su još uvek bezobrazni.

– Ne dam mašnu pa makar ovog trenutka crkao! Ne dam mašnu pa makar mu duša ispala na nos istog trenutka! Je li vam jasno?

– Gadan si, cicijo, reče brkajlija.

– Na kojoj smo visini? Reče kržljavi pekar iz ...

– Oh, što će biti veselo, što će biti veseo, što će iti strašno. Daće mu je i on će se smejati ... oh, što će biti veselo ...

Uđe bolničar. Pobegoh pod krevet i videh: sudija se namršti i lice sakri prstima. Pomislih da će mnogo vremena proći dok se opet ne nasmeje. Bolničar ga prodrmusa, ali sudija se ne pokrenu. Uveče mi sudija šapnu:

– Ceo svet sam obigrao, ali takvu mašnu nisam video.

Sutradan mi opet šapnu:

– Zar zbilja nećeš da mi je daš? Da se ne šališ sa mnom?

– Ne šalim se!

– Suđeno je da ta mašna bude moja, reče sudija s patosom.

– Nije suđeno, rekoh.

Onda svi videsmo: sudija zgrabi metlu iz ugla i podiže je uvis kao vojskovođa sablju:

– Rajo! Stoko! Još vi ne znate ko sam ja! Sve ću vas povešati i podaviti!

– Uхватило opet čika-sudiju – reče dečak u hodniku.

Dođe nekoliko ošišanih glava.

Videh: po sudijinom čelu izbi znoj, usta mu zapeniše. Okrenu se k meni onako namršten:

– Ti, mali, muke mi zadaješ! Kao jarca ću te odrati!

On zamahnu metlom. Sakriše me nečija leđa.

– A mašna mora biti moja! Suđeno je, suđeno, je li ti jasno, balavče? Ako ti to nije jasno, onda si lud! Onda si sto gradi lud! Onda te treba strpati u ludnicu! Ti si za tamo! Ti si lud!

– Nije suđeno, – lanuh iza nečijih leđa.

On zaplaka ne znam no koji put:

– Dobri moj, daj mi je, noćas sam je sanjao. Umreću bez nje ...

Počeh ga izbegavati, ali on stade da me prati. Ja u sobu - on za mnom. Ja u hodnik - evo i njega. Morao sam se po ceo sat gnezdit dok negde sakrijem mašnu, jer je stalno bio uza me. Jedne noći skočih iz postelje: sudija je klečao kraj mog kreveta.

Naizmenično sam gledao mesec, zaglavljn u rešetkama, i sudiju. Mesec je bio nem i ćelav, a sudija je plakao:

– Daću ti mnogo para ako mi je pokloniš. Bogami, hoću, bogat sam, vrlo sam bogat.

A ja prevrnuh jastuk i pokrih se ćebetom po glavi. On je plakao kraj mog uzglavlja, u tami.

– Još noćas pišaću ženi da proda sve što imamo da bih od tebe mogao kupiti mašnu, mrmljao je.

Drhtao sam u krevetu kao uhvaćen zec.

– Koliko je ceniš? Hajde, reci ...

Ćutanje, tama i igranje mog srca u košulji.

– Daću ti koliko god zatražiš.

Neki bolesnici su se kikotali. Dečakov smeh je nemio. Jedan bolesnik je vikao kako će biti veselo i prosto strašno. Sudija je kukao:

– Ne mogu više da živim. Vidiš li do čega sam došao? Da mi je ili me ubij. Spasi me od svega ovoga ...

Kad sam zaspao, mislim da je otišao. Dva dana docnije, za vreme ručka, uštogljeni glas bolničara zapita:

– Gde je sudija?

– ... prispi mi još.

– Nema ga.

– Malopre je bio ovde, reče neko.

Ha, taj mora da je digao moju mašnu i nekud strugnuo s njom, posmislih. Verovatno kući. Možda i u svet, preko granice, u Ameriku.

Bolničarev uštogljeni glas komandova:

– Tražite ga!

Pod madracom nije bilo smotuljka. Vrisnuh za gomilom:

– Nema mi mašne! Nema je!

Pretražih sve sobe: nema ga. I kupatilo: nema ga. Sa drugog kraja hodnika neko viknu:

– Evo ga! Evo ga! Evo hulje! Evo probisveta! Pojurih. Progurah se kroz gomilu i videh: žute se sudijini tabani: od njih do poda nema ni pedalj.

– I to tvojom mašnom!

Pokriše ga ćebetom. Kad lekar dotrča sa prvog sprata, pobegosmo u sobe.

– Otkud ova mašna?

– Ne znam, gospodine doktore.

– To je mašna onog iz sudijine sobe, reče neko. Ne dođoše da me traže, niti mi ko šta reče. Pojurismo u hodnik. Zamotan u čaršav, leži sudija.

Kraj njega stoji žena. Plače i devojčica. A ja se pitam: zašto plaću kad je onako ružan? Plačem i ja, ali ne za sudijom, već za mašnom, koja viri iz bolničarevog džepa.

– Na kojoj smo visini? Reče kržljavi pekar iz ... Žena se osvrnu.

– Gospođo, na kojoj smo visini? Reče kržljavi pekar iz ...

– Oh, što je veselo, oh što je veseo, oh što je strašno.

Uzalud sam danima tragao za mašnom kao za srećom. Najzad je ulovih u ambulanti.

- Gde je opet ta mašna?
- Pa gde si je juče ostavio?
- Ne znam, gospodine doktore.
- Da je nije ukrao onaj iz sudijine sobe?
- Verovatno, gospodine doktore.

Kod mene je ne nađoše.

Majka je bila zadovoljna što sam ozdravio, a ja sam bio srećan što sam opet satima bio sam sa mašnom. Majka primeti da volim mašne, pa mi kupi za rođendan čitavo tuce, ali ih ja sve pobacah u peć.

Svaka sreća je kratka. Jednog jutra kad sam se udešavao za izlazak u grad, upravo za sastanak s nekom devojkom koja je bila zaljubljena u mene, iznenadno zadrhtah; u ogledalu spazih: sudija visi a lice mu više nije mesnato, već malo i modro kao glavica kupusa. A ja zavezujem mašnu na njegovom, a ne na svom vratu. Pritrčah prozoru, mašna pade na trotoar. Oko nje se skupi mnogo naroda. Umeša se i milicija. Neki dečak u bundici zgrabi je i pobeže. Odjednom se setih dedinih i očevih reči. Obli me hladan znoj. Istrčah na ulicu.

Prestižu se kišobrani. Lake kao gušćije perje, pahuljice se vijuju iznad moje glave i zameću trag trolejbusu.

- Da ko nije video dečaka s mojom mašnom?
- Pa zar je ono tvoja mašna, čoveče božji? Reče neko.
- Jeste, moja je. Ostala mi je od dede, odnosno od oca. Otac je rekao da ću biti nesrećan ako se nje lišim. A deda je rekao ...
- I mi tražimo toga dečaka, rekoše ljudi.

Istrčah pred druge prolaznike.

- Nismo. I mi ga tražimo.
- Sigurno će umaći? Rekoh.

Kišobrani odjuriše.

- Neće umaći, vojska već opkoljava grad.
- Molim vas, da ko nije video dečaka s mojom mašnom?

Pahuljice su neme i tužne.

Zaplakah.

| PRVA GLAVA |

Preskočih plot, bila je to veoma čudna ograda: gde su se završavale lese, ispletene od vrbovog pruća, nicala je taraba s čipkama bodljikave žice iznad šiljaka; dalje su kuću opasivale vrljike, ulegnute na sredini; onda je na red dolazio običan plot, kraj kog je čučao vojnik u košulji: nešto je govorio, to se videlo, jer je, čučeci, gestikulisao rukama, a Ismeta je čutala kao statua od mesa u crnini.

Kraj plota, koji je odavno počeo da vene i truli, kraj tog najčudnijeg plota u kasabi, što opasuje i steže kao neki neobični opasač kućerinu punu vojske — obično po kasabama u takvim kućerinama planduje i vojska i komanda i štab i policija, jer ko bi živeo u udžericama od pletera i pod slamom — stoji Nino. Kraj njegovih nogu, zapravo tako dokle bi se senka plota mogla opružiti da je vedro i da ima sunca, nauznak leže fišeklije; iz njih viri žutilo čaura — čudo jedno: te čaure su toliko žute da bi naivan i preterano pošten čovek pomislio da su pozlaćene. U vratove čaura spretno su usađeni kuršumi. I ti kuršumi nekako su čudni, zatupasti, ne tako zlatni kao čaure, ne tako debeljuškasti, već premazani otrovnom bojom i tanki.

Nadohvat ruke ili noge od njih stoje sasvim prazne i same cipele, iznutra mrke i znojave, a spolja izglancane, sa trunjem prašine; toliko su sjajne da bi se muva na njima slomila, nove, opasane protkanim uvijačima, koji su, opet, neki naročiti, čudnovati plot: plot zelen kao trava pre kosidbe ili otava što prorasta kroz otkose, sasvim nov, opšiven no rubovima beličastim koncima, plot što lukavo zaobilazi grla Ninovih čarapa.

Išao sam pored zgrade u kojoj se nalazila vojska; bila je to divna kuća, skoro vila, ali je kuća mog dede bila još lepša. Moj deda je došao iz Amerike posle tridesetak godina lutanja po svetu i truljenja po ugljenim jamama, došao je s teškom boljkom u prsima, vratio se sasvim propao sa punim šakama bolesti i prepunim očima tuge; došao

je i pod starost napravio kuću. Samo u kući mog dede (on je, siromah, umro čim je video italijanske čizme, dvoroge kape i vojnike kako otičaju ženama jaja, kokoške, pilad i kajmak na pijaci) danas žive ljudi sa crvenim zvezdama na kapama i kuju planove kako da isteraju ove strance iz naše kasabe.

Ta kuća bila je za dva ili tri krova viša od ostalih kuća u kasabi, za tuce kopalja duža i šira, bila je dugačka kao škola ili kasarna, s mnogo prozora, prozorčića, rupa i vrata; ispod krova videli su se ekseri, na njima pritke sa poređanim niskama duvana, ove naše smrdljive krdže čiji bi se miris osetio i do kuće moga dede. Moj deda nije pušio duvan, već ga je žvakao i jeo, jer se u jame gde je trunuo nije smela unositi vatra; gledao sam ga kako iskašljuje duvan s ispljuvcima, baca čitave guke krdže i krvi. Ali tamo, u kući mog pokojnog dede, danas žive ljudi sa crvenim zvezdama na kapama i misle o meni, boje se da ne budem uhapšen u nekoj akciji i obešen, žive oni tamo i misle o oslobođenju naše zemlje od ovih stranaca. Nikako se nismo mogli dosetiti što su tim strancima trebale peruške na šeširima. Slušao sam od suseda da jedu žabe, ali to nisam video: gazdarica sa ćerkom jednom im je pozajmila tepsiju, misleći da će u njoj peći pitu, a kad je videla žablje gnjate, nožice i rasporene trbuhe, tepsiju je natakla na plot, da tako njom plaši vrane, vrapce, slavuje i slavujčice, orlove i druge ptičurine.

Bio sam čudno raspoložen. Imao sam velikih briga koje su me morile i sušile.

I sve je bilo nekako čudno na izmaku tog dana: i sivilo oblaka, što se nikako od naleta vetra nisu mogli usidriti iznad kasabe, iznad mnogobrojnih zamišljenih tornjeva crkava i lukavo izdžigljalih minareta džamija, iznad nesvakidašnjeg umora zarobljenog popodneva; i sluzavi krovovi sa bolesnim izraslinama dimnjaka, što ni rastu ni urastaju, već jednako od svog postanka bljuju na kaldrmu i jedni na druge klupka dima.

I taj dim tog popodneva izgledao je čudno: razvučen, razbarušen, ponekad sasvim lepo očesljan, uglavnom zloslutan – uplita se pramen no pramen u plave vitice koje su mogle da prelete samo ptice; i svet je bio neuobičajeno nasaden, tužan, uplašen, nepojmljivo veseo, lukavo srećan ili pritivorno radostan; kretao se trbušastim sokacima, pored ćepenaka i dućančića, koji su izgledali kao poveći sanduci napunjeni svim i svačim: sijasetom đinđuva, drangulija, britvica, kaiščića, revolverčića, sapunčića – jednom rečju, od igle do strele, od britvice do sablje, od pušćice do koplja mogao je čovek naći u tim sanducima; od dretve do dolame, od pelelna do skupe orijental-

ske čohe, od ulara i konopa do šarenih pojaseva od svile, crnogorskih džemadana i turskih dimija i fesova; i sve je bilo zategnuto, porozno, ponegde sasvim šuplje u iščekivanju zla i dobrog glasa, razdražljivo i spremno da prsne, počev od trbušina neopasanih oblaka i uzljućenog jecanja zvona, do zamišljeno uokvirenih lica pod fesovima i crnogorskim kapama; ta lica, inače od Kosova zakrvljena, primicala su se jedna drugom, šaputala, dogovarala se o poslovima, o tome kako je jesen čudnovata i bez kiše, o njivama iza žica i o ljudima što gaze te njive i nose na kapama crvene zvezde; priljubljeno jedno uz drugo, u okruglim kapama, korotom opasanim, i u gizdavim fesovima s kićankama, u duvanskom dimu, nameštena za zapat, saterana u jedan ćup okupacije i propasti, ta lica su se smešila prijateljski, pritvorno, prosto bratski, prosto lažno, i svako je ponaosob u tim trenucima razdražljivosti i zabave, u susretu kraj kave, mislio o svojoj nesreći što ga je zadesila i žicom opasala.

Mučno sam se osećao među tim licima, često me zbog njih san nije pohodio, prezrivo su me gledala, smejala mi se, a ja sam se pitao zašto se i ostalima ne smeju, zar sam samo ja za porugu, zar sam najgori, to jest najmanji u kasabi. Onaj Murat bio je za glavu niži od mene, Iso mi je dosezao do pazuha, Jakov je bio mog rasta. Ta lica samo su se na Mene smešila u kafanama i dućanima. Toliko sam bio uvređen i ljut da sam ih nekoliko puta pitao što mi se smeju. A oni su, i to svi, izgleda po dogovoru, odmahivali rukama, kao da nisam vredeo ni lule duvana. Bolele su me te uvrede i ta gadna lica i stalno sam razmišljao kako da im doskočim i osvetim se: nosio sam se mišlju da odnekud dobavim revolver — deda je iz Amerike doneo ne revolver već revolverčinu, koju je neko, izgleda digao, a možda su ih zajedno zakopali po starom crnogorskom običaju — pa da ga zadenem za pojas i prošetam sokacima. Ta ideja nije bila dobra, zato što se moglo dogoditi da u meni proključa bes i ljutnja i da nekog na mestu usmrtime, to jest ubijem.

Jednom sam od prevelike tuge čak i plakao kod popa i molio ga da kaže svojim prijateljima da me ne zadevaju, da me ne zovu pogrdnim imenima i ne izigravaju me, a on je zgrabio metlu i isterao me iz kuće. Čak je rekao da će mi izvući uši ako mu na oči još jednom izađem, da će mi zabraniti pristup u crkvu i anatemisati me. Sa ulice stao sam da ga zasipam psovkama. Tako sam konačno raskinuo sa crkvom, s Bogom i molitvama i odao se politici, to jest borbi za komunizam.

Cev Ninove puške, koja leži kraj slova, ne trepćući gleda kroz plot u Ismetine gležnjeve. Bilo je nečega zagonetnog u oku te cevi bez zenice, nečeg pećinski hladnog i okruglog u tom horizontalnom

pogledu cevi sa žlebovima, nečeg što se krije, nečeg što sluti, što se protivi i preti, čeka da uvreba, prsne i zadimi se.

Vetar se igra slovima Ninovog započetog pisma: ona bi već i odletela, s hartijom ili bez nje, da nije cigle što se ispred njih prepričala kao zaseda. Najdraža moja, kaže pismo, na tebe stalno mislim i sanjam te, a Nino provlači kroz plot vrbov prutić i približava svoj dah devojci.

Kroz prutić teče nešto vrelo, pravi lukove oko Ismetinih gležnjeva, penje joj se uz listove, čak i uz bedra, na onda i uz slabine i golica je u potiljku.

Draga Đokonda, kaže pismo, tražio sam odsustvo. Nisu mi ga dali, sada nikoga ne puštaju, jer su nam putevi presečeni a grad u kome živimo opkoljen je odmetnicima; stalno s njima vodimo borbe, predložen sam za odlikovanje; svi smo u opasnosti, van žica ne mrdamo, jer je narod buntovnički raspoložen; pre neki dan ubili su nam Injacija, Pijetra, Tota i onog mog imenjaka koji te stalno pozdravljao; jednog našeg oficira uhvatili su, ali nisu hteli da ga streljaju kao druge, nego su ga dobro uvezali na konju i uputili k nama u žice; oficir je iste noći umro, ne od straha, nego od sramote; čuli smo da naše vojnike odmetnici muče, mi se čvrsto držimo, dajemo strašan otpor, ponekad pojurimo u sela, popalimo im kuće, a čim padne mrak - u žice; juče zamalo nisam poginuo, više neću jurišati pa makar me predložili za vreću ordenja, jer šta će mi ordenje ako ti poginem, kad ne bude imao ko da te voli; kuršum mi je prosvirao kroz šinjel i zario se kraj mojih nogu.

Nino još za pedalj provuče ruku između rebara plota; oseti u žilama strujanje krvi jače no obično.

Verovatno su, mislio sam, susedi zavideli vlasniku ove kuće na bogatstvu. Ali nisu, opet sam mislio, on je imao para i kuću, ali je bio i pun bolesti. Znao sam sigurno da mu siromasi nisu zavideli, jer siromah nikad ne zavidi milionaru, već svom susedu koji je na plot bacio dronjke sa svog trbuha i stražnjice i obukao odelo, i koji je iznenađeno zaradio velike pare te prekrpio kućerak slamom.

Kuća pored koje sam išao bila je zagonetna: leđa i bokovi bili su joj šareni, red cigala smenjivao se sa redom kamena, sve do krova, do crepa boje prezrele trešnje; bila je ta zgrada toliko duga da je ne bi naručje konopaca opasalo.

Mnogo me raduje, kaže pismo, što Dario liči na mene, a na kog bi drugog ako ne na svog dobrog i hrabrog tatu. Mislio sam da će ličiti na tebe, pomalo sam srećan — ah! kako bih ga video — da li on zna da mu je tata u crnogorskoj pustinji i da je predložen za unapređenje:

već sam se slikao, neobično mi je nositi ovalike oznake i medalje, lakše je bilo ranije, a sada do guše odgovornosti, starešinstva, već nisam vojnik, nego starešina, i ne može mi se lako greška oprostiti.

Ismeta se podaje Ninovom pogledu koji je peče po obrazima; nešto veoma vrelo pretiče se u njene žile, krv joj se u vrhovima prstiju muti, ispred očiju sve se mračí: i taj najčudnovatiji plot u kasabi, i Nino što čuči, crniji su od crne krpe što joj zaklanja lice i oči od sunca.

Nino se premesti s noge na nogu i zasuka rukav. S one strane plota nešto se začu: to je dolazilo od Ismete i Nino se zamisli šta li je to što je čuo. Ali svakako, zaključí Nino, to što je došlo od nje, iz nje zapravo, iz crnih orijentalških krpa, u koje je bila uvijena kao i sve devojke i žene muslimanske, bilo je zbog uzbuđenja.

Bilo mi je krivo što naša devojka stoji sa strancem, imao sam želju da je povučem za uvo i odmaknem od plota. Uskipe galama negde iza njega, iza plota, Nino pogleda preko ramena i vide: vojnici, njih desetak ili petnaestak, išli su za svezanim čovekom; zapravo, vojnici, koji su na puškama nosili bajonete, sa svih strana su u hodu opkoljavali čoveka, tako da ovaj, i da je hteo, nije mogao mrdnuti u stranu.

Svezani čovek bio je mlad i neobično visok, za bajonet viši od onih iza sebe, izuzev jednog vojnika s krvavim zavojem na glavi, koji, da je išao pored svezanog, verovatno ne bi bio manji.

Nino se ogrnu kaputom i šćućuri se kraj plota da ga ne vide. Onaj što je išao odmah iza svezanog, onaj omaleni, onaj grguravi Antonio, njegov starešina, da ga je video, zamerio bi mu, pitao bi ga što nije išao u patrolu kada je bio na spisku određenih. Lako je, Nino, s devojkama voditi ljubav. Ali ti si unapređen, čin si dobio a i orden i trebalo je da ideš s nama, tako bi svakako kazao Antonio. A on bi pognuo glavu i nešto promrmljao; ni samom njemu ne bi bilo jasno to mrmljanje sebi u bradu, ali bi značilo da će se svakako popraviti i da neće više voditi ljubav s devojkama oko plotova i trapova, i da će još sutra stisnuti petlju i pojuriti van žica na odmetnike.

Svezani čovek učini mi se poznat, bio je to po svoj prilici Vuk iz Lješnice ili Okladi, sin prijatelja moga oca. Kad je subotom iz brda silazio u kasabu, svraćao je u moju radnju i dugo smo se smejali. Sve se više udaljavao pored plota s vojnicima, te mu nisam mogao videti oči po kojima bih ga sigurno poznao. Nisam ga žalio jer je bio dva puta duži od mene.

Ismeta se začudi što se Nino zgućio pored plota, pa malo odškri- nu feredžu i vide kako se, onako mali, šiljoglav, tankovrat, uskoprs i bled, kao pred umiranje, pridiže i bezrazložno nasmeši.

Ismeta još vide: on promrsi nešto, tog trenutka bio je smešan, nešto što je bilo slično stenjanju, ali je bilo vruće, izlazilo je iz njegove utrobe, prosto iz srca, bilo je meko kao svila koja se cepa. I to šaputanje, to izdušivanje, ublažavale su njegove oči, i tada joj nije bio smešan, mada ga nije razumela spuštajući krpu crnila preko lica: ne bi ga razumela ni da je govorio njenim jezikom. Da nisam išao na sastanak s jednom ženom, pozeleo bih da se nađem pokraj Ismete, prosto uz nju, kao šipka uz pušku, u zagrljaju njenih crnih krpa. Rekao bih joj što sam bled, što su mi obrazi upali i šta me godinama peče. Verovatno bih se od tuge i rasplakao; ne verujem da bi me odgurnula, jer žene, kažu, vole nevesele ljude.

Lepo je bilo njeno lice, jedino je hodžina žena Nidžara, koju sam samo jednom video bez feredže, bila tako lepa; toliko je bilo belo to Ismetino lice da se nije moglo gledati, da se moglo uporediti sa srebrom ribljeg trbuha, hartijom onog započetog pisma: moglo se njeno lice uporediti i s nebom u svanuće. I on ga zapamti kao nesreću.

On opet provuče ruku kroz plot. Ismeta se zatalasa na nanulama. On zatim proturi i drugu ruku s prutićem, čiji je vrh bio prosto usijan. Ismeta se još jednom zatalasa na nanulama. Prutić joj se zaplete između gležnjeva, devojka se zanjihla kao talas koji ne može da se odvoji od hridine, osloni se na plot i grčevito steže kolac šakama.

– Ja mnogo voli ti, sinjorina ... ja mnogo voli vama ...

| DRUGA GLAVA |

Opet preskočih plot, bila je to veoma čudna ograda: gde su se završavale lese, ispletene od vrbovog pruća, nicala je taraba s čipkama bodljikave žice iznad šiljaka; dalje su kuću opasivale vrljike, ulegnute na sredini; onda je na red dolazio običan plot, kraj kog je čučao vojnik u Košulji: nešto je govorio, to se videlo, jer je, čučeci, gestikulisao rukama, a Ismeta je ćutala kao statua mesa u Crnini.

Kad god sam je sanjao imala je feredžu preko lica; prilazio sam joj drhćući, uplakan i bled, pružao sam joj ruke, a ona se odmicala; trčao sam za njom dok mi se noge ne bi odsekle, onda sam, slomljen, uzet, presečen i po srcu i no pasu, bauljao k njoj; mučila me je otkrivanjem lica, tada joj u oči nisam mogao gledati, spuštao sam glavu i molio je da me pomiluje; samo sam jednom uspeo da joj pogladim pletenice, ispuštao sam ih unač po unač, rastopljen od ljubavi: svrbeli su me posle toga dlanovi, a kosa joj je bila riblji sjajna, vlažna i mirisala je.

I na javi bežala je od mene. Pisao sam joj pisma. Onda mi rekoše da me neće zato što je ona muslimanka a ja pravoslavni, ali sam ja hteo zbog nje da se poturčim. Kad ni to nije htela, pisao sam joj da bi najbolje bilo da bežimo u svet, gde se neće znati da smo raznih vera. Kažu da se smejala, ali pričama ne verujem. Otada se sve promenilo. Ipak sam bio srećan što je između nje i vojnika visio plot.

Najzad spazih Vitorija. Išao je po rasponu plota, od direkta do direkta, od tarabe do tarabe, preskakao je preko potočića i bio zbunjen; činilo mi se da uznemireno nešto traži.

Bila je jesen nad krovovima i oko plota i on je nosio kabanicu preko ruke – ko zna što su mu oči onako igrale; sve je hteo njima da obujmi; i vojnički smeh, i plot, i onog kraj plota, i dimnjake i mir oko njih.

Znao sam tu ljudinu od nekoliko stopa, tog čovečuljka bez dlačice kose na glavi, jer je redovno dolazio kod ćerke moje gazdarice, koja mi je bila rođaka po ženskoj liniji. Ćerka je bila čudno bolećivo stvorenje, nesebično do krajnje granice bolećivosti i dobrote. Dolazio joj je obično noću čim bi sumrak zavio ćepenke, davao joj je para, a ona se smejala toliko dugo i slatko da sam je čuo i ja, mada sam stanovao u sobičku na drugom kraju kuće. Prvo je Vitorio dolazio sam, posle je dovodio i nekog višeg oficira. Svi su se smejali. Smejala se i gazdarica, čak sam se i ja smejao; a ta moja gazdarica ni na šta na svetu nije naličila sem na žabu, na baburastu žabu krastavicu iz trave. Zaustavih se kraj potočića. Vitorio se uputi vratima kancelarije, u kojoj ga je čekao Lorenzo ...

Lorenzo se presamiti preko stola, novine mu ispadoše iz ruku i naslovi se udaljiše. *Ti si, Vitorio, skot, najodvratniji skot kog sam dosad sreo; poznavao sam u životu mnoštvo ljudi, i dobrih i rđavih, ali sam siguran da te nijedan nije nadmašio u lukavstvu u poganstvu. Ti si, Vitorio, hulja od čoveka, ako si uopšte čovek, ti si protuva.*

Slova se izvrću na leđa, porebarke, pa onda opet ležu potrbuške kao leševi, kao žabe. Slova igraju čudna kola, postaju velika kao lešnici, pa onda kao orasi, potom kao jabuke. A kad se smanje, liče na pege sifilističara. Poneko od njih toliko se rastegne da u njegovoj spljoštenoj dužini igra soba: i prozori, i vrata, i tavanica – sve se okreće po praznini slova, mahnito pliva po njoj ... obruč praznine sve više se širi, soba postaje sićušna i još četvrtastija, obruč puca kao mehur od saponice. *Ti si, Vitorio, budala koja u svojoj glavi nema mozga ni koliko svraka, nikad te nema u kancelariji, na svom mestu; suviše lunjaš, trčkaraš za ženama, ti si propalica.*

Kao u nekoj tečnosti ključaju slova, ali nikako da isplove iz Lorencovih očnih duplji. Koračaju naslovi jedan za drugim: Komunisti gube na svim frontovima. Oboreno sto pedeset engleskih aviona, Američki pilot izdvojio se iz bombarderske ekipe i spustio se kraj Rima s važnim izveštajima i planovima, koji će ubrzati okončanje rata i pobjedu sekirice i kukastog krsta, SAVEZNIČKE TRUPE NAPREĐUJU NA ISTOKU, RUSI DEMORALISANI, tako piše. Neka žena, neka Silvestra Pompanini, koju je ostavio ljubavnik, neki Alberto Đanini, skočila s petog sprata milanske palate i, slučajno se zaustavivši na nečijem balkonu, ostala živa – istog časa ponudio joj brak bogat i mlad student, a ona ga odbila i izjavila da će skočiti sa osmog sprata ako joj se Alberto ne vrati. *Ti si, Vittorio, običan fićfiric u bezobrazluku ti nema mere; treba da znaš da zavisiš još uvek od mene i da te, ako tako budeš nastavio, može čudo snaći; ne ponašaj se prema meni kako bi trebalo, zaboravljaš da sam ti starešina.*

Znao sam i Lorenca. Gledao sam ga iz svog sobička ili kroz plot kako se vraća iz varoši u kancelariju, obično pijan kao zemlja. Nije pio po kafanicama kao ostali vojnici i oficiri, već u nečijoj kući. Neka žena više puta dovodila ga je do plota. Gledao sam kako se, zgužvan, znojav, modar u licu, vuče pokraj ograde i ne ume ili ne može da je preskoči; gledao sam ga kako stoji s bocom rakije nasred sokaka, kako zapliće jezikom i plače neutešno i istrzano. Viđao sam ga kako grdi prolaznike, sipa im rakiju u čeljusti, za vrat, u nedra, kako ih gađa praznim flašama i čaturama; gledao sam ga kako se valja pored plota krvav i mokar, kako se vojnici gurkaju laktovima, mršte se i ne usuđuju se da mu priđu; viđali smo ga kako miluje decu, malu i gušavu, kljastu i sakatu decu naše kasabe: slušali smo kako im nešto zbori, daje im hleba i para i bombona; gledao sam ga kako, i kad je trezan, ide sokakom nesigurno, kao da se primiče vešalima.

DVA BATALJONA CRNOGORSKIH PARTIZANA POLOŽILO ORUŽJE, piše u novinama, *Seljaci na svakom koraku otkrivaaju i odaju odmetnike, ponekad ih i žive dovode.* NJENO VELIČANSTVO KRALJICA JELENA IZJAVILA JE DA ĆE POSETITI SVOJU DAVNAŠNJU DOMOVINU CRNU GORU, kralj Emanuelo jako prehladen, ali ipak šalje borbene pozdrave ratnicima na Balkanu i želi im pobjede.

Fotografije pohvatanih odmetnika čas blede čas neprirodno izrastaju, čas su sive kao pepeo čas crvenocrne kao zgrušana krv.

Lorenzo pokuša da se dignu, a lica sa novina stadoše se okretati oko njegove glave, gužvati i prelamati.

Iz okvira patetično i horizontalno gledaju oči, a lica su takođe različita. Jedno je debelo, s busenjem obraza, s podvoljkom i ćelom,

s crnim očima odmah uz nos; drugo lice je malo, mada uveličano, kao u ptice, nosa povijenog do usta, koja liče na šljivu; prvo lice ima i brčice, a drugo nema.

Na novinama se vide i druga lica i čudno su mrka i glupa u isti mah u svojoj uštogljenosti: vojnici s puškama, pobjednici, mladi neustrašivo glibavi ratnici, koji svet osvajaju. Šlemovi nakrivljeni, uljubljeni skoro kao zgažene kape, izbušeni kao mete. Vide se osmesi pod šlemovima, rastegnuti kao pračke, u poslednjim granicama rastegljivosti uhvaćeni i okamenjeni. Ti osmesi su ukočeni, bradati, nazgled pobjednički. Do pása su poklopljeni šlemovima, jedni su disciplinovani, drugi stegnuti opasačima, treći su pod rancima. Neki su posuti po vojničkim prnjama, neki leže po cevima. Najveći su osmesi s puškama u rukama, s bombama pre rasprskavanja, pre bacanja: najduži su osmesi s redenicima oko pojasa.

Čučeci kraj plotu gledao sam kako Vitorio na ulazu u kancelariju nešto zapisuje. Pre no što je izvadio maramicu da se njom ubriše, dugo je glancao čizme. Prilazili su mu neki vojnici, pozdravljali ga. Gledao sam ga kako im se osmehuje.

Na stranicama novina ženska lica, namazana i sva od laži, ofarbana i rastegnuta: blistaju zubi u ženskim lobanjama i njihova belina za trenutak prekriljuje crnilo slova.

Odmah iza mene, iz trave, niče vojnik i zapeva. Pesma mu se zavrze za plot i tu osta. Vojnik me nešto upita na svom jeziku, zainat ne htedoh da mu odgovorim i on ode čudno me mereći. Trebalo je da mu odgovorim, pomislih, može otići i tužiti me vojnicima.

Loorenzo se zaklati i pade preko stola kao u trku pogođen metkom. Odjednom svega nestade, sve potonu u krvavi mrak od krugova i pene. Krug od krvi izvrnu se s njim, opruži i pršte kao granata. Oseti pulsiranje u slepoočnicama, zvonjavu u ušima, mrak pod noktima i vrele šiljke pod prstima.

On otvori oči i vide velika usta sa osmehom u zubima. Opet pokuša da ustane. Vrela struja što mu je jurila uz kičmu udari u potiljak i tu se zaglavi ...

I nju sam počeo sanjati, dolazi mi u snove svake noći. Na licu nema feredžu kao Ismeta, jer nije muslimanka, a usta su joj zabravljena te ne može da zbori. Sanjam: ja komandant — ona previja ranjenike. Ja kapetan broda — ona navija durbin. Obično je čudno gledam i nešto zapitkujem, a ona ćuti. Prilazim joj i hoću da joj saopštim kako sam se dograbio položaja, a ona plače: pojuri k meni kroz plave oblake kao riba, naga i rumena, tuče me no vratu, osećam joj dah i usne. Ranije je nisam sanjao, to se desilo samo nekoliko puta na

njenoj svadbi. Da mi Branko nije bio drug još iz školske klupe, rekao bih mu da sam sanjao njegovu ženu. A otkad je on u logoru, ona mi često uznemirava san, te se stalno rešavam da joj zakažem ljubavni sastanak ...

Ženski osmeh se zgužva i namreška kao jezerska voda. Velika usta od gume prekriliše belinu zuba, sto, onda opanke uhvaćenih odmetnika, bajonete pobednika sa novina. Sve u okviru tih usta postade sivo, zatim crveno. Sve u njihovom rasponu stade da se njiše, da se okreće i pliva.

Lorenzo diže pogled preko kolena, preko fotelja prema prozoru. A tamo su se, s one strane stakla, njihale grane: bile su gole i obršćene u jesen, zaplitale su se i rasplitale; primicale su te grane jedna drugoj vratove i sašaptavale se po četvrtastoj praznini prozora; udarale su nežno u okna, i da ih je čovek posmatrao sa strane, pomislio bi da žele zaštitu, da hoće da im se otvori prozor topline i četvrtaste ljudske dobrote. A oblaci su bili zagonetni i sivi i crni tog jesenjeg popodneva, kao oranje u proleće i ugar u jesen.

On se najzad uspravi. Tištale su kosti, bol se od kolena razlivao niz cevanice, mileo natrag uz bedra i dospevao pod nokte.

Vitorio je stajao na pragu s rukavima iznad glave i izbuljeno gledao u Lorenca. Gledao je pažljivo kao što pecaroš sa obale posmatra igru pastrmke i leptira. A bio je malo pognut i uokviren u izrezu vrata. Stajao je uokvireno pošten još trenutak, onda iznenada razbi svetačku ukočenost i zamišljenost.

– Nešto si bolestan, Lorenzo?

Izgovorio je to tiše od svake opatice. Njegove reči jedva dopreše do Lorencovih ruku, presamićenih preko novina. Lorenzo je znao samo jednog čoveka koji je govorio tako tiho. Bio je to njegov drug iz detinjstva, najmanji čovek od svih ljudi koje je u životu sreo, trulih pluća i niskog čela. Bio mu je na pogrebu sa grupom dečaka, prosjaka, onih kojima je bio drug, onih što su ga voleli i onih što su ga mrzeli, jer je bolest sejao oko sebe. Lorenzo podiže očne kapke. Ovog puta učini mu se da se Vitorijeva silueta, ćelava i nagnuta, ne nalazi u crnim nedrima vrata, nego negde u praznini, između njega i sklopljenih prozorskih krila.

Lorencu se Vitorijev hod i propinjanje na prste da bi obesio kabanicu učini izveštačen, i kroz maglu oseti silnu mržnju prema tom kepecu, koji se čitav trenutak propinjao na prste da bi dohvatio ekser, i želju da ga stegne za grkljan.

– Nešto si bolestan, Lorenzo? Reče Vitorio.

Lorenzo se namršti. Vitorio sede.

Lorencu pojuri krv u glavu i u oči. Vitorijeva čela, okrugla kao sito, učini mu se veća i šira no što je bila. Ona se opet raširi preko sobe, prekrili osmehe pod šlemovima i naslove što su neumorno koráčali, igranje slova i lica kraj njegovih ruku. Ona odjednom posta tako velika da ispuni Lorencove očne duplje. Lorenzo poče da propada u žutilo Vitorijeve čele.

Vitorio je gledao u prazne boce.

– Nešto si bolestan, Lorenzo?

Vitorio izgovori te reči tvrdo, zaobiđe sto, izgovori ih kao komandu, a Lorencu se razvedri pred očima: na rubovima Vitorijeve čele, žute kao jagorčevina, okretale su se očice, a iza njih videli su se oblaci, neopisano crni, krošnjavo dronjavi u jesen, grlile su se grane ispod njih kao ruke, kao kosti.

Tor trenutka Vitorio se promeškolji u fotelji i reče:

– Čudno izgledaš, Lorenzo.

Bojao sam se da me neće čekati Brankova žena. Zamolio sam je da svakako dođe pa makar morala i pobeći od svekrve. Čak sam joj i dva pisma uputio po onom dečaku. Dođi svakako, napisao sam, jer ne mogu izdržati da te ne vidim. Imam nešto važno da ti kažem, da ti saopštim neke svoje stvari ... A ako ne dođe, pomislih, šta da radim? Da. Prikupiću poslednju mrvicu snage i hrabrosti i banuću pravo u njenu kuću. Kupiću buket cveća i zakucati na vrata. Pokazaću joj da nisam kukavica.

Lorenzo pogleda Vitorija.

– Oči su ti mutne.

– Vrta mi se u glavi, reče Lorenzo.

– Obrazi su ti modri, Lorenzo. Poigravaju ti očni kapci. Ruke su ti krvave.

Ćutanje.

– Izgledaš kao da si jednom bio mrtav.

– Neobrijan sam ... neobrijan sam ... jesam li mnogo neobrijan? Moram se obrijati. Ti si mi nešto govorio, Vitorio?

Lorenzo priđe prozoru i vide: potok se prestizao s plotom, grlio se s njim, onda se provlačio ispod njegovog trbuha kao nedotučena zmija, razbijao se o zid i razlivao preko ledine, penušavo i srećno. Ali taj isti plot razdvajao je nekog vojnika u košulji i utvaru u crnim muslimanskim prnjama. Vojnik je nešto govorio, to se videlo, jer je čučeci gestikulisao rukama, a ona je ćutala kao statua od mesa u crnini.

Jednom sam i ja tako čučao, ali ne kraj plota, već na mostu, a ona se kikotala; plakao sam kraj njenih kolena. Ona je rekla da će zvati policiju ako ne odem. Više je nisam voleo, ali sam zavideo vojniku u košulji.

– A odakle ti krv po licu?

Lorenzo pređe šakom preko obraza.

U dvorištu, u tom najčudnijem dvorištu u kasabi, videli su se vojnici. Neki su bili bos, a neki u čarapama.

Neki su na nogama imali i cipele. Neki su galamili, jedan se durio, neki su se smejali a jedan je bacao drva pod kazan. Jedan je nešto pripovedao okupljenoj petorici, a drugi je bio u košulji kao onaj kraj plota i utvare u orijentalским prnjama. Samo je stražar bio nesvakidašnje miran, kao da nešto očekuje, čudnovato i opasno u isti mah, s bajonetom iza ušiju. U podrumu je klasala pesma. Dostina njih ležalo je pored kazana.

– Bi li mogao pogoditi otkad si pijan? Kad si počeo? Juče ili prekuče? Oficir si i nema smisla što činiš. Ne izlaziš iz sobe. U njoj ćeš sagnjiti. Ko te vodi u nužnik?

Lorenzo se promeškolji. Boce su ležale po podu i oko fotelja. Grlići su se gledali ispod novina.

– Dajem glavu da ne znaš gde se nalaziš. Gde, reci, gde si?

– U kancelariji sam i ... treba da se brijem ...

– Otrezni se. Izgledaš kao propalica, kao da su te skinuli s vešala.

Lorenzo zamuca.

– Onaj ludak neće da jede, reče Vitorio.

Juče ili prekuče, ili pre nekoliko dana, sećao se Lorenzo, logorovali su pored reke. On je ležao s bocom rakije u zagrljaju, umesto da bude s vojskom. Odjednom je zapenila galama. Četa se uzrujala kao košnica pčela. Potrčao je tamo i video kako čovek, ne čovek već strašilo od čoveka, trči pred vojnicima. Neki su bili uvereni da je to bandit, a neki su rekli da partizani nisu tako dronjavi, jer ih narod odeva i obuva. Pojurili su za čovekom; čovek je uleteo u granje i sakrio trag. Četa je opkolila proplanak. Onda je došla i druga četa i opkolila sve obližnje dubodoline, jaruge i lazine. A Lorenzo je išao za vojnicima s bocom umesto oružja i raspanan. Izgledala mu je smešna ta trka za strašilom. Čoveka zadugo nisu mogli naći. Neko je rekao:

To je partizan, a neko drugi je kazao: Ne, nije to partizan. Onda je opet prvi glas uzviknuo: Jeste, dajem glavu da jeste. Dajem dve, rekao je drugi glas, da to nije partizan.

Lorenca su pitali je li to partizan a on je rekao: Ne znam.

Partizan ne može biti onako dronjav, promumlao je neko za galamom. To se naročito udronjavio kako bi nas bolje udesio, dodao je neki vojnik.

A otkuda mu brada? Pitao je neko. Partizani se briju ne nose brade. Brade nose oni drugi ...

Lorenca su zapitali: Jeste li sigurni da partizani ne nose brade?

On je slegnuo ramenima i rekao da ne zna koji nose, a koji ne nose bradu. Opasali su šumu. Nagađali su: Je li imao oružja?

Nije, odgovorio je glas.

Pa kakav je to partizan bez oružja?

Zapitali su Lorenca da li partizan može biti bez oružja, a on je potegnulo gugalj iz flaše. Hoćemo li ga uhvatiti? Pitao je vojnik.

Ne znam, odgovorio je Lorenzo.

Već mu je torba oteta, povikao je neko van sebe od radosti.

Ima li u njoj kakvih dokumenata ili isprava? Pitao je neko. A glas je odgovorio: Puna je kora hleba i skorelih guka kačamaka.

Pa to nije partizan, rekao je neko. Šta mislite, da li partizani nose u torbama kore od hleba?

Lorenzo je bacio u grm praznu bocu.

To je svakako prosjak, kazao je neko.

Pa zašto bi onda bežao od nas? Mi ne ubijamo prosjake.

A možda je i prosjak i partizan, rekao je glas. Partizani su u stvarima prosjaci i borci s puškom i tri metka.

Onda je čovek u ritama i sa bradom (da nije pop? Pitao je neko. Njihovi popovi su bradati) izjurio iz šiblja; četa je strmoglavo pojuri-la za njim. Možda je hodža, uzviknuli su. I hodže nose bradu.

Kad ga uhvatimo, mora nam pevati kao kad je na džamiji.

Da pucamo? Pitali su Lorenca, a neko je umesto njega odgovorio da ne pucaju. I taj isti čovek što je povikao da ne pucaju još je rekao: Uхватite ga živog, možda poseduje važnih stvari i dokumenata.

Vikali su da digne ruke — nije hteo. Pucali su povrh njega — pravio se da ne čuje. Bajonete su uperili u njega — tada je počeo da se penje uz drvo, i mada su ga vukli za nogavice i stopala, oteo im se. Vikali su mu da siđe s drveta, ćutao je u kruni.

Pravi se lud, povikali su. Pravi od nas budale.

Hoće da nas namagarči. Ovaj kraj pun je takvih.

Posekli su drvo. Bradati čovek stajao je pred njima, gluvonem. Lorenzo je pošao za vojskom. Bradatog čoveka strpali su u podrum.

— Onaj ludak neće da jede, ponovi Vitorio. Šta ćemo?

— Što god hoćete, reče Lorenzo.

— Danas je četvrti dan kako odbija hranu. Šta ćemo s njim? - reče Vitorio.

— Što god hoćete! Reče Lorenzo.

— Da ga obesimo?

— Zašto da ga obesiš? Nije kriv, reče Lorenzo.

— Pa šta drugo da radimo s njim? Reče Vitorio.

– Pusti ga, reče Lorenzo.

– Nema smisla da ga pustimo, reče Vitorio. Prosto nemamo razloga za to.

Lorenzo je ćutao ležeći na novinama.

– Ako ga povedemo na vešala, gledaćemo kako se otima i ne da glavu omći, kako batrga nogama i rukama, plazi jezik i grči se.

– Šta ti sve neće na um pasti, ironično se nasmeši Lorenzo.

– Možemo gledati kako visi sa još neispuštenom dušom i kako uživa u svojim poslednjim časovima. Kažu da se čoveku dešava nešto veoma slatko kad umire na vešalima. To je najslađa smrt.

Lorenzo je lomio prste i oni su mu pucali pred očima. Njegove slepoočnice su gorele. To nisu bile slepoočnice, već dve usijane ploče što su pekle vene i krv u njima, dve ploče toliko velike i vrele da pogled nije mogao skinuti s Vitorijevog grkljana: čim bi se Vitorio pokrenuo u fotelji ili progovorio, grkljan je bežao ispod kože, čas prema okovratniku košulje čas prema podbratku. Lorenzo je s odvratnošću pratio to šetanje.

– Gledaćemo kako visi, reče tiho Vitorio. Motrićemo mu na jezik, isplažen na zaplašenu rulju koja ga, bajagi, žali.

Vitorio ustade čudno uznemiren.

Rulja će ga se gnušati. Jer, rodoljubi se vole dok su živi. A mrtvi rodoljubi odvratniji su od strvine. Leš rodoljuba više smrdi od leša običnog čoveka. Videćeš, ljudi će se pretvarati da ga žale. A ja i ti naći ćemo se tamo, kao slučajno. Neka nas vide. Neka pune gaće kad prolaze pored nas.

Vitorio se promeškolji u sedištu i poče navijati sat, a Lorencove usne iskriviše se u grč. Vitoriju se učini da Lorenzo hoće da se nasmeje pa ustade iz fotelje i sakri glavu među ramena: to nisu bila ramena, već šačica kostiju pod kožom, pod bluzom sa činovima i vrpcama ordenja oko revera.

– Recimo, stojimo ja i ti na trgu a on se okreće i izraz lica mu se menja. Lice obešenog promeni se neobično brzo. Odjednom pogledaš, a ono postalo malo i modro kao glavica kupusa. Oči se izbulje, a ponekad uteknu u lobanju. Jezik licu daje čudne izraze. Obično je toliko isplažen da se čoveku gadi, a ponekad sasvim malo viri iz usta kao da hoće nešto da lizne.

– To je sve odvratno, zamuca Lorenzo. I podlo.

– Zašto podlo?

– Zato što čovek uopšte nije kriv, jedva izgovori Lorenzo.

– Pa zar je to važno? Reče Vitorio i skoči iz fotelje.

– Jeste. Nije kriv. To je neki ovdašnji ludak. Nikom ništa ne čini.

Takvim gadostima ne bi se bavio nijedan čovek na svetu sem tebe. Pusti ga neka ide otkud je i došao.

Vitorio podiže značajno kažiprst u visinu očiju. Lice mu se nabra. On reče:

- Znači: nije kriv. Dobro. A oni momci, oni banditi, da li su oni bili krivi? Odgovori.

Pošla je četa, sećao se Lorenzo, u patrolu pored reke. Sedeo je pod orahom i grejao bolesne kosti na suncu, a vojnici su spavali. Neki vojnici cenjkali su se sa seljankama, kokodakale su kokoške i pilad, vetar je nosio perje i graju. Mnogi vojnici već su spremali ražanj. Vojnik je hteo da fotografiše debelguzu devojčuru s vencem pletenica oko glave, a ona je bežala, krijući u granje samo lice i ništa drugo. Deca su se bojažljivo primicala vojničkoj pesmi, poglej po otkosima i oružju. Lorenzo tek što je bio počeo da tone u sunčani san sa bleštavo belim krugovima, kadli mu vojnici dovedoše tri odmetnika ... tek im se behu zacrnele nausnice i zamomčili vratovi – bili su dečački mršavi i vitki, sa crvenim zvezdama na kapama. Njihove puške nosili su vojnici. Mladići su bili svezani, dvojica grguravi a treći poplašen i do glave postrizen nožicama. Tada mu vojnici saopštiše da se četvrti ubio pre no što su ga uhvatili. Vojnici su zapitali šta da rade s njima. Lorenzo se zamislio. Jedan od vojnika iza njega rekao je da ih treba odmah pobiti. Onda se javio drugi vojnik: *Javljam se za strelca*. Zatim se javio treći vojnik: *Pustite ih, Gospodine majore, oni su još deca*. Lorenzo je odmerio dečake i rekao tiho: *Pustite ih, to nisu buntovnici, već deca, čobani. Samo im polomite puške*.

I dečaci su zamakli za breg ruku svezanih dretvom.

– Jesu li bili krivi oni buntovnici? Reče Vitorio.

– Jesu, nasmeši se prezrivo Lorenzo.

– Pa što si ih onda pustio?

– To te se ništa ne tiče. Treba li ti još šta? Pustio sam ih da bi ti imao šta da prepričavaš. Da bih te zaposlio. Šta hoćeš još?

Lorenzo stade da se iskašljuje kraj ormana i da trlja šakom podbradak. Vitorio reče:

– Ako još danas odbije hranu, verujem da će crći. Baš me zanima šta će biti.

– A ako crkne, o čemu ćeš onda voditi brigu?

– A možda i neće crći, reče Vitorio kao za sebe. Neverovatno je snažan, pravi vo; kao da je stvoren za vuču.

Lorenzo je stajao prislonjen potiljkom uz duvar.

– Šta misliš, koliko dana može izdržati bez hrane? Reče Vitorio.

On prisloni čelo uz prozorsko okno: Pijetro s oznakom dežurnog na ruci vrzmao se po dvorištu; za dimnjake zavrzivali su se čuperci magle, krovovima se primicao pljusak, siv kao golub i gust kao pepeo.

– Možda dan ili najviše dva, odgovori sebi Vitorio.

Lorenzo je ćutao.

– ‘Ajde da se kladimo. Tvrdim da će, ako još danas odbije hranu, ujutru osvanuti mrtav. Zalažem sat. A ti šta zalažeš? Nećeš da se kladimo? Zašto nećeš? Šta te to košta? Kladićemo se u bocu rakije. To u svakom slučaju možeš nabaviti. A ti voliš rakiju, ti strašno voliš rakiju. Hoćeš li? Reci? Što se mrštiš? Što ćutiš? Umeš kameno da ćutiš, Lorenzo.

| TREĆA GLAVA |

Po treći put preskočih plot.

Odjednom stadoh.

Svezani čovek bio je mlad i neobično visok, za bajonet viši od onih iza sebe, izuzev vojnika s krvavim zavojem oko glave, koji, da je išao pored svezanog, verovatno ne bi bio manji. Nino se ogrnu kaputom i šćućuri se kod plota da ga ne vide. Onaj što je išao odmah iza svezanog, onaj omaleni, onaj grguravi Antonio, njegov starešina, da ga je video, zamerio bi mu, pitao bi ga zašto nije išao u patrolu, kad je bio na spisku određenih.

Svezani čovek učini mi se poznat, bio je to po svoj prilici Vuk iz Lješnice ili Okladi, sin prijatelja moga oca. Kad je subotom iz brda silazio u kasabu, svraćao je u moju radnju i dugo smo se smejali. Sve se više udaljavao pored plota s vojnicima, te mu nisam mogao videti oči po kojima bih ga sigurno poznao. Nisam ga žalio jer je bio dva puta duži od mene.

Prođoh pored prozorčića s rešetkama. Išao sam polako, ne bih li u tami spazio Raška, onog našeg čoveka, što već nekoliko dana tamnuje i trune i neće da primi hranu.

To nije bio čovek, nego ljudina, prosto medved. Otkad znam za sebe bio je bradat, prosed i zaplašeno dobar. U našoj kasabi bilo je mnogo umobolnih, ali se Raško od svih razlikovao. Mnogi su plakali ako ni od čega a ono od studeni i gladi – on nije bio stvoren za suze. Neki su želje i muke saopštavali mumljanjem – on je bio kameno nem.

Gledao sam ga po sokacima pijano zavaljenog u blato, promrzlo modrog u kapijama, pokislo pokunjenog pod pljuskom; gledao sam ga savijenog u prsten tegljenja pod vrećama žita ili brašna, ili pod

bremenima drva; gledao sam ga kako mu kofe s vodom izdužuju ionako preduge ruke; gledao sam ga kako bosonog ide po snegu i duva u prste ne bi li ih raskravio; gledali smo ga kako po štalama, podrumima i tavanima leži zaburukan u slamu i čeka gladni, drhtavi san.

Videh: vojnici, neki bosci, neki u čarapama; neki su na nogama imali i cipele. Neki su galamili, jedan se durio, neki su se smejali, a jedan je bacao drva pod kazan.

Sa Raškom su se igrali. Bili su to dokoni ljudi, obično trgovci i trgovčići, šegrti i šegrčići, i muslimanij i pravoslavni. Pitali su ga šta više voli: turski fes ili crnogorsku kapu — pokušavao je da se smeje, bilo je to šištanje a ne smejanje, skoro plač. Jednog jutra obrela mu se na glavi crnogorska kapa sa psovkom na obodu, sasvim nova i korotom opasana. Sledećeg jutra pojavio se u turskom fesu sa svinjskim repićem namesto kićanke. Igra se cele zime ponavljala, a u proleće neko se našao, izgleda da je to bio onaj Jevrejin, i natakao mu do ušiju šeširčinu.

Spazih Lorenca na prozoru. Lice mu je bilo iskrivljeno, zaraslo u bradu, upalo. Čelo mu je bilo priljubljeno uz okno, a vrane su letele iznad krovova tromo, kao obično u jesen. Gakale su u nadletanju dimnjaka i krovova. On vide: potok se prestizao s plotom, grlio se s njim, onda se provlačio ispod njegovog trbuha kao nedotučena zmijsa, razbijao se o neki zid i razlivao preko ledine, penušavo i srečno. Ali taj isti plot razdvajao je i nekog vojnika u košulji i utvaru u crnim muslimanskim prnjama.

Ako mene nekad uhvate, mislio sam, ponašaću se kao Raško: bežaću i popeću se na drvo. Onda neću hteti da odgovaram, jednom rečju, odglumiću gluvonemog pa neka se misle ko sam i šta sam. Zatim ću odbijati hranu. Po kasabi će se o tome pripovedati, a kad izađem iz tamnice, biću čuven i ljudi će se drukčije ponašati prema meni.

O Rašku su po kasabi kružile priče. Nije hteo da se preda, s drveta je pljuvao vojnike, bežao je i u trku trojicu zadavio, dok su ga vezali, udarcem usmratio vojnika, juče je prvi put u životu progovorio: „Neću vašu hranu, neću vašu fašističku hranu” i nasmejao se glasnije od svakog drugog čoveka u kasabi. Jutros je opet rekao: „Ja sam komunist a odbijaću hranu sve dok ne odete iz naše zemlje”.

Videh je.

Išla je k meni a iza nje videli su se vojnici, podnapiti i namamljeni. Čudno je išlo to stvorenje: gazila je sitno i meko kao mačka: Hod joj je sapinjala suknja. Jedino je ona, zapravo ona i još nekoliko njoj sličnih devojaka, nosila tako usku i kratku suknjicu. Kad god je

prolazila sokacima, lomeći se u hodu i pasu, pendžeri su se otvarali, i ljudi zaustavljali, gladeći brkove. Šetala se ponekad Kasabom sasvim sama i tako privlačila i mamila momačka srca. Onda se gubila iz vida, ali ne i iz očiju, ostavljajući sa sobom opipljive tragove svog lomljenja i talasanja.

Bila je to gazdaričina ćerka i rođaka mi po ženskoj iiniji. K njoj nije mogao svako doći, makar i lep i bogat bio. A ko je imao tu sreću, u kuću nam se uvlačio noću, obično oko ponoći, jer šta se koga tiču njeni konci i udice. Alil je bio i lep i bogat i crn, ali nikad nam u kuću nije ušao. Alil je bio visok, ali i musliman. Lepote mu nije bilo nada-leko. Jedino je, kažu, bio tako lep neki Milisav iz susedne varoši. Ona ga nije htela. To mu je preda mnogom rekla. A on je rekao da će joj se osvetiti i od tuge je prigrlio rakiju: viđali smo ga kako bos, dronjav, izgребan i iskrvavljen — to je bilo kad su mu se na imanje doselili neki strani ljudi, takođe muslimani — peva spominjući njeno ime, s bocom uz obraz. Jednom je nasred džamije rekao, i to za vreme klanjanja, da hoće da umre. Mislili su da se šali. Niko ga nije mogao otrgnuti od rakije. I sledećeg jutra našli smo ga mrtvog pod njenim prozorom.

A Lorenzo je mučno gledao u tavanicu. Bila je crna. Po njoj su nicalle zvezdice od krvi. Zvezdice su cvetale, Iskrile se, ponekad dostizale lepotu cvetova. Čim bi trepnuo okom, one su venule, prskale kao mehuri na bari. Igrale su tako zvezdice po crnom listu tavanice, trpale se jedna na drugu i same sabirale u kite i grozdove, nizale i pretvarale u usirene mlazeve.

Ona je išla k meni uznemirenih očiju. Videlo se da je zabrinuta i nevesela. Kad mi se primače, srce mi zaigra u košulji. Ona me izveštačeno upita:

– Što ne dođeš k meni?

– Ne priliči mi da u ovo vreme mislim na one stvari, rekoh joj.

Ona opet reče:

– Čula sam da si se odao politici.

– Jesam, rekoh glasno da su me mogli čuti čak i oni u kancelariji.

– Sasvim?

– Sasvim sam se odao politici, rekoh.

– I više me ne voliš?

Pre no što su došli Talijani u kasabu, iz snova mi nije izlazila. Kad sam joj bio u sobičku, nisam umeo od sreće pogoditi izlaz, pa me ona za uvo izvodila. Pevao sam joj najnovije pesmice, ponekad i one starinske, već zaboravljene. Čitao sam joj bajke o carevima, princezama i konjušarima, o dvorkinjama i razbojnicima, prepričavao joj romane iz ljubavnog života i saopštavao šta je ko u kasabi o njoj re-

kao. Čak sam i pisma nosio onom činovniku iz suda. Ali kad su k njoj počeli dolaziti Vitorio i Alberto, nešto se u meni prelomilo. Nisam joj odlazio nikako, pa ni danju, čisto iz političkih razloga.

– A šta tražiš ovuda? Rekoh joj.

– Tražim Vitorija. Udajem se za njega, zar ne znaš?

– Ne znam, rekoh. Tu vest radio još nije potvrdio.

– A da ga nisi video?

– Malopre je bio na prozoru. I ti se za Talijana udaješ?

– Rekao je da će me voditi kući čim dobije odsustvo. Uživaću, vrlo je bogat. Možda se nećemo ni vraćati ovamo.

– A jesu li te već prekrstili? Jesu li ti nadenuli neko drugo, njihovo ime? Kako se sad zoveš? Podsmehnuh joj se. Sad te verovatno zovu ... Kaži kako da te odsad zovem? Što ćutiš? Što crveniš?

– Kad si ga video? Hitno mi je potreban.

– Ne dopada mi se što si u vezi sa okupatorima. To je izdaja. Za takve stvari žene šišamo, i to do glave, rekoh mršteći se.

– Ćuti, ludače, slaću ti pakete. Kupiću ti odelo da ne ideš tako dronjav. Cipele su ti pocepane, košulje i nemaš, a skoro će zima.

– Hvala, nisu mi potrebni fašistički dronjci. Drugačije ću doći do odela. Obesiću Vitorija i svući ga. Samo, bojim se da mi njegovo odelo ne bude malo ...

– Šta? Tebi malo? Tebi malo?

– Dajem reč da ću ti ja lično obrijati glavu.

– Vidiš ove haljine na meni. Pazi prstenje. Gledaj đerdan. Pa sat. Sve mi je to on kupio. I još će mi kupiti.

– I ti se toga ne stidiš?

– Crče za mnom. Prosto crče. Pomisli, ljubi mi ruke i ... Jesi li čuo da muškarac ... Oh, to je strašno.

– Vaše gadosti me ne zanimaju.

– Do mora je teško, a onda ćemo brodom, reče ona zabrinuto. – Pisaću ti čim stignem. Otuda ću se jedino tebi javljati. Tebe mi je najžalije.

– A kad polazite na put? Prekidoh je i u meni poroključa bes. Pazite da se u računu ne prevarite. Neće biti kako vi hoćete. Mućnite glavom.

Ona me začuđeno pogleda.

– Pitanje je da li će i on sam izvući glavu iz Crne Gore. A za tebe ćemo lako.

– Kako to? Šta je tebi? Šta to pričaš?

– A šta je tebi, devojko? Znaš li gde živiš? Ne znaš šta se događa. Vidiš i sama kako smo ih opkolili. Van žica ne mogu ni da mrdnu.

Sve puteve smo im presekli. Nema više mrdanja.

– O čemu ti to govoriš? Ko ste to v i?

– To smo mi ... mi ... Crnogorci. Mi smo prosto strašni. S nama nema šale. Znaš li ti kako smo 1915. godine udesili Austrijance kod Mojkovca. Poginulo ih je oko dvanaest hiljada. Pa kako smo Turke kasapili!

– Ti si se, znači, potpuno odao politici? Reče ona.

– Sasvim sam se odao politici, rekoh glasno.

– A znaju li oni ko si ti? Reče ona.

– Verovatno znaju, rekoh. Ovo je naša zemlja, i ko hoće s nama da se igra izvući će deblji kraj. Šta ti je? Što čutiš? Što si se prepala? Reci mi. Šta ti je? Ne boj se, đavole. Ne dam ja tebe. Ja sam tebe uvek branio. Zaštitiću ja tebe i posle. Ti znaš da smo ja i ti dobri drugovi.

– Idu vojnci sa bajonetima. Idu k nama. Hoće da uhapsu Lorenca. Izgleda da će i Vitorio nastradati. Rekao mi je Alberto. Nešto su skrivili. Pusti me, hoću da kažem Vitoriju da beži.

– I ako pobegne, neće daleko, rekoh. Na njega sam naročito kivan. Lorenzo će ionako od rakije crći. Ne treba ga dotući. Greh je. Kažu da nije loš čovek.

Pijetro prođe pored nas. Kad nam se približi, s lica mu nestade strogosti. Odjednom mu se obrazi zaplamiše, oči mu zasijaše. Uspravno se uzvrpolji, videlo se da su mu se po krvi uzmutile čudne misli, ali pre no što se sasvim primače, pogleda me. Ja sam uživao u njegovom strogom licu, želeo sam da me i dalje strelja pogledima, da se na me mršti, da mi preti, da me psuje. Pogled mu omekša i presvuče se bolesnom željom krvi. Ona se još jednom zacereka, a Pijetro ne reče ništa, već stade kašljucati i dovoditi u red bluzu, opasač i fišeklje.

Iako je bio njihov, prema njemu sam gajio neko nepojmljivo prijateljstvo. Više puta zaželeo sam da mu priđem i potapšem ga po ramenima, i prevedem ga u naš front. Bio bi dobar revolucionar i borac, mislio sam. Nama su potrebni baš takvi momci. Dolazio je mojim kumovima. Oni su mu prodavali jaja, kajmak, sir, kokoške i pilad, jer su imali imanjce pored same žice. On je njima donosio čebad i cokule, jer mu je najbolji prijatelj, onaj Elio, bio magacioner.

I moja kuma dobijala je od njega svakodnevno pisma: I zašto ne dođe kod mosta, lepo je šetati kad mesec plovi nad rekom, ima gitaru, ima čak i dve gitare, a i lira.

– A kad ćeš doći k meni? Reče ona.

– Razmisliću, rekoh.

– Kaži: kad da te čekam? Kad ćeš doći?

– Doći ću kad budemo slobodni kao orlovi i kad svi budemo pevali kao slavuji.

Pijetro još jednom prođe pored nas. Mrzeo sam ga jer me nije gledao. Ona mi se primače. Činilo mi se da je Pijetro manji i ružniji. Ona nešto reče spomenuvši njegovo ime, a on obori glavu i zamače za ugao.

– Šta li su to mogli skriviti, kad ide vojska da ih pohapsi? Reče ona drhtavim glasom. A možda nisu ništa skrivili. Možda ih je neko oklevetao. Vitorio nije ništa uradio. On bi meni rekao. On meni sve priča. Je l' da Vitorio nije ništa uradio?

Ona se usplahiri i potrča prema vratima kancelarije. Iza ugla izbi Pijetro i potrča za njom. Videh mu na ruci oznaku dežurnog. Oni se odjednom primakoše jedno drugom. Još bih ih tako gledao da ona ne pođe.

– Slušaj ti mala! viknuh za njom. Slobodno im reci I da ću im ja suditi! Ja! Ja! Lično ja! Što se čudiš? Ja, dabome! Neka to unapred znaju!

Ona se zakikota na stepeništu. Pijetro se još jednom nečim napuni, pocrvene i zamuca. Zenice mu se raširiše.

I ... slušaj, možeš me pokazati njima! Ja sam ovde i nikud se neću pomeriti, pa taman kad bi došao onaj kepec, onaj kralj Emanuelo. Neka me vide! Neka me dobro viide. Smrt će im biti slađa kad me upoznaju. Reci im: „Eno onoga što će sve da vas poveša”.

Ona se izgubi. Spazih ruku s oznakom dežurnog kako se neku da pruža. Krenuh uz plot.

| ČETVRTA GLAVA |

Loorenzo priđe prozoru i vide: potok se prestizao s plotom, grlio se s njim, onda se provlačio ispod njegovog trbuha kao nedotučena zmija, razbijao se o neki zid i razlivao preko ledine, penušavo i srećno.

Ali taj isti plot razdvajao je nekog vojnika u košulji i utvaru u crnim muslimanskim prnjama. Vojnik je nešto govorio, to se videlo, jer je čučeci gestikulisao rukama, a ona je čutala kao statua od mesa u crnini.

Jednom sam i ja tako čučao, ali ne kraj plota, već kraj cirkusa. Bila je mala i igračica na trapezu. Išla je po žicama i skakala iz omče u omču. Bila je bolesna, obrazi su joj bili upali, kašljala je. Svi momci u kasabi, pa i ja s njima, zagledasmo se u nju. Tepao sam joj te večeri. Mesec se nije micao iznad cirkušćica, a opadalo je lišće, pošto je bila jesen. Neko je pevao, a ja sam joj nudio da ostavi vratolomije na tra-

pezu i dođe u moju radnju da zajedno živimo. Sutradan se neznano kud izgubila sa cirkuskom družinom. I danas se sećam njenih plavih uvojaka i lepih crnih očiju. Nikad je više nisam video, mada sam poručivao po ljudima koji idu po svetu da je traže i mole da se vrati u kasabu, k meni.

– Ti se ne trezniš, Lorenzo.

Lorenzo je ćutao.

– A odakle ti krv po licu?

Lorenzo pređe šakom preko obraza.

U dvorištu, u tom najčudnijem dvorištu u kasabi, videli su se vojnici. Neki su bili bos, a neki u čarapama. Neki su na nogama imali i cipele. Neki su galamili, jedan se durio, neki su se smejali, a jedan je bacao drva pod kazan. Jedan je nešto pripovedao okupljenoj petorici, a drugi je fino u košulji kao onaj kraj plota i utvare u orijentalским prnjama. Samo je stražar bio nesvakidašnje miran, kao da nešto očekuje, čudnovato i opasno u isti mah, s bajonetom iza ušiju. U podrumu je klasala pesma. Dostina njih ležalo je pored kazana.

Stajao sam uz plot. Svi su pričali po varoši da je ona htela da napusti cirkus i pođe za me da mi nije podvalio onaj Murat. Otišao je k njoj, izgleda da ju je i on bio zavoleo, i pričao joj sto nevaljalstava o meni, tako da se odjednom ohladila. Kažu da joj je čak rekao kako ja svuda pričam po kafanama da sam s njom spavao i kako će ubrzo roditi dete. Kad je cirkus odmaglio u svet i mi svi ostali prevareni i postićeni, potukao sam se s Muratom: i danas nosi ožiljak na obrazu.

Lorenzo se promeškolji. Boce su ležale po podu i oko fotelja. Grlići su se gledali ispod novina.

– Dajem glavu da ne znaš gde se nalaziš. De reci, gde si?

– U kancelariji sam, i ... treba da se brijem ...

I dalje sam stajao uz plot. Taj Murat, ta pijandura i propalica, i docnije mi je pravio razne smicalice i smetnje. Pronosio je glasove kako sam se zaljubio u popovu ćerku, kako svuda pričam da ću oteći hodžinu Nidžaru i pobeći s njom na kraj sveta. Jednom je rekao da sam čak i lopov.

– Otrezni se, izgledaš kao propalica, kao da su te skinuli s vešala.

Lorenzo zamuca:

– Onaj ludak neće da jede, reče Vitorio.

Raško je dolazio u moju radnjicu, donosio mi vodu, cepao drva i ložio vatru, a ja sam mu davao boze i kolača, čak i alve i ratluka. Ali čim su došli Talijani, naredili su mi da im svakodnevno za komandu spremam slatkiše. Pobesneo sam. Ludilu mi nije bilo kraja i mere. Zaključao sam radnju. Kraj kvake sam ostavio ceduljicu s natpisom:

NEĆU DA RADIM ZA OKUPATORA. RADNJU ZATVARAM IZ POLITIČKIH RAZLOGA. NALAZIM SE U SVOJOJ KUĆI.

Ali niko ne dođe da me sasluša ili grdi. Danima sam gledao iz ugla neće li doći da protumače moje reči. Želeo sam da me potraže i uhapse. Nagovarao sam decu da idu i govore vojnicima da je to radnja jednog komuniste. Ništa se ne desi. Onda krečom napisah preko vrata:

OVO JE RADNJA VELIKOG RAZBOJNIKA I KOMUNISTE KOGA TREBA ULOVITI I U LOGOR PROTERATI.

Ništa se ne desi.

Kad vojnici videše da se Lorenzo ukloni s prozora, pobcaše puške pa pojuriše u podrum. Danima nisu izlazili iz tog podruma, iz te jame. Podrum je bio pun stepeinca, praznine i buradi, starudije i mra-ka. Izgleda da mu gazda nije bio siromah kao vlasnici onih kućeraka oko plota, kao oni buljooki i gušoliki čovečuljci po sokacima. Gazda je imao veliku, lepu kuću i rakije, a oni se nisu mrsili ni na Božić, a kamoli na Uskrs. Vojnici danima Nisu izlazili iz te provalije. Pili su i pevali u njoj, naročito kad gore, u kancelariji, nije bilo Lorenca i Vitorija. To nisu bile pesme, već urlikanje, zavijanje, zapomaganje. Pevali su ponekad u grupi, ponekad su svi galamili i smejali se. Psovali su se ispod tog dranja i pesme, padale su teške reči, uvrede. I noževe su potezali, hvatali se za kundake, a kaplari za futrole pištolja, ali je sve ostajalo na tome. Jer, rakija i zakrvljene bratimi. Jer, rakija je i boga i đavola svezala jednim sindžinom. I kad u kancelariji nije bilo nikoga, ni Lorenca ni Vitorija, iznosili su u čaturama rakiju, prodavali je sirotinji oko plota, trampili je za jaja, kokoške, pilad, a ponekad i za patke i ćurke.

Neki su rakijom punili cipele i čizme, pa su je onda palili i tako joj se svetili. Bilo je vojnika koji su je seljacima poklanjali.

Vojnici pojuriše buradima. Zatvoriše se vrata. Nad njihovim leđima sklopi se mrak. U uglu se, negde na dnu memle, crnela burad: jedno ogromno — ne bi ga šestorica obgrlila, drugo malo manje — najdužem čoveku do čela, treće još manje — kepecu do pasa. Bilo je tu još mnogo buradi, male i velike, izvrnute i iskapljene.

Jedan od vojnika naglo skoči za svojim uzvikom:

– Gde je ono crevo, Salvatore?

– Ne znam, Đakomo; reče Salvatore.

Na jedan korak od najvećeg bureta oslanjala se na zid raspasana kaca. Brezovi obruči beleli su se u polutmini podruma i dodirivali se kao krugovi na dečjim crtežima.

– Pa kako da pijem bez creva? Reče Đakomo.

– Zavuci glavu u bure, reče Salvatore i prsnu u smeh. Napolju je neko psovao. Vojnički smeh klobučao je, rastezao se i isparavao, mada nije bilo sunca.

– Crevo mi daj, ili ću te smožditi, reče Đakomo.

– A šta ja da radim? Ti da piješ, a ja da te gledam? Reče Salvatore.

Oko njih vazduh je bio gust kao testo. Iz svakog ugla izbijao je vonj rakije: iz buradi, iz kaca što su, prosutih duga, ležale pored zida, iz zemlje, utabane cokulama i čizmama, povcima i psovkama, iz svake cigle ponaosob.

– Svakako! Ja ću piti, a ti gledaj! I čekaj dok se napijem! Reče Đakomo.

Salvatore prsnu u smeh.

– Crevo mi daj ili ću te zgaziti kao mrava! Crevo mi daj!

Salvatore se još jednom zacereka.

– Crevo mi daj! Ločeš celog dana i opet ti nije dosta!

– Ne dam! Reče Salvatore. Ne dam ti je za inat!

Đakomo zamahnu. Tog trenutka Salvatore čučnu i flaša se razbi kraj njegove glave.

– Crevo mi daj, žabo! Viknu Đakomo.

Kroz tamu se izvi crevo, nešto duže od rastegljaja. Đakomo ga u zmijuljastom letu zgrabi i leže pod bure.

Mrak se razređivao na su mrlje po zidovima postajale uočljivije. Svetlost se sve više prevlačila preko tame i sužavala im zenice, u kojima su se sve jasnije odražavala telesa držalica, motika, grabulja i druge starudije.

Salvatore se diže iz tame i pođe vratima ...

Tog trenutka Ismeta se začudi što se Nino zgučio pored plota, pa malo odškrinu feredžu i vide kako se, onako mali, šiljoglav, tankovrat, uskoprs i bled, kao pred umiranje, pridiže i bezrazložno nasmeši.

Ismeta još jednom ču: on promrsi nešto, tog trenutka bio je smešan, nešto slično stenjanju, ali vruće, što je azilo iz njegove utrobe, prosto iz srca, i bilo meko kao svila koja se cepa. I to šaputanje, to izdušivanje ublažavale su njegove oči, i tada joj nije bio smešan, mada ga nije razumela, spuštajući hrpu crnila preko lica: ne bi ga razumela ni da je govorio njenim jezikom. Lepo je bilo njeno lice. Jedino je Hodžina žena Nidžara, koju sam samo jednom video bez feredže bila tako lepa, toliko belog lica da se nije moglo gledati, da se moglo uporediti ca srebrom ribljeg trbuha, s hartijom onog započetog pisma. Moglo se njeno lice uporediti s nebom u svanuće. On opet provuče ruku kroz plot. Ismeta se zatalasa na nanulama. On zatim proturi i drugu ruku s prutićem, čiji je vrh bio prosto usijan. Isme-

ta se još jednom zatalasa na nanulama. Prutić joj se zaplete između gležnjeva, devojka se zanjihla kao talas koji ne može da se odvoji od hridine, osloni na plot i grčevito steže kolac šakama ...

Salvatore pođe s bocom u ruci prema vratima.

Stani! Stani kad ti kažem! Reče Đakomo ispod bureta.

Salvatore se zaustavi.

– Hodi da se zagrlimo! Ja i ti smo ... smo, poče Đakomo.

Salvatore priđe vratima i pruži šaku da ih otvori, a Đakomo ga, ispruživši se, po mlazu rakije, zgrabi za nogavicu i povuče k sebi. Salvatore poče psovati i otimati se. Đakomo ga uštinu za stegno. Salvatore se zavalio pored svog druga.

Ja i ti smo prijatelji i drugovi, reče Đakomo. Što bežiš od mene?

Ne mogu više da pijem, reče Salvatore stenjući.

Đakomo poljubi svog druga u čelo i tutnu mu crevo u usta.

Salvatore stade batrgati rukama u otimanju. Čelom napipa zemlju.

Đakomo se nađe na njegovim prsima. Salvatore ga odgurnu nogom. Mlaz rakije kvasio ih je u rvanju. Đakomo za njim pruži ruke. Preturiše se sulundari, opružiše se vile, odjeknu udar u badnju. Đakomo se savi u klupče i skoči. Salvatore zajauka i ničice pade pored buradi.

– Pij! Pij! Pij kad ti kažem! Povika Đakomo.

Salvatore zacvile.

Vitorio se družio s Albertom. Lorenzo je bio večito i sam sa svojim bunilom. A Đakomo i Salvatore nisu se razdvajali. Gledao sam ih kako i trezni idu zagrljeni i pevaju i psuju. Gledao sam ih kako se šepure sokacima i dobacuju ženama i devojkama i trče za njima. Đakomo je bio mali, ali crnpurast i ljut, a Salvatore još crnji i skoro dva puta duži.

– Ne mogu više, reče Salvatore, piću drugi put.

– Ne cmizdri, već loči, reče Đakomo.

– Ali sad ne mogu više.

– Ja i ti smo, poče Đakomo, najbolji prijatelji ... a ja ne mogu bez tebe. Ali neki put me naljutiš i ... nećeš da slušaš.

Salvatore pokuša da se istrgne iz zagrljaja. Đakomo ga prignječi uza se.

– A ja ne volim kad neko ne sluša.

Đakomo to reče lenjo, stavi svom drugu crevo među zube i zapeva:

O ... Rinaaa ...

Mia sinjorina ...

Jednom sam gledao kako obigravaju oko ćerke moje gazdarice i kako joj se umiljavaju. Đakomo je prstićima otkidao zvuke sa gitare

i pevao, a Salvatore je stajao iznad njega i pratio ga. Onda su obojica imali gitare – ona se nije ni smešila. Otvarali su novčanike i pokazivali fotografije i lire – tada se namrštila. Govorili su kako je Vitorio oženjen – rekla im je da lažu. Smejali su joj se zagrljeni.

– Preklinjem te da me pustiš, zaplaka Salvatore.

– Nema puštanja, reče Đakomo.

– Tako ćeš me udaviti, pusti...

– Hoću da pijesh koliko ti može pod kožu! Ako ne budeš pio, razvrnuću ti vilice!

Vrata otvoriše tamu. Grumen svetlosti obasja dve glave, što su se mahnito okretale na vratovima.

Pijetro zakorači u podrum. Zaobiđe burad i reče:

– Gore u kancelariji je gužva.

Tada videh seljaka. Bio je snužden i visok i stajao je kraj plota. Kljusence što je iza njegovih laktova mahalo repom bilo je malo, skoro magare. Bilo je tako malo i mršavo da bi i dete bez muke moglo na njega uzjahati, a kamoli tolika ljudina. On je mirovao skrštenih ruku na trbuhu. Iskrivljeno lice, tako skamenjeno još od rođenja, bilo je u ožiljcima i pre vremena naborano. Ispod crnogorske kape virili su mu prosedi čuperci. A kljuse je i dalje mahalo repom oko njegovog kaputa i klimalo glavom i premeštalo se s noge na nogu, ne zato što je bilo muva i obada, već iz najobičnije kljuseće navike. Niz samar visile su torbe i kokoške: bile su nepomične te kokoške, opruženih krila, umrtvljene, ali žive, s krestama prepunim krvi. Noge su im bile povezane dretvama i žicom.

Seljak se pomače tek kad prođoh pored njega. Premesti se s noge na nogu kao i njegovo kljuse i bojažljivo počeo da govori, te ja videh da su mu oči šupljikave, skoro porozne i prepune tuge. Zaustavih se kad nešto prošaputa.

– Šta hoćeš? Rekoh mu.

Seljak podiže obrve, pa palcem i kažiprstom protrlja brkove, ali vrlo pažljivo, od nozdrva ka obrazima. Čitav trenutak pre no što rasklopi vilice prsti mu ostadoše rastavljeni u dužini usnica. Najzad reče:

– Čuo sam da Talijani prodaju vojničku robu.

Bio je dronjav, skoro go. Iz rukava virili su mu laktovi. Bio je bez košulje i bos.

– Pa zašto od mene tražiš? Ja ne prodajem robu.

– Vidim da ne prodaješ, ali držim da znaš sigurno gde se to prodaje, reče seljak.

– O tome ne vodim računa, rekoh. Samo znam da vojnici robu prodaju krijuču.

– Čuo sam da i oficiri prodaju robu, reče seljak.

Glas mu je bio tih, načet i istrzan, a oči blage, vlažne, činilo mi se da će, pre no što mu odgovorim, zaplakati.

– Njima je zabranjeno da prodaju robu, rekoš. A ti došao baš pred komandu. Ako nađu kod tebe što njihovo, zaglavićeš logor. Juče su jednog oterali. Još je šinjel bio ofarbao i prekrojio.

– Ne tražim ja tu robu za sebe, nego za bratovljevju decu. Ne mogu ih više gledati od golotinje.

– Bolje bi bilo da mene o tome ne raspituješ, rekoš.

– Brata su mi ubili baš oni letos.

– Preporučujem ti da se što pre gubiš odavde. Kosni su i uzrujani, vidiš i sam.

– Pred glavu im je, vidim, prošaputa seljak.

– Kako to reče? – Namrštih se.

– Ničija sveća ne dogori do zore, reče seljak.

– Kako smeš da govoriš takve stvari?

– Ja ništa nisam rekao, reče seljak.

– Rekao si da ničija sveća ne dogori do zore. Na šta si to mislio?

– Na sveću sam mislio. I to je tačno. Ja sam samo za sveću rekao, reče seljak.

– A znaš li šta to znači? A? Odgovori mi. Što ćutiš? Ne plaši se, nego odgovaraj! Odgovori, dragi moj.

– Ja ništa ... ja ništa nisam rekao ...

– A znaš li da te za te reči ja mogu uhapsiti?

Seljak poblede i u nedoumici podiže obrve.

– Pa znam da možeš. Ja sam mislio da si ti ... da nisi ... vidim naški zboriš.

– Ne boj se, neću ti ništa. Dobar sam ja čovek. Samo drugi put pazi šta pričaš, rekoš. Čovek često iz nepažnje može i glavu da izgubi. A ovo je vreme za takve stvari baš pogodno. Eto, na primer, odem ja i kažem šta si ti rekao, a oni tebe – cap! Za vrat, pa u logor, pa na vešala. A da znaš kako muče u logorima! Propišti majčino mleko. Zabijaju klince pod nokte. Ne boj se, ne boj se, čoveče. Neću ja tebi ništa. Znam ja šta je sirotinja. Vidim ja da si ti neki dobar čovek.

– Kažu da mnogo vole kokoške, procedi seljak. Pa sam doneo desetak. Ne znam koliko da ih cenim.

Razminuh ga. On osta kraj svoga konjčeta plačno nasmešen, rastavljenih prstiju u dužini usnica, i raskoračen.

| PETA GLAVA |

Preskočih plot.

Moram biti hrabar, pomislih. Moram biti čak i vrlo smeo. Oni su kivni, ljuti: kako drukčije i da se osećaju lju di kad su obezglavljeni i izgubljeni, kad su im dani izbrojani. Oni su kosni i nepodnošljivi poslednjih meseci, jer su im svi putevi presečeni, a oni opkoljeni, i to u tuđoj zemlji.

Mislim da ih je bilo više od pet, možda i sedam. Nisam imao vremena da ih prebrojavam. Bili su okupljeni oko Pijetra. On im je nešto govorio i pri tom pokazivao na kancelariju. Stalno je dizao iznad njihovih glava ruku sa oznakom dežurnog na rukavu, a oni su se smejali. Izgleda da svima nije bila smešna Pijetrova priča. Gurali su se da bi mu bolje čuli glas i da bi ga još jednom zapitali je li zaista tačno ono što im pripoveda. I pored interesovanja za njegovu priču neki su pevali, ali polupijano, i čturicama rakije iznad glava i na krajevima ruku.

Prođoh pored njih: samo me Pijetro spazi.

Onda ih još jednom zaobiđoh, i baš u trenutku kad sam hteo da provučem prste kroz kosu, začu se vika u Lorencovoj kancelariji. Pijetro ih je zvao u toj galami, to se videlo, jer je stalno rukom pokazivao Lorencov prozor. Tada mu je lik bio uplašeno bled, oštro skrojen i skoro plačan.

Namrštih se i podbočih u prolazu, napučih usne. Ruke su mi, iako stisnute u pesnice, drhtale. Bile su to dve krive izrasline na mom trupu, koje su bridele: činilo mi se da će mi te ruke što su osušeno visile pored mene svakog trenutka otpasti. Izgledalo mi je da će mi se noge skameniti u koraćanju.

Još jednom prođoh pored njih.

Pijetro im je nešto pričao. Nisam znao njihov jezik, te ga nisam razumeo, ali mu je glas bio uplašen, drhtav. Izgledalo mi je da uživaju u njegovom nemiru i strahu.

A iza njihovih ramena videla su se leđa zgurene planine. Bila su tamna ta brda, upravo crnja od sumraka što se točio iz oblaka. Šuma je stajala na brežuljcima kao crni bedem preko kog se ne može.

Tamo, u tim uvalama i vododerinama, nalaze se moji drugovi i prijatelji, mislio sam.

Kad zaobiđoh vojnike, koji su ovog puta pažljivo slušali Pijetra, grbe planine, naježene u sumrak, učiniše mi se veće i šiljatije u svom mrtvom bitisanju no što su lipe bile. Jedno brdo ličilo je na sedlo s polomljenom jabučicom, drugo je imalo kljun, a treće je mirno ležalo

nadnoseći se rbatom iznad reke.

Prođoh pored njih. Vojnik je pružao četuricu. Drugi vojnik je vikao i naređivao, a Pijetro je odmahivao glavom.

Onda onaj prvi vojnik zgrabi Pijetra za okovratnik kaputa i primače mu grlić čuture usnama. Pijetro se izmače. Vojnik za trenutak osta pijano presamićen preko puške. Pored nećijih čizama zacrne se mlaz rakije u klokotanju.

Ne znam po koji put ih obigrah.

Pijetro ode i oni zapevaše, a ja se nakašljah ne bi li me čuli. Njihova pesma sve se više dizala i rastezala, te mi je kašljanje sve više bleđelo u pijanoj boji njihovog pevanja.

Zapevah i ja, ali neku našu pesmicu o cvetu koji je tužan što ga ne beru devojke. Glas mi se izvi nesigurno. Njihova pesma nije mi se dopadala, jer se stalno vraćala na refren „o mama“. Njihova pesma se stiša. Ja produžih sa svojom.

Jedan od njih zaklati se i pade. Da je hteo, mogao me je, i onako opružen po zemlji, uhvatiti za nogavicu.

Ne čuše kad zapevah niti me primetiše, mada su gledali prema meni.

I dok su se dogovarali, još jednom zapevah. Bila je to pesma o nekom crnogorskom junaku, o nekom serdaru. Ali su oni i dalje gledali preko moje glave, verovatno u Nina kraj plota ili gomilu oko svezanog čoveka.

Jedino će me primetiti ako im se primaknem, pomislih i pobodoh se uz njih. Onda oni prekinuše pesmu. Ona se, zapravo, sama sleže.

Jedan me je gledao strogo i mrljao, a drugi pruži ruke da me zagrlji. Izmakoh se i vojnik zamalo ne pade.

– Šta ti hoćeš? Reče vojnik što je hteo da me zagrlji.

Odgovorih mu sevanjem očiju.

Vojnik što me je strogo gledao počeo:

– Ko si ti?

– Ja vas mrzim. Mrzim, zamucah.

– Io non kapisko. Ne razumem te, reče prvi vojnik.

– Zašto ti svakog dana šetaš ovuda? Reče drugi vojnik.

– Ja vidim: voliš devojke, reče prvi vojnik. Svaki dan ...

– Ko si ti? Ko si ti? Kaži mi, reče drugi vojnik.

– Ja sam partizan. Ja sam komunista.

Reči mi se preprečiše u grlu. Ruke mi padoše niz bedra. Kad me jedan od vojnika strogo odmeri pogledom, hvatajući se za futrolu pištolja, zadrhtaše mi kolena.

Vojnik što je hteo da me zagrlj počē k meni. Izmakoh se. On za trenutak osta zavaljen u jarku. Najzad mi reče:

– Ti nisi komunista. Komunisti su krupni, crni. Komunisti imaju puške, bombe. A ti si mali. Ti si pikolo.

– I ja imam pušku. Imam i dva revolvera. Čuvam ih na tavanu, rekoh.

Vojničke glave primiču se jedna drugoj, dodiruju se u šaptanju i iskosa me mere. Ne pevaju, i to mi je prijatno.

– Ja ću sve da vas potrujem, jedva izgovorih. Sve ...

– Idi kući i spavaj. Pišaj i spavaj, reče vojnik što je hteo da me zagrlj.

– Ne razumem šta govoriš, reče vojnik koji pristiže.

Prispeli vojnik zapeva, klataći se, s licem prema oblacima.

Vojnik što je bio namršten priđe mi i kažiprstom pokaza na vratnice. Onaj drugi počē zvati Pijetra. Glasnu ge pištaljka. Uplašen zov trube. Začu se Pijetrovo odašzivanje.

– Ti idi kući i spavaj. Ti si mali i idi kući, zakrklja vojnik što je hteo da me zagrlj.

Na krovovima, i na onim sa šindrom, i na onim sa slamom, i na onim sa šiljcima na vrhu i na onim sa krstovima, čučale su vrane: obično na jednoj nozi, poneke su stajale na obe, i gakale jedna na drugu.

Morao sam žuriti, jer su me vojnici zagledali. Nije privlačno za našeg čoveka da bude među tuđim vojnicima, pa ma koliko bio hrabar. Može doći do scena, do izazivanja, do potezanja oružja, pa i do hapšenja i vešanja.

Nepomično nema, uz ogradu od žice, ćutala su deca. Bilo ih je desetero. Gledao sam ih kako jedno uz drugo ćute, glađu saterana uza samu žicu, preko koje može samo miris hleba i čorbe da preleti; gledao sam kako, dronjava, upalih obraza, rastegnutih usnica i uteklih očiju, drže u rukama sudove i pilje u vojnike što se vrzmaju oko vatre i kazana; gledao sam ih kako su pretvorena u glad, pognuta i uvrežena u samu žicu, gledao sam te male i bose kosture u ritama kako sve više provlače ruke sa sudovima između čipki bodljikave žice i tako mole; motrio sam oblake iznad njihovih odškrnutih dlanova kako su kišoviti i niski i veliki, da ih ništa na svetu ne bi moglo rasporeti sem munje i kletve; gledao sam sokake, trbušaste ali puste, kubeta crkava što zvone i minarete džamija što pevaju; gledao sam krovove nad kasabom, izlomljene, ljuspaste i mrtve, i crne magle što se preko njih prevlače kao bolest, kao rđa.

Vojnik koji je hteo da me zagrlj pojury prepmp deci i stade da ih iz čaturice škropi rakijom. Deca se nisu micala. Slušao sam kako im nešto zbori, tepa im, kako ih zove da se provuku ispod žica. Ali nijedno ne zinu. Gledao sam kako mu se pijano lice rasteže u široki i dobri osmeh, kako mu se oči iskre rakijom, kako se saginje čak do njih, ali nijedno ne može da dohvati. Onda jedno od dece zaplaka, tražeći hleba.

Znao sam tu decu. Išla su iz sokaka u sokak, iz avlije u avliju i prosila. Kad je ljudima zapretila opasnost da postanu prosjaci, deci su se pred ustima zatvorile kapije. Išla su iz radnje u radnju, od tezge do tezge: poneko bi im i udelio. Dolazila su u moju radnju pre no što sam je zatvorio. To je bilo onih dana kad sam se povezao s partizanima i od njih dobio važne zadatke. Tada sam se bio rešio da više ne otvaram radnju, već da se posvetim politici, to jest borbi protiv fašizma.

Tu decu znala je cela kasaba. Nisu to bila samo siročad. Neka su imala i roditelje, koji su ih pustili u svet da prose. Bilo je tu i muslimanske i pravoslavne dece, ali su ona stajala i pred crkvom i pred džamijom, ulazila i u jednu i u drugu, pa čak i tamo prosila: to je bilo zimskih meseci ili kad su kiše, jer ko bi stajao ispruženog dlana i dronjav i bos pred crkvom kad pada sneg ili šiba mećava. Skitala su od sela do sela, od kasabe do kasabe, jer zašto stalno biti u jednom mestu, kad su nepoznati ljudi u drugom darežljiviji. Bilo je tu odraslih mališana i devojčica. Oni su vodili one što se nisu mogli kretati, one bez nogu, ruku i očiju, one što su guravo bauljali po zemlji i nisu mogli ruke da ispruže, jer bi čelo razbili o zemlju.

Vojnik, bio je to neki čovečuljak s brčićima i pod šeširom s peruškom, sipao je čorbu iz kofe deci u sudove.

Još jednom začu se Pijetrovo odazivanje. Na vojnikov zov okupi se grupica vojnika. Doneše puške i pođoše mi po tragu. Sklonih se za ugao kuće i oni me razminuše. Kad ih izgubih iz vida, uputih se plotu. Išao sam pored podruma polako i gledao u prozorčić ne bih li spazio Raška. Uvek mi je bio odvratan i starao sam se da ga ne dođem, ali sam ga ovog puta zavoleo zbog njegovog držanja. Da sam ga video, rekao bih mu: „Tako je družo, Raško, tako je. Alal ti vera. Samo se ti drži čvrsto. Nama su baš takvi i potrebni. Uopšte nemoj jesti njihovu hranu, jer ćemo brzo osloboditi varoš“. Nije ga bilo, te prođoh pored prozorčića postiden.

Seljak izroni iza plota. Gledao sam ga kako maše rukama, kao da nešto odbija, kako potvrdno klima glavom i zbunjeno, tupo pilji u njihov govor. Oni su ga opkoljavali sa svih strana. Neki su obigravali

oko konja koji je bio miran. Dizali su glas do krajnje granice prskanja, verovatno računajući da će ih tako bolje razumeti. To je činio i seljak, ali su oni tada, skamenjenih vilica u zevanju, slušali njegove drhtave reči, koje nisu umeli protumačiti. Neki vojnici su pipali obešene kokoške, koje su se rakoljenjem glaskale da su još u životu, ali da neće dugo izdržati to obešeno mučenje, glava okrenutih nadole.

Vojnik iz torbe izvadi jaje i krišom ga tutnu u džep. Onda to ponovi još dva ili tri puta. A kad to videše njegovi drugovi, sjatiše se oko torbe. On ih odgurnu, prekrstivši usne kažiprstom. Dođoše još neki vojnici, bili su sasvim pijani, mada nisu pevali, jer nisu mogli, i počеше da se tiskaju u gomilu.

Konjić se premesti s noge na nogu i frknu na nos, kao da je u plevari a ne nasred kasabe i kraj vojske. Seljak je govorio tako glasno da su ga mogli čuti i oni u kancelariji, da im je bilo do slušanja.

Tek kad se primakoh toj gunguli, spazih da je seljakovo lice žuce od osušenog busena i da mu dronjci rukava podrhtavaju. U nedoumici je palcem i kažiprstom gladio brkove. Vojnici su zborili, računali na prste i vadili novčanike. On se nasmeši i taj osmeh otkri mu škrbine zuba, koje su ličile na skrcana zrna kukuruza.

Dok sam pažljivo koracima opasivao tu gomilu, pored plota sprovodili su svezanog čoveka. Sijaset vojnika, i onih iz kasarni i onih iz komande, i onih što su izvirivali iz kuća i sokaka kao zrna iz vreće, guralo se da bi ga videlo i zapamtilo. A on je bio dugačak, dugovrat, niskog čela, sa čvorugavim izraslinama laktova, ramena i kolena. Usne su mu bile iskrivljene i krvave, obrazi odrte kože. Gleđao je poplašeno ispod sebe u vojničke vratove, u bajonete pušaka, u šlemove, torbake i činove. Na seljakovo kljusence toliko su navaljivali vojnici da nije moglo ljudski mahnuti repom oko sebe, a kamoli kročiti. Oni su pipali torbe na samaru, pretresali prazne džakove.

Neki su hteli da slikaju zbunjenog seljaka. On je bio za glavu viši od svih, od mnogih verovatno i za dve, i strah sa usana nikako nije mogao da mu se otkine.

Obradovah se što me seljak nije primetio. Da me je video, zvao bi me u pomoć, a ja mu ovog puta ne bih mogao pomoći. Mene bi odmah na saslušanje, na u zatvor, pa na sud, a njemu neće ništa, sem što će ga jednostavno zajmiti u selo s kokoškama, ali bez jaja u torbi.

Vojnik opet zavuče ruku u torbu s jajima i izgubi se. Neki drugi vojnik, još crnpurastiji i manji od prvog, skide sa samara dretvu na kojoj je visio pevac, živ, ali skoro mrtav, i krijući se od ostalih strugnu pored plota. Vojnik tragičnog lica pipao je kokošji vrat sa sunovraćenim perjem ogrlice i žalostivo gundao. Jedino se iznad te galame

dizao kao munja pijani napev vojnika koji je ležao raspasan i bos iza mene. Psovao je i hteo da ustane, ali se samo hvatao drugovima za skutove kaputa i nogavice. Najzad čuh seljaka:

– Je l' vi prodajete vojničku robu?

Piljili su mu u ramena i brkove.

– Robu, robu. Prodajete li je vi?

– Non kapisko, Montenegro. Ne razumem te, Crnogorac.

– Koliko lira košta jedno jaje?

– Hoću da kupim robu. Kaput, košulju, sinjore.

– Koliko lira košta jedna kokoška?

– Prodajem ih po dve, ali ću vam ih dati i po jednu liru, jer će brzo noć i ne smem omrknuti.

– Ne razumem te.

– Jedno jaje - jedna lira. Dva jaja - dve lire. Ne mogu jevtinije. Šta ti je danas jedna lira? Je li ti sad jasno, Talijano? Šta, opet nisi razumeo? Jedno jaje ...

– A pošto ti je sir?

– Kokoške ne dam ispod dvadeset lira.

– Dvadeset lira?

– Jeste. Dvadeset. Juče sam ih prodavao i po dvadeset pet.

– A može li, Crnogorac: jedna lira — dva jaja?

– E ne može, Talijano, na da ću svako baciti u vodu.

– Može, Crnogorac: jedna kokoška — deset lira?

– A hoćete li da se trampimo?

– Ne razumem te opet.

– Možemo ovako: jedna košulja — deset jaja.

– Tropo, tropo. Mnogo, mnogo, Crnogorac. Jedna košulja - dvadeset jaja. Može?

– E ne, pa kad bi go išao od sela do sela.

– A pošto ti je konj, Crnogorac?

– Kljuse, ljudi, nije za prodaju.

– Jesi li komunista? Partizan?

– Ne, kakav ja komunista. Kako ja mogu biti partizan?

– A jesi li fašista, Crnogorac?

– Pa ... još nisam, ali biću ako zatreba.

– Da nemaš slučajno pušku ili bombu?

Seljak se ukipi. A ruka mu se okameni u glađenju brkova. Obrazi mu pobledeše. Usta čitav trenutak ne sklopi.

– Nemam ništa kod sebe. Ništa. Ni bombe ni puške, Talijano.

Glas mu je bio drhtav, nareckan. Okrenu se pažljivo za sobom i vide vojnika kako vadi jaja iz torbe.

- Uzmi, uzmi svako ako hoćeš. Uzmi i jednu kokošku, Talijano.
 - Ti imaš bombu.
 - Uzmi, Talijano, ako hoćeš i dve kokoške. Uzmi i tri. Uzmi, ako si gladan, i svaku. A hoćeš li lira, Talijano?
- Gledao sam ga kako urasta u svoje bledilo.

| ŠESTA GLAVA |

- Gore u kancelariji je gužva, reče Pijetro.
 - Gde je to gužva? Zaplete jezikom Đakomo.
 - Kakva to gužva? Zamumla Salvatore.
 - U kancelariji je gužva. Čuo sam Vitorijev glas. Učinilo mi se da plače i zapomaže.
 - Slušaj, Pijetro, slušaj, lopužo jedna, poče Đakomo. Ostavi ti njih. Odi k meni. Mi ćemo da pijemo, a oni neka se svađaju.
- Pijetro sede na burence, ali se ne smiri.
- Slušaj, čoveče, ne beri ti njihovu brigu, reče Đakomo.
 - Danas, dok sam dežurni, o svemu moram voditi računa, reče.
 - Za njih je lako, ne brini se. Čuvaj svoju glavu.
 - Hteo sam da uđem unutra da vidim u čemu je stvar. Ali su vrata zaključana, reče Pijetro.
 - Neka čine što god hoće, to se mene uopšte ne tiče, reče Đakomo.
 - Ali mene se tiče, reče Pijetro nemirno.
 - Neka se pokolju ako hoće, baš me briga, zamuca Đakomo.
 - Jedan od vas dvojice mora poći da mi pomogne da odvalim vrata, reče Pijetro.
 - ... oni su za sve krivi ... što su nas ovamo doveli da ...
 - Pijetro, hoćeš li rakije? Prostenja Salvatore.
 - Lezi pored nas, Pijetro, a njih neka vrug nosi, reče Đakomo.
 - Ali, ljudi, nešto se dogodilo, reče ozbiljno Pijetro.
 - Ništa značajno ne može da se dogodi, reče Đakomo.
 - Dežurni sam i moram da izvidim stvar, reče Pijetro.
 - U redu. Ti izviđaj, oni neka se svađaju, a mi ćemo da pijemo do zore, reče Đakomo.
 - Ti ili Salvatore ovog časa da ustanete. Ne mogu sam da svršim celu stvar, reče Pijetro.
 - Što se praviš važan, Pijetro? Poče Đakomo pijano. Tek si prišio kaplarski znak, a misliš da si uhvatio boga za uši. Hodi ako hoćeš da pijemo, a ako nećeš, neka te đavo nosi.
- Tada se Đakomo još jednom skljojka na svoga druga, koji je mumlao kraj bureta, glođući crevo.

Začu se pucanj. Odjeknuše dva pucnja.

– Ti, Đakomo, moraš poći sa mnom da vidimo šta se dogodilo.

– Neću! Reče Đakomo.

– Ako ne budeš hteo, reći ću komandantu.

– Reci ako hoćeš i papi!

– Nemoj se praviti junak, Pijetro, poče Salvatore.

– Ako ti budeš tužio mene - tužiću i ja tebe, reče kočoperno Đakomo. Kazaću da si juče bio pijan kao zemlja i da si prodao seljacima nekoliko čutura rakije. čak si je i prosipao.

– Onda neka ide Salvatore, reče Pijetro.

– Ja hoću da spavam, promumla Salvatore, bunovno.

– Pođi sa mnom, Salvatore.

– Salvatore drema, a ja ću još kazati kako si juče, kad si bio pijan, psovao više oficire, pa čak i kraljicu.

– Ne bih voleo da dolazi do tužakanja, ali neko mi mora pomoći. Možemo se dogovoriti bez tužakanja. To ničemu ne vodi.

Đakomo zagrlji svog druga. Dve glave uždivenih mozгова pri-ljubiše se jedna uz drugu: ali to nisu bile glave, već dve polovine jedne školjke.

Pijetro, znaš li da smo ja i Salvatore braća?

– Nismo braća, leno lanu Salvatore.

Glave se opet primakoše jedna drugoj.

– A po čemu ste braća? Po piću ili po lopovluku? reče Pijetro.

Mi bar ne nosimo činove. Pljujemo ti na kaplarstvo, zevnu Salvatore.

Šta misliš, ko je lepši od nas dvojice, Salvatore?

– Ja, Đakomo.

– Lažeš, Salvatore.

– Lažeš ti, Đakomo.

Pijetro se namršti i vide kako se vojnici zagrljiše. Jedan od vas dvojice mora ići sa mnom, zacvile Pijetro. Gore se nešto važno dogodilo. Lorenzo dva dana nije izlazio iz kancelarije, a Vitorio je pre jedan sat ušao i k njemu. Onda smo čuli zapomaganje.

Reći ću kako si onda iz magacina digao deset ćebadi i pet kaputa i prodao ih, uzvrpolji se u ležaju Salvatore. Znam i ženu kojoj si odneo ćebad. Znam i šta si uradio s kaputima.

– Ne bih želeo da se tužakamo, prošaputa Pijetro. Glave se opet primakoše jedna drugoj.

– A ko je crnji, Salvatore?

– Ti, Đakomo.

– Lažeš, Salvatore.

– Lažeš ti, Đakomo.

Kako smeš da kažeš da ja lažem? Ti si crnji od najcrnjeg Cigani-
na. Ti si strašno crn. Ti si crn kao ugljen.

– Hoćeš li rakije, Pijetro? Reče Salvatore.

Pijetro za sobom zalupi vrata. Njihova lica još više potamneše.

– Imaš ogroman nos, reče Đakomo.

– A ti magareće uši, reče Salvatore.

Salvatore u mraku napipa mlaz rakije.

– Je li, kako ti smeš tako sa mnom da razgovaraš? reče Đako-
mo. U poslednje vreme si se obezobrazio. Već nekoliko puta primetio
sam da si drzak. Sećaš li se šta sam ti onda rekao? Sećaš li se? A?

Salvatore je ćutao.

– Sećaš li se? viknu Đakomo, podižući se na laktove.

– Sećam, zacvile Salvatore.

Polumrak. Klokotanje mlaza rakije između dve glave. Najzad
Đakomo počeo ganuto:

– Ne boj se, Salvatore. Ja tebe mnogo volim i nikome neću kazati
da onoj ženi nosiš čebad iz magacina.

– Ni ja neću reći za onu pušku i municiju, pa makar me povelu
na vešala, Đakomo.

– E, tako, tako. Da čutiš i da nikada ne govoriš dok ti ja ne na-
redim. A kad ti ja dam znak — pričaj, razveži koliko te grlo služi. A
čim se ja namrštim — ti umukni. Ti si mnogo dobar i ... ja te mnogo
volim.

– Dobro, reče Salvatore. Biće tako.

– ... jer ja ne volim kad neko ne sluša.

– Ja te svuda hvalim, reče Salvatore.

– Tako, tako. I ubuduće to čini. Neka znaju da sam ja... Tako,
tako.

– Moramo se pričuvati od onog Vitorija. Lorenzo je divan —
uopšte se ne trezni.

– Da, da, moramo se pričuvati, počeo važno Đakomo.

– I onaj Pijetro je gad.

– Nije, on je još dečko. Prišilo dete čin, pustilo prve brčice, pa
misli da je svet njegov.

– Neko te je video kad si nosio one stvari, ali sam ja stvar izgla-
dio, reče Salvatore. Pazi drugi put.

– Povuci još jednom, hajde povuci, i to ovog trenutka. Kako to
da ne možeš? Zar smeš reći da nećeš? Šta, već povraćaš? Pih! Pih!
Gadna li si životinja! Odmakni se malo, volino! Odmakni se malo!

Dižući se Salvatore počeo:

– Nemoj da se izdireš na mene i da me biješ pred ljudima. Sramota me je. A kad smo sami, čini od mene šta god hoćeš.

| SEDMA GLAVA |

A oni to nisu verovali, pa su mi se čak i smejali. Ali se jednom dogodilo ono što sam hteo. Išla je sokakom s testijom vode u ruci i smeškala mi se. I ja sam se smeškao najslađe što sam umeo. Pogledao sam je čudno, kroz trepavice, prodorno i koso. Kad mi se još jednom nasmešila, pritrčao sam joj i rekao da u kasabi nema lepšeg stvorenja od nje. Prolazili su neki ljudi u fesovima i crnogorskim kapama i pušili na lule i bez lula (a neki uopšte nisu pušili), i gledali i pitali se šta ću ja s tuđom ženom i kako to da ona razgovara sa mnom i to skoro nasred kasabe. Ljudi su se zaustavljali u očekivanju čuda. Duvansi dim ili nešto drugo mrežilo im je oči dok su gledali kako se smejemo jedno drugom. Onda mi je rekla nešto slatko, i ja sam prikupio svu hrabrost i poljubio je u čelo, pa čak i u grlo. Odlupkale su nanule po sokacima, učinilo mi se da se testija razbila, jer su mi stopala, kolena i listovi nogu bili mokri. Zazvonila su sva zvona za koja sam znao i za koja nisam, sokaci su se ukrstili u lomljenju kao cevi nagnjilih bokova. A ljudi su se smejali, ni danas ne znam čemu. Onda nisam govorio svojim drugovima da čuvaju i moje žene, jer su i sami videli da sam opasan.

Bila je prislonjena uz direk vrata i držala je ruke na grudima. Ona je bila mala i tanka, ali je imala brčiče. Bila je snuždena i uplašena i imala je na sebi suknjicu koja joj je dopola sakrivala okrugle čašice kolena. Vrat joj je bio belji od bluzice, iskrpljene na laktovima i ramenima. Vetar i sumrak mrsili su joj talasiće kose, koji se nisu dali uplesti u vitice sa đinđuvama i lažnim dukatima. Žmirkala je očima. Priđoh joj, zabrinutoj.

– I dalje je ostala zabrinuta i mirna, i činilo mi se da nešto zbori, jer su joj se usne micale i zubi vlažno beleli. Nisam video svoje lice, ali se ono crvenelo. Držao sam pred sobom ruke, koje su drhtale, pa mi se činilo da će mi kesa s orasima pasti iz njih. Vojnici su jurili i pevali. Nisam ih video. Koraci su obigravali oko mene. Nisam ih čuo. Da su mi prilazili čak i sa omčom, ne bih se pomerio.

– Što si me zvao? Reče žena.

– Da ti dam oraha, rekoh.

– Imam ja oraha i kod kuće, reče žena.

– Znam da imaš, ali su ovi lepši. Ovi su kupovni.

Zanese malo glavu i ja se setih kako sam one večeri, na njenoj svadbi, piljio u te duge pletenice s novčićima i dukatima na krajevima

ma. Sedeo sam pored nje i držao ruke u džepovima. I zamišljao sam kako bi bilo lepo da je moja, a ne njegova žena.

– Bolje je da se odavde sklonimo, rekoh, a ona me čudno pogleda kroz trepavice.

Prekoračismo prag štale. Ona mi reče:

– Jesi li šta čuo o Branku?

– Nisam ali znam da će brzo doći, rekoh.

– A otkud znaš? Prošapta žena.

– Znam. Ja sve znam. Nije važno otkuda. Rat će se brzo svršiti.

Polu logora naši su već oslobodili.

– A jesi li slušao radio?

– Nisam. Ali naše jedinice napreduju. Rat je u završnoj fazi.

– Znaš li gde se nalazi glavni logor.

Posedasmo na slamu. Obuzimala me drhtavica. Nagnuh se k njoj. Ona obujmi kolena rukama, a ja joj obgrlih ramena. Ona se usprotivi, napućivši usne. Učini mi se da nešto i reče. Nešto se čudno u meni zatalasa. Zamucah u nedoumici:

– Znaš, mnogo sam ti voleo muža.

Ona se opet usprotivi. Ovoga puta i očima sevnu. Rekoh joj:

– Sedeli smo godinama u jednoj klupi. Bili smo najbolji drugovi.

Jedino se s njim nikada nisam posvađao.

Ona se odmače. Bacih joj u krilo šaku oraha.

– Uvek sam ga branio u tuči. Niko ga nije smeo dirnuti kad je bio sa mnom.

– Šta li će biti s njim? Reče ona skoro plačno.

– Ne brini se, kad ti kažem, ne brini se. Rat se svršava. Pobeđujemo ih. Mi smo strašni borci.

– Kad bi se svi borili kao ti, rat bi se brzo svršio, reče ona i podsmehnu mi se.

– Grdno se varaš. Ja sam borac, i te kakav.

– Pa što si ovde?

– Imam važne zadatke.

– Ne zasmajavaj me. Kakve zadatke ti imaš? reče žena i pogleda me pravo u oči.

– Izvini, ne mogu o tome da ti gogorim. To su tajne. Ali ti mogu reći da od mene zavisi kad će naši zauzeti kasabu. Za mene se svuda zna. Pitaj koga god hoćeš i videćeš šta će ti o meni reći.

– Pitala sam. Priča se da su ti oni iza žica rekli da im nisi potreban.

– Ko ti je to rekao.

– To svi pričaju, reče žena i osmeh joj za trenutak razvedri lice.

– Lažu, pokvarenjaci! Planuh. Mene su sa slobodne teritorije

poslali ovamo da organizujem pozadinsku mrežu. Niko ne zna kakve ja poslove svršavam.

Smejala se sitno i prigušeno dok su se orasi kotrljali niz ploču izvaljenih vrata.

– Svi vi što pronosite takve glasove o meni kajaćete se jednog dana. Sedeću za stolom, a vi ćete dolaziti k meni s molbama. Biću vlast i radiću ono što budem hteo. I znaću ko me je, kako i čime zadužio.

– Pa šta radiš ovde kad si toliko važan? Objasni mi. Viđam te svakog dana oko plota.

– Šaljem izveštaje drugovima. Samo o ovome nikome ni reči. Odletela bi mi glava.

– Svi kažu da si kukavica.

– Dobro, dobro, videćete svi vi jednoga dana ko sam i šta sam. Dajem časnu reč da ćete se kajati, ali he biti kasno.

– Hajdemo odavde. Šta ćemo ovde? Jesi li mi sve reako? Da nemaš još šta ...

– Imam. Ja sam španski borac. Je li ti jasno? Baš sam otuda došao one godine kad smo tebe doveli iz Prijepolja.

– Jesi li i tamo prodavao bozu?

– Nemoj da si takva. Bar ti budi kako treba. Što se smeješ? Svet laže. Nemoj da ih slušaš. Samo izmišljaju i klevetaju me. Krivo im je što napređujem. Ja sam stvarno španski borac. Minirao sam pruge.

– Hajdemo odavde, reče žene i htede da ustane.

– Čekaj bar da pokrcamo orahe.

Kroz prozorčić na štali gledao sam kako Nino gestikuliše rukama. Rebra plota se izmiču, zbijaju, između njih provlači se njegova šaka. Vetar se igra slovima započetog pisma, koja se roje oko cigle, ali nikako ne mogu da se odvrzu s belih rubova hartije.

– Ja mnogo voli vama, kaže Nino i sledeće reči zaustavljaju mu se u grlu.

Gledali smo oboje kroz taj mali, polutamni prorez u oblake nad krovovima.

Ismeta oseća kako tone u nekakve krugove, crvene i žute, slatke i gorke u isti mah. Na rubu kruga svoje omamljenosti stoji crnooki i lepooki Nino šapućući:

– Svaki dan mislim o tebi i tvojim očima.

Ismeta gužva i upreda krajičak ogrtača i zavrzuje to u krugove koji s naviranjem krvi postaju čas mali kao mehurići nad barom, čas veći od zagrljaja.

– Ti ide moj kuća, reče Nino i pomilova njene gležnjeve.

Bili su rumenkasto beli, meki i znojavi njeni gležnjevi.

– Ništa nećeš raditi kod moje kuće. Svaki dan muzika ...
Ismeta se istrže i Ninova šaka osta vodoravno prazna.

– Ja imam dosta lira, kaže Nino. Ja sam oficir, ja sam kaplar. Ima pet dana kako sam oficir.

Ismeta postade uspravno i crno kikitanje u šalvarama.

Gledali smo je kako se trese u prnjama pored plota.

Ja i žena sedeli smo na slami. Ona reče:

– Šta ćemo ovde? Jesi li mi sve rekao? Što si me zvao?

– Zvao sam te da ti kažem da te volim, jedva izgovorih.

– Ali ... ja sam udata, ja sam udata ... videće nas neko.

– Tako, tako. Primakni mi se još, prošaptah. Eto tako.

Ona se privi uza me. Osetih vrelinu njenih bokova. Nešto je govorila dok sam joj milovao obraz i vrat.

– Je li istina ono što si mi malopre pričao?

– Jeste, šapnuh. Sinoć sam bio u važnoj akciji. Nikom ni reči o tome. To su sve opasne stvari.

– Čuvaj se da te ne uhvate, reče žena.

– Nije lako mene uhvatiti, odgovorih joj kraj uha.

Vetar je zviždao u sumraku oko štale. Krckale su grane ogolelih šljiva. Gakale su vrane i čavke, ali ih nismo videli.

– Zamisli, šapnuh joj, sinoć te sanjam: Poljana, iza nje jarak. Svud mrtvi. Po njima mile bube. Sleću gavranovi. Samo ja živ, ali ranjen. A ti došla, plačeš i previjaš mi rane. Kao hoću da umrem, a ti me zoveš i polivaš me vodom.

– Čula sam da ih strašno muče tamo u logoru, reče žena.

– I ja sam čuo.

– Stalno mislim kako je gladam, reče žena.

– I ja mislim.

– Kažu da nikako neće da oda drugove. Za to ga terete.

– Sigurno da neće da ih oda. On je komunista.

– Strašno sam zabrinuta za njega. Prosto sna nemam.

– I ja sam zabrinut.

– Zar ima smisla da mi ovde sedimo, a oni tamo da se muče?

– Neko mora da se muči, devojčice, rekoh.

Slušao sam kako vojnici u podrumu pevaju i psuju, kako gazdaričina ćerka prestravljeno zove Vitorija i kako se negde iza plota glaskaju plotuni. To su svakako moji drugovi, pomislih. Posedali su oko vatre i pucaju. I dogovaraju se kad će na kasabu.

– Vrlo sam nesrećna, poče žena tiho. Ovde nikog ne poznajem, a Branka nema.

– Od danas biću stalno s tobom, rekoh joj. Po ceo dan.

– Htela bih da me neko voli. Želela bih da steknem istinskog prijatelja. Videće nas neko... da sretnem nekoga ko bi me potpuno razumeo. Nemoj nekome da kažeš. Nemam ni para. Ne, ne, ne ... Ovde je hladno ... Ne, ne. Reci, da li me bar malo voliš? Što čutiš? Reci mi iskreno. Ne drhti. Što se tresesh? Oh, oh ... videće nas neko, mili, mili ... oh ... što si dobar, što si dobar ... ti si strašno dobar ... Oh što nisam znala da ti to ... umeš ... tu ... tu ... tu ...

[OSMA GLAVA]

– Ali, šta da radimo s čovekom? Reče Vitorio.

– Što god hoćete! Viknu Lorenzo. Nemoj uopšte više nizašta da me pitaš. Neću nizašta da znam. Ništa me više ne interesuje. Ni vi ni vaši ludaci!

Kad Vitorio zausti nešto da kaže, Lorenzo ga prekide, podigavši uvis pesnicu.

– Ti si nadležan, reče Vitorio. Ti moraš nešto narediti. Šta ti je poslednjih meseci? Šta zapravo hoćeš?

– Da vas uopšte ne gledam! Reče Lorenzo. Sve redom.

– Ali ti moraš učestvovati u našem životu, reče Vitorio.

– Svega sam sit, jeknu Lorenzo. Bio bih najsrećniji kad bih se vas rešio.

– Šta misliš, da ga obesimo? Da ga pustimo da beži, a onda da naredimo vojnicima da pucaju?

– To je podlo, to liči na tebe, reče Lorenzo.

– Krajnje je vreme da pustiš vojnike da obrišu i očiste ovaj tvoj svinjac, reče Vitorio. Kako se ne ugušiš u ovom smradu? Ovde je strašno.

– To te se ne tiče! Viknu Lorenzo. Sopstveni smrad mi ne smeta. A tebi ako je nezgodno ne moraš mi više dolaziti! Jasno? Je li ti jasno? Ako još jednom ovamo zaviriš, zavrnuću ti šiju.

– Pazi šta govoriš, uzvrpolji se Vitorio.

– Govorim ono što mislim! Što te se tiče šta ja radim? Pijem! Pa šta? Šta s tim? Ima li to kakve veze s tobom?

– Ali ti si još uvek u uniformi, ubaci Vitorio. Još si oficir.

– Pljujem i na tebe i na tvoje budavo oficirstvo! Hoću da pijem kako bih zaboravio s kakvim gadovima provodim dane.

– A ako ljudi doznaju za sve ovo, šta ćeš onda?

– Dovraga i ti i tvoji ljudi! Vi uopšte niste ljudi! Vi ste hulje! Služinčad, degenerici, žene! Karijeriste! Štid me je što sam s vama! Pored vas mora čovek da satrone. Već se raspadam ...

– A šta ćemo ako sve to što radiš bude imalo posledica? Šta ćeš onda?

– Ništa, reče Lorenzo.

– Biješ glavom o zid. Pazi da je ne razbiješ.

– Ali pre no što razbijem svoju, petom ću sprštiti nečiju. I neka se glava na koju ovog trenutka mislim na vreme odmakne od mene.

– Vi ste veoma čudan čovek, gospodine Lorenzo Ćiruli. Ali pazite da se ne prevarite. Mislite malo, jer ste još uvek oficir.

Lorenzo se mrštio, a Vitorio se smeškao.

– Makar me oterali i na robiju, neko me mora zapamtiti, reče Lorenzo.

Vitorio je gledao preda se.

– Proslovite koju reč, čoveče. Zinite! Guknite! Recite, jeste li me razumeli?

– Vi, dakle, pretite? Reče Vitorio, i obrve mu se sastaviše čak na čeli.

– Hoćete li rakije? Uzmite. Zamutite malo svoj dobri, svoj ispravni, svoj buđavi mozak! Biće vam lakše. Nestaće vam brige.

– Najsrećniji sam kad mi je čisto u glavi, osmehnu se Vitorio.

– Čistite se odavde! Ovog trenutka. I recite prijateljima. I svi dođite da mi otmete flašu! Čekam vas. Biću sam i bez oružja. Sam i golih ruku.

– Suviše ste danas popili, gospodine Lorenzo.

– Od svih vas napraviću lepinje! Podaviću vas kao ćurke. Dovedite i gospodina Alberta. Voleo bih da ga vidim.

Lorencove oči grozničavo su se iskrile.

– A šta ćemo ako ne budete imali vremena da napravite od nas lepinje, gospodine Lorenzo?

– Postaraću se. Budite spokojni, bar vi, gospodine. Za vas ću se postarati. Vas prosto noktom mogu sprštiti.

– A da li bi vam bilo žao kad biste se prevarili?

Vitorio se zakikota i, prišavši prozoru vide kako seljak kraj kljuseta diže ruke uvis. Vojnici su ga pipali. Neki su ga vukli i za nogavice, neki su mu vadili novac iz džepova i trpali ga sebi u nedra. Skidali su kokoške sa samara. A on je držao poluzgrčene prste nad glavom. Kljusence se nije micalo: ono se, zapravo, nije ni moglo maći; virila mu je ispod tovara glava s ušima i vrat sa grivom. Seljak odjednom zinu i, mlatarajući rukama oko sebe, strugnu preko ledine. Pojuriše za njim. On od sebe odgurnu vojnika, zaobiđe one s čaturama i one što su, sasvim pijani, ležali u jarku. Zaletе se i, kao da je momak a ne prosed čovek, preskoči ogradu od žice. Graja se zaustavi kraj taraba.

– Uhvatite ga! Pobeže nam! Povikaše.
Vojnici, oni što su se šetkali sokakom, potrčaše za njim.

– Što beži? Upita neki vojnik puneći pušku u trku.

– Imao je bombu! Odgovori mu drugi užasnuto.

Onda prvi vojnik opet zapita:

– A gde ju je držao?

– Držao ju je u gaćama. Imao je i municije ...

Ograda od žice pade, preturiše se i tarabe i direci.

Za vojskom pođoše i oni s čaturama. Seljak izbi na sokak i udari desno, prema selu. Dočekaše ga s bajonetima.

– Ne pucajte, treba nam živ! Povikaše oni iza njega onima što su nišani.

Seljak se nekud izgubi. Vojska zajazi kapiju ...

Zazvoni telefon kraj Lorencovog lakta. Glas iz školjke, koji je bio tanji od najtanje žice, nešto reče. Lorenzo odgovori:

– Da. Ja sam. Na telefonu sam. Slušam. Izvolite.

– Ko to zove? Trže se Vitorio.

Glas iz školjke poče:

– U roku od pola sata da ste pod ratnom spremom pred mojom kancelarijom.

– Šta to kaže? Da ko ne traži mene? Reče Vitorio.

– Zašto pod ratnom spremom? Reče Lorenzo u slušalicu.

– Odmah, - komandova glas iz školjke.

– Ko to zove? - Uzbuni se Vitorio.

– Da se nije šta desilo? Reče Lorenzo u slušalicu i oseti hladnoću u potilžu i udovima.

– Poslao sam vojnike da vas dovedu. Da ne idete sami, reče glas iz školjke.

– Razumem, gospodine Alberto, prošaputa Lorenzo, spuštajući slušalicu.

– A šta to hoće Alberto u ovo doba? Reče Vitorio i poblede.

Lorenzo osta čitav minut raskoračen, nem i pognut. Vitorio je pokušavao da mirno gleda u šare na tepihu, ali su one čudno poigravale, izduživale se i bežale po zidovima.

– Sad mi je sve jasno, reče Lorenzo tiho.

– A šta ti je to jasno? Reče Vitorio prestravljeno.

– Tek sad mi je jasno s kim sam imao posla. Tek sad su mi mnoge stvari postale jasne.

– Kakve to stvari? Odgovori mi. Ti poneki put strašno ćutiš, Lorenzo.

– Odgovoriću ti, procedi Lorenzo.

– Moram odmah da idem u stan. Imam važan posao, uplete se Vitorio, zadrhta i pođe vratima. Lorenzo mu nešto reče. Vitorio se ukipi.

– Kuvaću čaj, boli me glava. Mnogo me boli glava.

Lorenzo pođe k njemu.

– Sinoć sam se prehladio kad sam bio u patroli. Više neću ići u patrolu. Već je zahladnelo. Naročito su noći sveže. Moram još jedan jorgan da nabavim. Uzeću iz magacina još dva ćebeta.

– Ja ću ti nabaviti jorgan, reče Lorenzo.

– Ovih dana ne osećam se dobro. Otkuda tebi jorgan? Imam stalno glavobolju. Kad se probudim, osećam da će mi slepoočnice prsnuti. Još da ne popijem koju rakiju, poludeo bih. Mora čovek da pije. Šta drugo da radi u ovom nevidbogu? A još kad nije sa zdravljem dobro, šta drugo da radi nego da pije. Zato ja, Lorenzo, tebe razumem. Ti moraš da piješ. Pij i ubuduće, neću ti zamerati. To su samo tvoje stvari jer ti moraš da piješ. I srce mi nije u redu još od pre rata. Moraću otići lekaru. Poneki put mi strašno lupa. Nešto sa mnom nije u redu. Ti se još držiš dobro i divno izgledaš. Ti si veoma jak. Jake si građe i sve bolje podnosiš od mene. Ti si za dve glave viši od mene. Što nisam visok i ja kao ti! Pogledaj, dosežem ti do pazuha. Ih, kako sam mali! Ja volim što sam tako mali i što si ti toliko viši od mene! Ja volim što si ti toliki i što sam pored tebe kao dete. Ja sam na oca mali, a majka mi je bila krupna.

Lorencavo lice gubilo je oblik.

– Ubi me, Lorenzo, ova pustinja i samoća. Nema čovek nigde da izađe, da se prošeta. Stegle ove žice i banditi. Da mi je otići kući, bio bih srećan. Nikad se ne bih ovamo vratio. Znaš, žena mi pomalo liči na tebe. I ona je visoka, lepa, crna. Svi su me zadevali što je veća od mene. Što me tako gledaš? Što se mrštiš? Šta ti je? Ne sekiraj se, stići će glas od žene i dece. Ne brini se toliko. Malo se odmori. Operi kry s lica i ruku. I naspavaj se. Eto, sedi u fotelju. Što stojiš? Što stojiš? Što se naginješ k meni? Doneću ti čaja. I rakije, koliko budeš želeo. Znam da voliš rakiju. Od danas ću ti uvek donositi rakije. Ah, ne gledaj me tako! Što stežeš pesnice? O! Pusti me, hoću u stan, hoću u staaan! Čuješ li, zove me jedna žena, jedna kurva. Zaljubila se u mene do ušiju. Strašno se zaljubila. Lagao sam je da ću je povesti u Italiju. I ona veruje, luda jedna. A lepa je, otiđi do prozora i pogledaj. Ako ti se bude dopala, ustupiću ti je. Samo reci. Šta misliš, koliko će onaj ludak izdržati bez hrane? Hajde da ga obesimo. Gledaćemo kako visi, kako ga svet vuče za nogavice, kako mu pljuju u tabane, kako mu ih miluju. Hajde da se opkladimo. Zalažem sat i durbin. Samo se malo izmakni.

Uzmi moj sat i bez oplade. Pusti me samo da ga skinem. Evo ti ga. Čini s njim što hoćeš, možeš ga i prodati. Možeš ga baciti u reku. Tvoje. Uzmi durbin. Uzmi ga, preklinjem te da ga uzmeš. Meni ne treba, prosto ga mrzim, strašno ga mrzim. Ubiću se ako ga ne uzmeš. Ponesi ga sinčiću i reci da je to poklon od dobrog čike Vitorija. Strašno ga mrzim. Odvratan mi je taj sat. A dobar je - petnaest rubina. Možeš se kupati s njim u reci, neće se pokvariti. Ti nemaš durbin, ja ću sebi nabaviti drugi. Imaš li para, Lorenzo?

Vetar je udarao u prozorska okna.

– Imaš li para, Lorenzo? Daću ti ako nemaš. I poslednju liru ću ti dati. Imam mnogo para. Strašno štedim. Čuvam za crne dane. Smem se kladiti da ni general nema više para od mene. Daću ti i sve drugo što hoćeš, samo me pusti da odem u stan, da malo prilegnem, da se odmorim, da zaspim. Da sanjam decu, moju slatku dečicu.

Klatno, veliko kao disk, merilo je sekunde i u njihjanju zadržavalo na sebi poslednja zrna svetla.

– Ti si moj jedini prijatelj, Lorenzo u tebe se jedino uzdam. Svi ostali su hulje, to da znaš. Samo si ti čovek. Najbolji čovek na svetu. Šta ti je, šta ti je? Šta ti je ... hoću da spavam ... Priznajem, za sve sam kriv. Sve sam im kazao, špijao sam te, tako su mi naredili. Rekli su mi da će me unaprediti, da ću dobiti povišicu plate. Govorio sam im i ono što sam znao i ono što nisam. Klevetao sam te. Oprosti mi, nikad više neću to da radim. Nemoj ništa da mi uradiš sad, ja ću ti stalno govoriti šta o tebi pričaju. Rekao sam im da si komunista i da si s njima povezan. Rekao sam još puno stvari. Rekao sam da hoćeš da pobegneš. Uzmi sat, uzmi sve. Sve uzmi što imam. Upoznaću te s mojom ženom, ostaviću vas nasamo ako hoćeš, bićeš mi kum ... pusti me da idem, pusti me! Hoću u nužnik! Hoću da mokrim ...

Lorenzo polete preko stola. Osloni se na fotelju: bila je zelena ta fotelja, kao žaba, kao otava. Uzavrelim kolenima dotače bokove zida i sruči se u uglu na Vitorijeva ramena.

Vitorio još jednom obujmi nagnutu ravninu tavanice, na čijem se rubu nalazilo iskrivljeno Lorencovo lice s isturenim viličnim kostima. Onda vrisnu. Zapenuša se mrak, izroniše zvezde, crne i krvave kao Lorencove oči, obigraše mu oko glave jednom, dva puta, mnogo puta, zatim stadoše preskakati preko njegovog vriska, pljosnatog i oštrog. On pokuša da razmota i prstima iskida mrežu Lorencovih ruku, htede da se s urlikom istrigne iz provalije. Zvezde još jednom obigraše oko njegove čele, porazbijaše se i sve propade u bezdan.

Lorenzo u šaci oseti micanje Vitorijevog grkljana.

| DEVETA GLAVA |

Pijetro preskoči plot. Gazdaričina ćerka pritrča mu:

– Gde je Vitorio, Pijetro?

– U kancelariji je, sinjorina.

– Moram odmah da ga vidim, reče gazdaričina ćerka i razminu se s vojnikom koji se osvrnu za njom.

– A što će ti Vitorio, sinjorina? Reče zbunjeno Pijetro.

– Hitno mi je potreban. Čula sam da hoće da uhapsu i njega i Lorenca.

– A od koga si to čula? Zapita Pijetro.

On pogleda za njenom rukom. Išli su vojnici, njih pet ili deset, pod šlemovima. Crneli su se bajoneti na puškama. Vojnici su bili namršteni. Išli su pored plota, videlo se da hoće u komandu, jer su im koraci bili oštri i pravi. Pre no što preskočiše plot jedan od njih mahnu rukom: dotrča još desetak vojnika.

– Vitorio nije kriv, reče ona dično i pođe.

– Nema trči, nema trči, sinjoriš, poče Pijetro podskakujući oko nje. Ja reći vama nešto.

– Drugi put, Pijetro. Altra volta.

– Zašto drugi put, sinjorina? Može sad?

Ona potrča. Pijetro je uhvati za rukav.

– Zašto nećeš da razgovaraš sa mnom? Ti uvek trčiš. Zašto?

– Zašto je kancelarija zatvorena, Pijetro? Lupala sam i niko ne otvara.

– Ja ne znam, sinjorina. I ja sam lupao.

Pijetro je još jednom uhvati za skut kaputa. Ona se osvrnu, uplakana.

– Zašto plačeš? Kada dođe noć, ici ćemo u šumu da pevamo. Ja imam gitaru, ja imam dve gitare, i mnogo para. Jednu košulju za tebe. I čarape.

Pijetrove obraze obli rumenilo.

– Zašto ti stalno razgovaraš i šetaš s Vitoriom? On je mali, nema kose na glavi. On, je strašno mali.

– Ostavi me na miru, Pijetro, zacvile gazdaričina ćerka.

– Biću tvoj muž ako hoćeš. Ici ćemo u Italiju, mojoj kući.

On pogleda u šaku kojom joj je pomilovao uplakani obraz. Zatim vide kako se grupa vojnika pod šlemovima trkom uputi za njom. Ona je bežala. Prislonjen uz ugao komande, gledao je kako joj još dvojića idu u susret.

– Uхватite je, ona svakako sve zna! Viknu vojnik nišaneći.

– Odmah je svežite! Ona sve zna! Stalno je bila s njim! Viknu drugi vojnik.

Pijetro pođe s porcijom koja se pušila prema podrumu.

– Momenat jedan, sinjorina, reče vojnik preprečivši joj put.

– Vi dobro poznajete Vitorija?

– On nije kriv, zaplaka gazdaričina ćerka.

– Ti ćeš ići s nama u komandu, reče vojnik. Ne boj se.

– Jedan čovek rekao nam je da si špijun, sinjorina, da si komunist, partizan.

Ona ih prestravljeno obujmi pogledom.

– Ne plači, sinjorina.

Pijetro se sneveseli. Pored njega provedoše seljaka. A kljusence je stajalo kraj plotu, bez obešenih kokošaka na samaru. Mahalo je repom, mada nije bilo muva. Seljak je gledao preda se, činilo se, u svoje ruke ili kolena.

Pijetro siđe niz stepenice podruma. Priviknuvši se na mrak, on spazi da se krevet tresu; ispod njega virile su cevanice, prvo se zabele jedna, pa onda i druga, dopola gole cevanice sa stopalima. Bila su to duga stopala, kvrgava, kao na slici koje se još sećao. Stub svetlosti, oblika istegljenog pravougaonika, koji je nicao iz praznine vrata, lebdeo je iznad Pijetrove dvoroge kape i, utkivajući se u tamu, srebrio bokove kreveta i dronjke dugačkog čoveka.

Pijetro kroči, oslonivši se na nagnutu pantljiku svetlosti. Pantljika se ne savi, niti prelomi, niti ulegnu niti rastegnu. Gležnjevi ispod kreveta potamneše. Pijetro se savi, tada se svetlost rasplinu po čovekovim kolenima, i on vide: dugačko lice, skoro kao u kljuseta, upalo kao u leša, bradato kao u kaluđera; ispod obrva jedva se vide oči, utekle, sitne i tamne u okruglinama očnih duplji.

Čim se Pijetro sagnu da bi ga bolje video, Raškove šake sakriše se u pramenju brade. Pijetro još vide: čovek prikupi noge, glavu sastavi s kolenima i, tako sklopčan, poče drhtati. Pijetru se njegovi tabani učiniše neprirodno široki, dugi i izbrazdani. On mu vrhom cipela dotače slabine, onda mu pokaza porciju što se dimila. Čovek čežljivo iskezi lice, otkrivajući škrbine zuba, i zamumla.

– Treba da jedeš, reče Pijetro tako glasno da su ga i oni u kancelariji mogli čuti da im je bilo do slušanja.

Pijetro vide: Raško se izvuče ispod kreveta i prisloni uza zid; u svetlom i poluuspravljenom pravougaoniku koso su stajale njegove cevanice: pored dronjaka visile su ruke kao obešene.

– Treba da jedeš, reče Pijetro.

Raško stade mrsiti bradu i puštati neartikulisane glasove, slične cviljenju paščeta. Pijetro zakorači u svetlost nakrivljenog kvadrata. Onda mu pruži porciju.

– Treba da jedeš. Ako ne budeš jeo - umrećeš.

– Raško zamumla. Vilične kosti mu se istakoše. Diže ruke u visinu Pijetrovog lica i povi se, kao da mu je neko iznenada na pleća navalio vreću žita.

– Pijetro ustuknu i pođe vratima. Ona su bila daleko.

Rašku se suziše oči. To više nisu bile ljudske oči, već dve sulude, dve do usijanja vrele tačke kafeno-smeđih mrlja, tesno smeštene u jamama ispod obrva.

Napolju je klokotala voda, potok je jurio ispod rešetki. Na uznemirenim ogledalima bara i lokava plovili su vodeni cvetovi, puni govora, vike i vojničke pesme. Cvetovi su nicali, venuli, pojavljivali se novi, i još bezbojnije lepši. A žagor je prorastao kroz plot, kroz rešetke podrumskog prozora i rastezao se kao da je od gume, rastao do u nedogled. Sve se glasnije čulo tog časa, sudbonosno lepo i kratko, sve se neuobičajeno točilo na Pijetrov mozak. Hodža je oglašavao akšam, glasom jačim od rzanja, zloslutno su zvonila zvona, oglašujući nečiju smrt, cupkale su nanule po sokacima, zatvarali se i otvarali pendžeri, uz okretanje tepsije vrtele se pesme u orijentalском ritmu. Provirivala su ženska kolena, stegna, žuteli se tabani i gležnjevi, neko se uz plot ljubio, čula se piska iznad plača, smeh oko boca i psovke oko buradi.

Pored prozorčića prođoše cipele, i glibave lepe. Krunio se ženski glas dozivajući Vitorija. Ceo taj urnebes, ceo taj život, sateran u preuski trenutak straha i ustostručene nagonske želje za bekstvom iz ove provalije, rastapao se tu, pred Pijetrovim očima, i bio pljosnat, zaokrugljen, lep. Napolju je klokotala voda, klokotali su glasovi, s mukom se porađajući iz pijanih dušnika, klokotao je i mitraljez negde izvan plota.

Nabijen smradom, mrakom s uvrženom pantljikom svetlosti u to brems tame što ga je ispunjavala, podrum je, činilo mu se, propadao čas uspravno i u zemlju, čas horizontalno i iznad krovova i kroz brda.

Negde nasred podruma lebdeo je Pijetro i bio mali kao pega. Pli-vao je tako Pijetro u tom mraku, mokreći se kao prestravljeno dete, u tom mraku koji mu je kao najstudenija voda ledio kičmu. A bradato lice bilo je iskrivljeno, škrbavo, krivilo se sve više: iz njega su kuljali nejasni zvuci nareckanog zapomaganja. Približavalo se Pijetrovim očima Raškovo lice, namah mu se činilo veće i crnje od tog trulog podrumskog mraka.

Tada Pijetro zinu. Čak se i nasmeši: bilo je na ivicama njegovog neobjašnjivog smeška nečeg srećnog, zahvalnog i ljupkog, bilo je nečeg detinjskog, nerazumljivog na vrhovima njegovih trepavica; takva lica imaju samo novorođenčad u trenucima kad prvi put ugledaju svet i nasmeju mu se. On se čak zakikota, sitno, meko, nareckano. Pijetrov smešak i začuđeno pošten pogled slediše se, posle njih uzavre nemir; začu se neartikulisani glasić, sličan iznenadnom vrisku odojčeta; usne mu se zaoblise, u njihovom okruglom rasponu glasnu se vrisak utopljenika i on, neprirodno srećan i iznenađen, podiže uvis ruke, te mu mlaz supe okvasi čukljeve i nadlakticu. A Raško opet zamumla, ovog trenutka zamalo se ne zaplaka i, stiskajući pesnice, strmoglavi na Pijetra, čije se devojački tanko telo, s bubuljicama oko prvih brčića, opruži, pa onda savmi u prsten samoodbrane, u grčevit čvor umiranja, opervažen mrakom i krvlju. Čovekovo lice još jednom prolete kroz svetlost pljosnato tanke niti, pa ga nestade: bilo je izbrazdano, žuce od oranice, bora zategnutih do pucanja.

Odgurnuvši Raška nogom, Pijetro se, opružen porebarke, zgrči u krlju. Sledeće sekunde oseti kako mu se na grudi sruči ljudina. Zapahnu ga čovekov dah, smrdljiviji i gušći od podrumske tame; u zubima mu se nađe čovekova nadlanica, nešto lepljivo okvasi mu usne, na jeziku oseti slan ukus svojih bala, pomešanih s Raškovom krvlju. Odjednom mu obe ruke padoše na zemlju, dušnik zaklokota, sve u njegovim očnim dupljama prekrili crnilo predsna, najsrećnijeg predsna za koji je znao.

Raško se uspravi, podižući Pijetra uza zid kao neki dronjak. Pijetrovo telo, zgužvano kao prnja, zakrklja grčeci se. Raško se od nečega prestravi i, s Pijetrovim grlom u šaci, strmoglavi se u mrak.

Porcija se kotrljala u jednom umiranju, u pevanju hodže, u zvo-njenju crkve svetog Arhandela, i činilo se da pada s oblutka na oblutak niz strminu sokaka..

Pijetro je bespomoćno mlatarao rukama, kao nedomlaćena vrana krilima, i krljao, a Raško je stajao kraj tog izdušivanja koje nije čuo i gledao u prste, lepljive i zgrčene.

Raško ne oseti kad zgazi kašiku i njen izdubljeni kraj utera u zemlju. Žurno istrča uz stepenice. Kad se okrenu, vide: presamićena preko praga leži ruka, nepokretna, poluzgrčena: sa stepeništa na nju padaju kapi svetla.

Raško se sudari s vojnikom koji zatetura razjapljenih vilica i tek pošto pade poče zvati drugove.

Vojnici, onaj kratkonogi, onaj nosati i lepooki, onaj lepostasi i grguravog profila i onaj što je nekog vraga izvodio na podijumu od odvalje-

nih vrata i prozora s bocom rakije u ruci, pojuriše u neredu za Raškom. Raško preskoči ogradu sa čipkama bodljikave žice i strugnu preko ledine. Oko kuće proključa galama. Vojnici su psovali, vikali, smejali se oko rakije. Neko se u podrumu, kraj bureta, čak i u prsa busao. Najzad onaj bos, tragičnog lica, nasloni pušku na vlat žice i povuče za obarač. Žica zazuja, zanjiha se od direkta do direkta, sve do taraba. Još jedan vojnik nasloni pušku na direk, ali mu ona ne ukresa. Treći pogleda niz cev - pucanj! Neki su izvlačili mitraljez i uglavljivali mu cev u trup.

A Raško je trčao preko njive, jedva izvlačeći noge iz blata, gušćeg i od heljadinog testa. Trčao je preko njive i samo pred sobom video sivo-bele mrlje puta, koji je vijugao ispod brega i pored reke. Trčao je malo pognut, glave uvučene u ramena, ruke krvave i mlitave koja je visila pored dronjaka, prstiju opruženih i mrtvih.

Pucanj. Dva pucnja. Pregršt pucnjeva. Opružena ruka se zanjiha, udari o bedro, opet pucanj, i prsti odleteše u glib, krvavi.

Oko plota, oko tog najčudnijeg plota u kasabi, još više uzavre galama. Neki vojnici trčali su preko njive, neopasani, u susret čoveku koji je jurio s penom na usnama.

Raško protrča pored vojnika u košulji, koji je čučao, kraj plota. Ismeta se još više zavi u svoje crne prnje i pobeže kao nečastivi.

Nino prinese kundak licu. Cigla se preturi i slova sa hartijom odjuriše niz vetar. Mušica na cevi igrala je kao pčela. Puška mu drmnu rame. Dugonogi Raško se na Ninov pucanj trže, uspravi. Nino opali. Raško se još jače trže. Ceo trenutak osta uspravno mrtav, nepomičan, na naginjući se, kao da ide po gredi, zari lice u blato.

Otetih očiju gledao sam kako se Salvatore smeje po crno krvavom mlazu rakije i po staklu porazbijanih boca, kako se Đakomo busa u grudi i psuje oficire i korake što bezglavo jure pored prozorčića; i gledao sam kako deca kroz vlati žice broje vojnicima zalogaje, kako svezane vode gazdaričinu ćerku i seljaka i konjče mu; i gledao sam kako Nino, s puškom u naručju, kao da drži odojče, gleda u užareni hod Ismete, što lupka nanulama po kaldrmi sokaka, kako se Raško kobrlja niz stenu - telo se izvi u zraku, opet sklupča i pade u reku - i gledao sam kako se Lorencu, plačući, s prstima u grču, nadnosi nad nepomično okruglim plavilom Vitorijevih očiju; i gledao sam kako klokoće voda ispod plota, a grane se grle oko štale kao kosti i raspliću kao pletenice, kako se vrane kroz sumrak nadleću i bezizlazno gaču; i gledao sam kako se oblaci kao crnoruni ovnovi sudaraju a munje iz njihovih rogova sevaju i plamte; i gledao sam kako veliki, zapravo veći no što sam ikad bio, tonem u slamu i mrak sa ženom mog prijatelja iz detinjstva i školske klupe.

O da bi se dobro izmjerili jadi moji, i zajedno se nevolja moja metnula na mjerila.

Pretegla bi pijesak morski; za to mi i riječi nedostaje. Jer su strijele sve-mogućega u meni, otrov njihov ispija mi duh, strahote božije udaraju na me.

Knjiga o Jovu, gl. 6.

| IGRA SUDBINE PUTEM |

Pre svega morali su se za trenutak zaustaviti kako bi propustili onu bakicu, onu Ljubicu. To shvati prvo Aćim, zatim Petar pa tek tada Nikifor. Sima je tada bio negde nasred povorke. Milan, onaj ble-doliki slikar s bradicom, što je nosio pod pazuhom blok sa slikama, nije morao da se sklanja, jer je išao pored gomile: bio je malo udaljen, i to naročito, kako bi pod okom imao sve, kao da je na nekoj visini. Aćim prvi stade. U tom momentu Ananije nešto smrsi Nikiforu i izgubi se. Milan malo podiže glavu i strogo odmeri pometnju i stisku. Nikifor se ukipi tek kad Aćim pođe. Milan stade da žmirka okom, da tako obuhvati skupinu. Ananije je gledao golubove koji su se nadletali ispod oblaka i trudio se da odmah sastavi pesmu o njima.

Da se nisu zaustavili, naročito Aćim i Nikifor, pregazili bi Ljubicu. Ona je išla. A bila je mala i seda, skoro kao utvara. Aćimov potiljak nalazio se tik uz mrtvačeve tabane. Još u stvari ne behu ljudski ni pošli, kadli se starica krenu i šmugnu ispod leša. Jedino je od nje bila dronjavija neka sredovečna žena, koju niko, pa čak ni Ananije, nije poznao. Nepoznata žena bila je posle Sime najduža, da su se ljudi čudili. Ljubica ispod leša izađe veselija. Uzalud je za trenutak stajala pod sandukom: nije ga mogla dohvatiti, mada je pružala ruke. Pod mrtvacem bila je čudno zgrčena i iskrivljena, tako da je ličila na insekta. Aćim je iskosa pogleda i nastavi hod. Golubovi su ih pratili ćutke. Aćima je bolelo potiljak. Ljubica se sakri iza nećijih leđa, izgle-

da da su bila ženska, jer su se širila od vrata prema petama. Ljudi su je gledali i čudili joj se. Začudi se čak i stari Raša koji se nikad ničemu nije čudio. Stari Raša se zглеda sa Simom. Stari Raša reče:

- Zavukao joj se neki đavo pod kožu.
- Žali ga, reče Sima.
- Da ga žali, plakala bi, reče stari Raša.

Stari Raša i Sima išli su barabar. Sima je bio viši od svih za glavu, pa čak i za dve. Njeno lice je bilo sitno, zbrčkano i izgrebano. Stari Raša je gledao iznad mrtvaca. Kroz šeširić probijali su joj se beli pramenovi. Sima se saginjao starom Raši šapućući mu. Ona je nosila u rukama Fotijevu knjižicu i sliku. Stari Raša zapita Simu što se stalno krije i protrčava ispod leša. Sima reče da je ožalošćena. Stari Raša naglas odgovori da je šašavija čak i od Ananija. Sima reče:

- Bio bi to divan par.
- Ne bi, dosadio bi joj pesmama.

Povorka opet pođe. Kovčeg je bio obojen. Sunca nigde nije bilo, tako da se moglo pomisliti da nije ni postojalo. Kovčeg je bio kratak, kao da nije pravljen za mrtvaca, već za Aćima ili Ljubicu. Ona se obrete ispred Sime. Oblaci su bili gusti i puni i ništa ih, pa ni sam vetar, nije moglo krenuti. Njene oči bile su okrugle i male. Preko njih se prevlačila plavičasta skrama starosti. Ispred nje išla su deca, dečak i tri devojčice, i nosili vence. Venci su bili zeleni, mada je još vladala jesen. Videlo se da su daske od čamovine. Sa drveća je padalo lišće: list se prvo otkidao, zatim je leteo kosimice i porebarke kao hartija, i najzad se lagano spuštao na zemlju. Deca su bila mršava i bleđa. Kad su prošle nedelje sahranjivali starog generala u penziji, sveta je bilo više: lepo obučenih i uniformisanih ljudi, žena i baba, staraca i dečaka. Jednom rečju: pola grada; povorka nije išla brzo kao danas, no se zaustavljala na uglovima, na raskrsnicama pogotovu. Pop Cvetko je išao ispred generalovog sanduka i pevao i mahao kandilom oko sebe kao da tera leptirove. Ljubica je išla lagano i gledala u kovčeg. Gledali su je kako nosi Fotijevu knjižicu i sliku. U očima joj je bleštalalo nešto nalik na suze. Kovčeg generala Šijakovića bio je politiran i okićen svilom, resama i cvećem. Sanduk koji su nosili Aćim i Nikifor sa još dvojicom bio je sklepan od starih dasaka: to se jasno videlo, jer čamovina nije svuda podjednako primila boju.

- Misliš da bi joj dosadio pesmama?
- Mislim. Već je dosadio celom svetu.
- Da, da, čudan čovek taj naš nesrećni Ananije.
- Kažu kako svuda priča da je najveći srpski pesnik.
- Da, da, vrlo je čudan nesrećnik.

Ljubica je bila bleđa. Išla je za Nikiforom i govorila mu kako je smrt strašna. Ananije joj se pridruži. Ona pusti iz sebe neki čudan zvuk, sličan cviljenju, i šmugnu ispod leša. Milan to spazi i pogladi bradicu. Požele da naslika staricu pod lešom. On joj reče da smrt nije strašna. Ljubica zadrhta. Ananije reče da se smrti ne treba bojati jer ona ne boli. Ljubica ga pogleda odozdo. Ananije reče značajno:

– Ničega se ne boj. Samo se ti mene drži.

Stari Raša vide kako Ljubica viri ispod Ananijevog skuta.

– Kažem ti, bio bi to divan par, reče Sima.

– Bi, da nije ćopav i šašav, nesrećnik.

Povorka zaobiđe spomenik. Ljubica otrča s Ananijem na začelje i tamo izjavi da zna ko je krivac za Fotijevu smrt. Ona reče da je najviše kriv Aćim, a zatim Nikifor i Sima. Ananije reče:

– Da, čuo sam da nisu hteli da mu daju penziju.

Aćim šapnu Nikiforu da se umorio. Nikifor pogleda Simu. Sima pogleda preda se. Ljubica izjavi da je Fotije bio najveći srpski pesnik. Ljubica i Sima okrenuše se i videše: ulicom je bežao Ananije; vukao je za sobom osušenu nogu, pomažući se štakom. Osvrtao se često ne bi li video motre li na njega; pre no što zamače za ugao, pade. Ljubica ga zovnu. Ananije se dizao. Ljubica ga opet zovnu. Sima reče:

– Pusti ga neka beži. Doći će i na njega red.

– Da ga nije ko uvredio?

Oblak se dizao i spuštao iznad sanduka kao kišobran.

Do groblja su mogli i Albanskom, ali Aćim udari Grobljanskom ulicom. Ljudi su ih gledali. Neki su virili iz svojih radnjica, a neki su stajali na ulicama. Iza ugla povorku dočeka vetar i skide Aćimu šešir s lobanje. Ljubica je razgovarala sa Simom o Ananijevom bekstvu. Sima je tvrdio da je Ananije pobjegao zato što ga je neko uvredio, a Ljubica da je zaboravio nešto da ukrade. Aćimovo lice se iskrivi. A bilo je okruglo i crveno. Ljubica zapita Simu da li se slaže da je Fotije najveći srpski pesnik. Sima reče da je Ananije poznati kleptomani, ali da ne veruje da mu je baš danas na um palo baš to. Aćimov šešir jurio je ulicom. Za njim se dizala prašina s opalim lišćem. Šešir se okretao kao kotur. Sima je gledao kako postaje manji. Oblak je nadolazio kao voda. Aćimova glava bila je gola. Ljubica reče Simi da danas nema više prijatelja kao nekad. Šešir se primicao uglu. Ljudi su se iščuđavali što za njim niko ne trči niti daje bilo kakav znak. Aćimova glava bila je duguljasta i glatka kao školjka. Vetar dokopa šešir i zavitla ga preko ograde u groblje. S jasenova je opadalo lišće. Ljubica ugleda humku iskopane zemlje i reče:

– Nema smisla što ga sahranjujemo kao nehrišćanina.

Povorka umile u groblje. Aćim i Nikifor naglo spustiše sanduk na iskopanu zemlju, te se Fotije prevrnu u sanduku.

| DUBOKO SMO DIRNUTI |

Spustiše sanduk. Milan se obrete nad rakom koja je zjapila u ljude. Iz iskopane zemlje virile su skoro sagnjile cevanice, upravo razdrešeni čvorovi kostiju. Lobanja je bila krampom raspolučena pri kopanju ili vađenju tako da je gledala samo jednom očnom dupljom. U vilicama nije imala ničeg sem zemlje, lišća i peska. Milan je držao vrh bradice palcem i kažiprstom. Kraj njegovih nogu crnelo se parče daske. Aćim okom potraži šešir, zatim maramicom obrisa znoj sa čela. Aćim je gledao u zemlju a šešir je ležao zaglavljen između groba i ograde. Ljubica se pobode uz Aćima. Aćim nastavi:

– Smrt je danas otela jednog od najvećih naših boraca, stvaralaca i mislilaca. Od danas ćemo se sami boriti za velike ideale čovečanstva.

Nebo se gibalo nad krovovima. I činilo se da će svakog časa pasti i sve saterati u raku. Neke ptice čučale su na ogradi i gledale gungulu. Mirovale su, kao da nemaju krila. Aćim je maramicom pipao čelo i sa strahom gledao u sanduk; očekivao je da se prevrne i da pukne bruka. Sima donese poklopac i stavi ga na sanduk.

Grobovi su bili poređani kao leševi. Stari Raša gledao je iznad raka i video krstove. Bilo ih je toliko da ih nije mogao izbrojati. Svi su bili različiti, neki gvozdeni i crni, a neki od najobičnijeg drveta, neki mali i zarasli u travu, a neki sasvim izbočeni. Mrštala su se s njih imena, datumi i godine, rđa je najedala slova, mahovina je osvajala prekrštene palice. Ljubica je šaputala Nikiforu kako poklopac treba dići da bi mrtvac svet mogao poslednji put videti. Nikifor se žestio na njene reči, govoreći kako poklopac mora ostati, jer se već oseća vonj. Ona mu se sakri pod skut kaputa i reče da je Fotije bio veći pesnik od njega. Nikifor reče:

– Istorija će dati svakome svoje.

Sima dodade da se već zna ko je najveći, ali da tom razgovoru nije sad mesto. Ljubica pokaza Fotijevu knjižicu i sliku. Sima zaigra prstima po prsluku.

Pet ili šest koraka ulevo od sanduka nicala je ograda s čipkama bodljikave žice, u stvari najobičniji plot, samo malo ofarban. S one strane ograde počinjalo je neko drugo groblje; bilo je čudno: prostrano kao i ovo pravoslavno, srpsko, po rubovima zaraslo u travu i korov; iz samih glava nicali su stubovi od mermera. Milan je u rukama držao blok sa crtežima. Negde su se videli venci a negde nije bilo ni mramo-

ra, nego najobičniji papirni venci ili oni od zadocnelog jesenjeg cveća i gorobilja. Cvetovi su visili, s krunama okrenutim nadole, latice su se s njih same otkidale i padale. Aćim je gledao ptice. Nisu se plašile gomile ni žagorenja, niti pak iznenadnih ženskih jauka. Ptice su bile krupne, kafeno-smeđeg perja i trome. Čitavo jato okamenjeno na ogradi. Pomisli na Fotija, jer mu je Ljubica pod nos podnosila njegovu knjižicu i sliku. I na slici je bio mali, uskih ramena i snužden: činilo se da će iz njegovih očnih duplji, napunjenih plavim vidom i trepavicama, grunuti suze. Glava mu je bila spljoštenih slepoočnica i duga, s jedva vidljivim izrezom usta i nozdrva. Na lobanji je nosio šešir ispod koga su štrčali beli pramenovi. Aćimovom šeširu primicalo se dete. Aćim u sebi opsova Fotija i, pogledavši Nikifora, presta da misli o grobu i sanduku. Zatim spazi Simu kako prilazi Milanu. Sima ga zapita:

– Želiš nešto da naslikaš?

Mladić se uhvati za bradicu, prižmiri na oba oka i odgovori tiho:

– Želim da naslikam smrt.

– Onda moraš često biti na groblju.

– Nema dana kad nisam ovde, reče Milan.

– Pravilno, druže, pravilno, reče Sima.

Aćim ih izgubi iz vida. Ptice su gledale sa ograde. Aćim pomisli na Fotija tek kad se veliki insekt, neki tvrdokrilac crveno-ljubičastog oklopa na leđima, zavuče pod sanduk. Aćim se prepade da se nešto ne dogodi, požele da vidi svoj šešir i nastavi:

– Nas umetnike život ne štedi, a i ljudi se ponašaju prema nama tiranski, ne znajući da smo njihova esencija. A naš pokojnik nije mogao da se odupre životu i podlegao mu je pre vremena.

– Ni vi, njegovi drugovi, niste hteli da mu pomognete! povika Ljubica. Gledali ste kako gladuje i nije vas se ništa ticalo.

Aćim produži.

– Nije dobio penziju zato što mu ti, Aćime, nisi hteo da potpišeš...

Iznad sanduka drhtao je hladni Aćimov glas:

A za nas stvaraoce, umetnike i mislioce, ne bi trebalo da važe ovi zakoni. Nama treba sve dozvoliti, jer mi, jer samo mi predstavljamo i državu i njenu kulturu i njen narod, i njenu diku i ponos, i što je još najbitnije, mi predstavljamo prapočetak sveta i njegov završetak. S nama je počela zemlja svoje obrtanje i s nama će ga završiti. Ali tragika sveta je u tome što nas obični ljudi ne razumeju i progone. Sede u svojim gnjilim gnezdima, uljuljuju se malograđanskim maštanjima, a mi, a mi mučenici i jadnici, mislimo o sudbini čovečanstva i najobičajnijih trava, mislimo o ljubavi ptičijih jata i sudbinama ljubičica. I što je Najčudnije, mislimo o sudbinama baš tih ljudi koji nas progone.

Prvo Sima i Nikifor spaziše Ananija. U tom trenutku su nešto govorili. Gestikulisali su rukama, dizali obrve, bečili se i mrštili. Ananije je išao. Sa Siminog mršavog lica nije silazio strah. Nikiforovi upali obrazi odavali su večitu potištenost. Ljubica je išla k njima. Male okrugle usne bile su joj zavezane u grč. Pre no što stiže do Sime i Nikifora, neko joj prepreči put i nje nestade. Stari Raša joj priđe i kaza da se slaže da je Fotije najveći srpski pesnik, iako nije čitao njegove neobjavljene rukopise. Ona mu reče nešto strogo. I Nikifor je izgubi iz vida. Oblaci su ličili na zgužvanu kućinu. Na Ananijevu šaku pade kap kiše. On je bio omalen, nešto veći od Aćima i ozbiljnog lica. Na sebi je imao pohaban crni mantil i šešir. Išao je ni brzo ni sporo, već sakato. U očima je imao nešto crno i nepojmljivo, u pogledu nemir i uzrujanost. Bio je zbunjen i sed oko slepoočnica. Iz njegovih džepova virile su neke hartije, već obršćene i umašćene. Nikifor je znao da su to poeme i drame u stihovima. Ljubica je razgovarala sa starim Rašom. On ju je tapšao po ramenu. Ljubica ga je gledala odozdo. On joj reče da će razmisliti. Ona izjavi da će se potruditi da pronade najkrivljeg. Tada Ananije priđe Simi i Nikiforu. Bio je bleđi no obično. Gomila je slušala Aćima. On je podizao ruku, katkad i obe, i pretio kažiprstom. Množinu ljudi i žena, i to obično starijih, zabrinjavale su njegove reči. Tiho su šaputali i uvređeno mahali glavom. Ananije je stajao kraj Nikifora. Stari Raša slušao je Aćima.

- Što si malopre bežao? Reče Ljubica.
- Nisam bežao, odgovori Ananije.
- Ja sam te videla, reče Ljubica.
- Da te nije ko uvredio? Zapita Sima.
- Ja ipak nisam bežao, reče Ananije.
- Pa šta si onda radio? Zapita Ljubica.
- Nisam ... bežao ...
- A zašto si napustio povorku?
- Bio sam zaboravio naočare i svesku s pesmama.

Zemlja se osipala sa gomile i sipila u raku. Ananije je bio malo pognut i ozbiljan. Nikifor i Sima razgovarali su o vremenu. I drugi su stalno zagledali oblake nad Zemunom. Od Zemuna je uvek dolazila kiša. Ljubica je bila ljuta i male oči nemoćno su joj sevale. Sima reče Nikiforu da će ih kiša zateći na groblju ako ne požure sa sahranom. Još jedna kap pade na Ananijevu šaku. Vrat mu je stezala kragna od kaučuka. Ljubica mu reče:

- Sram te bilo. Većito si mu se izdavao za prijatelja i donosio pesme da ti ih popravlja, a danas pobeže sa sahrane.
- Nisam pobegao. Bio sam zaboravio svesku sa stihovima.

– A zar danas možeš o tome da misliš?

– Hoću da opišem onaj trenutak kad ga budemo spuštali u zemlju. Sve moje pesme su mračne.

– I smrt svoga prijatelja za to koristiš? Reče Ljubica.

– Isto bi on to radio da sam ja umro, reče Ananije i mala sen stida osu se njegovim obrazima.

Stari Raša vide kako Ljubica obigra kovčeg. Aćim je govorio:

– U našim ranjenim srcima večito će svetleti njegov tragični lik...

Oko kovčega bilo je mnogo sveta, stotinak žena i nešto više muškaraca. Neki su bili u uniformama a neki u običnim odelima ili u crnini. Fotograf izbi iza ugla i obigra gomilu. Stari Raša, Nikifor i Ananije zauzeše pozu. Fotograf se uputi sanduku. Bio je to neki mladić s brestom na glavi. Kad upravi kameru prema raki, Aćim napravi na licu grč, namršti se i odmače hartije s govorom. Niko ni reči ne progovori dok aparat ne škljocnu: lica su bila mirna i naročito nasmešena za slikanje; svaki je želeo da ostane s izrazom koji je najviše voleo pred svojim ogledalom. Sijaset ruku bilo je nadneto iznad rake koja se crnela kao sumrak. Ananije potrča prema fotografu. Aćim je čitao sa hartije:

Na zemlji će zavladatai blagodet i sveopšta sreća tek kad pesnici i umetnici uopšte budu imali prava da čine šta hoće. Jer ne zaboravite da smo mi u stvari vladari, kraljevi i carevi, imperatori i diktatori. Jer mi gospodarimo svetom, iako nas progone sitne duše, zakoni i države. I kada naše pesme jednoga dana osvoje svet, nastaće sveopšta sreća, mir i bratstvo među ljudima svih rasa, krvi i boja. I svi će tada postati poezija. I budući naraštaji setiće se s tugom i bolom našeg vremena, i našeg pokojnika, čija je sudbina uzidana u budući i velelepni hram umetnosti ...

Neko iz gomile povika:

– To vreme nikada neće doći. Slobodno se ne nadajte!

– Hoće, doći će to vreme i to uskoro! Povika Sima.

Jedan tromi tvrdokrilac zavuče se pod sanduk.

Ipak se nešto dogodi.

Jedan tromi tvrdokrilac.

Zatim dva.

Dva troma tvrdokrilca.

| IGRA SANDUKA I TAME |

Fotije se opruži u sanduku. Noge su ga bolele, te ih je morao lagano istezati. Činilo mu se da je pod zemljom. Aćim je govorio kako umetnici svih zemalja treba da se dignu na bunu i da se bore za svoja

prava. Fotograf je zaobilazio Ananija, koji je stalno zauzimaio pozu: pokušavao je da se nasmeši ali se osmeh nije lako lepio za njegove tanke i duge usne; želeći da se nasmeje i skretao je glavu malo u stranu, tada mu je lice postajalo još tužnije i oglodanije. Nikifor je očekivao da se podigne poklopac sanduka.

Unutra je bilo mračno tako da nije mogao videti svoje ruke koje je držao ispred očiju. Ljubica je šaputala Simi pretnju. Fotije je mirovao. Zemlja na kojoj je ležao sanduk bila je vlažna i meka i mirisala je. Bol mu se skupljao u čašicama kolena: tu je prskao, čvorovi kolena pucali su i bol se razlivao po udovima. Izgledalo mu je da se daske sanduka raspadaju od jačine njegovog bola i da se opet, kad udahne vazduh, sastavljaju. Učini mu se da zamirisa tamjan kao jutros u mrtvačnici. Preležao je u njoj ceo dan, upravo otkad je Ljubica ušla pred sandukom kad su ga uneli, pa dok se vratila sa Nikiforom i Aćimom da ga iznesu. U njoj je bilo hladnije i memljivije no u sanduku. Golicao mu je nozdrve sladunjavi miris lešina. Zidovi su bili nagnuti, te mu se činilo da će se sručiti na njega. Video ih je kroz rupicu na pokrovu. Upravo, video je samo dva duvara i ugao koji su pravili naslanjajući se jedan drugom na ramena. Vijorila se mrežica paučine, iako se nije osećao vetar.

Aćim je čitao svoj govor ispočetka. Fotograf je prolazio ćutke. Ananije je bio poboden uz sanduk. Fotograf se za to vreme svađao sa Simom i Nikiforom. On im reče da neće da ih slika. Sima se naljuti i reče mu da je najobičniji čovek i da s njim ne treba ni razgovarati.

A dok su ga unosili u mrtvačnicu, spazio je neka lica. Bila su ukočena i modra. Jedno je bilo muško a dva ženska: devojčica s paučinastim nitima kose po čelu i starica upalih usta. Muško lice što je ležalo do njega videlo se samo do nosa: nije se znalo šta je na njemu crnje, očni kapci ili slepoočnice, zašiljeni obrazi ili podočnjaci. To lice bilo je gordo. Dok je Aćim govorio, Fotije se bojavao u kolenima: činilo mu se da će mu taj bol iz nogu pokuljati kroz utrobu i preprečiti se u dušniku. U mrtvačnici nije bilo dugo tiho. Došla je neka starica i stala da nariče kraj Fotija. Ali čovekovo lice bilo je mirno i gordo. Nije mogao videti kako se zaklatila i pala. Polivali su je vodom. Držali su testiju. Došle su neke druge starice i odnele oboje: njega, sedog i gordog, i nju izgrehanu i poluživu. Lice one starice u uglu zadugo je bilo samo. Najzad je odneše neki ozbiljni ljudi bez reči. Uхватili su je za noge i čuperke i bacili na nosila. Kad su je pronosili pored njega, zinula je. Onda je video kako se neki muškarčić, više dečak no mlađić, mota oko devojčice. Bio je dronjav i plakao je. Lice je imao blago a čelo visoko. Ona je ghedala s oba oka. Došla je neka žena i stala

ga terati. Rekla mu je da će zvati miliciju ako ne ode. Nije poslušao, ostao je kod vrata. Plakao je. Kad mu je rekla da je on kriv za njenu smrt, pobegao je. Fotije se seti i Milivoja, kog su iznosili iz mrtvačnice baš u trenutku kad su njega spustili na crni glomazni sto. Milivoje je pisao pesme, nosio ih po redakcijama i pio. I kad nije bio pijan, govorio je da mu nema ravnog u sastavljanju stihova, ali da neće da mu štampaju pesme zato što je najveći. U sanduku je postajalo sve hladnije i tesnije. Ubrzo su napunili mrtvačnicu. Toliko je bilo leševa da su ih oni ozbiljni ljudi, što nisu govorili, morali ređati po podu kao ribe. Fotije oseti kako mu daska žulji bedra i laktove. Ljubica je plakala. Čuo ju je samo kad bi se stišalo žagorenje.

Fotije se s mukom prevrnu. Bilo mu je tesno. Ananije se prepirao s fotografom. Fotograf mu viknu na uvo da je hulja, misleći, gluv je. Ananije zatrepta. Aćim je čitao govor. I Fotije se seti. Kad se mrtvačnica ispraznila, tako da su oni ozbiljni ljudi mogli njome koračati ne preskačući mrtve, prišao mu je Aćim. Mirisao je tamjan. Napolju je trubio automobil. Aćim je pogledao oko sebe i tiho ga zapitao da li je gladan. Odgovorio je da jeste, ali da mu glad nije ništa prema žeđi. Aćim mu je šapnuo neka izdrži. Fotije je zapitao da li se čulo po narodu o njegovoj smrti. Aćim je odgovorio da jeste. Zapitao je rade li škole. Aćim je odgovorio da rade, ali da je omladina pogođena. Zainteresovao se ima li crnih zastava po gradu. Aćim je rekao da je sve ispalo bolje no što su se nadali. Aćima je zamenio Nikifor. Zvonio je tramvaj u blizini i glas mu je bio prigušen nad rakom. Automobil je trubio. Ljudi su govorili oko kovčega. Ubrzo je ostao sam i zapitao se: da li su po Beogradu istakli crne zastave. Zamislio se i sam sebi odgovorio: *Crne zastave istaknute su samo na državnim ustanovama.*

U stvari, cela stvar počela je kad se rodio ili onog dana kada je doživeo prvo poniženje u dečjoj igri. Niti je mogao da se brani niti da ih moli da ga prestanu tući. A tu je bilo i slabijih i nižih od njega. Ni u dvadeset osmoj, kad je propevao i ponudio prve pesme, nije smeo da se naljuti. Dok je bio dete, govorili su mu da je glavonja, a kad je odrastao, da nije izrastao iz deteta. Proglasili su ga ženom baš kad je gledao u opipljivi trag susetke. Tako js obrukan i prelomljen pre no što je saznao šta je i gde je. Aćim je tvrdio da su mu gaće prazne i da bi trebalo da nosi suknju. Fotije ga je samo gledao. To je bilo prošle godine. U sanduku je bilo memljivo, činilo mu se da mu oči mreži paučina. Nešto toplo i vlažno, mnogo gušće od njegovog nareckanog daha, prosipalo mu se po licu i očima. Nisu ga primali na skupove umetnika. Sima je zapretio da će mu uši iščupati ako mu se ne bude sklanjao s puta.

U sanduku je bilo toplo, tako da mu se čelo vlažilo. I ruke su mu bile toliko znojave da su se mogle raspasti.

Tog trenutka neki se insekti zavukoše pod sanduk. Fotije zadrhta. Ko me je više zlostavljao, Aćim ili Nikifor, pita se i sam sebi odgovori: Ne znam. Opet se zapita: *Zašto ih nisam objavio sve i ja jedini ostao u literaturi.* Ta misao sledi ga. Opet pomisli: *ako ostanem živ, zapaliću ceo svet i ostati sam, i poteći će od mene novi ljudski rod i to rod dobrih i velikih.*

U stvari, ono najvažnije dogodilo se one večeri u kafanici kod železničke stanice, u onom podrumčiću gde je i usred dana bilo crno i memljivo. Sedeo je u uglu i pio i bojao se da progovori. Prvo su pili neki urednici dok nisu popadali oko stolova. Posle njih odneli su slikare, one bradate đavole što su večito krstarili po gradu i od kafane do kafane s naramcima svojih slika. Odneli su ih na ćebadima. Doleteo je odnekud i Milan i rekao im da su najobičniji pigmeji, beskičmenjaci i priviđenja, koje će jednog dana posuti gasom i zapaliti. Nikifor je grlio Aćima a s njime Ananija. Tada je Aćim rekao: Ti si, Fotije, najgori pisac na svetu. Zar ti to nije jasno? Fotije je odgovorio: Jasno mi je, i počeo da drhti. Pa kako te nije stid da sediš s nama? Zapitao je Aćim, namrštio se i viknuo: TI SI NAJGORI. Fotije je poleteo k njemu, zgrabio mu ruku i stao je kvasiti suzama. Tada mu je Aćim opsovao dušu srpsku i srce pesničko. I Nikifor se digao sa stolice. U podrumu je bilo sparno i dim se preplitao sa glasovima, paučinom i pesmom. Fotije je grlio Aćimova kolena, ljubio ih i grcao: ZNAM DA SAM NAJGORI. Dugo je ležao na podu i gledao nečija lica nad sobom. Polivali su ga vodom, sećao se ulubljenog i crnog dna latora. Kelner je imao belu bluzu s rukavima. Aćim je bio ljut i psovao mu je bolesnu i suznu slovensku dušu. Zadugo posle toga u podrumu nije bilo nikoga sem Nikifora, Aćima i kelnera, koji je bio miran. U kovčegu se mrak zgušnjavao i utkivao mu se među trepavice. Sto je bio pretrpan čašama i bocama. Sve je mirisalo na rakiju i vino. Činilo mu se da je sanduk kraći od njega: palčevima nogu grebao je dasku koja se krunila. Tada je napolju pljuštala kiša. Sećao se da je došao kući pred zoru, mokar i blatnjav, i da ga je komšinica videla kad je otključavao vrata svoje jazbine. Na obrazima je video ogrebotine i modrice. Dok je ležao na podu, pružajući nekome ruke i zagrljaj, Aćim ga je udarao vojničkim cokulama. On tog jutra ne bi otišao u svoj stan da mu nisu rekli. Kazali su mu da ide kući i napravi se da je mrtav. Dok ga je Aćim gurao od sebe, pijano ponavljajući TI SI NAJGORI, Nikifor je prošaputao: OGLASIĆEMO DA SI UMRO, I KAD BUDEMO HTELI DA TE SPUSTIMO U GROB, TI USTANI – TAKO

ČEŠ POSTATI SLAVAN. U sanduku je bilo sasvim tesno. Pristao je. Najeo se, legao i setio se da mu je kama mirovala u nedrima dok je grlio Aćimova kolena. Kama mu je i sad ležala pod košuljom. On napreže sluh i začu suludo zavijanje fabričkog tornja. Pomisli: *Možda oglašuju Građanstvu moju smrt*, i maknu ruku s čela. Zavijanje je bilo tužno i napuklo i mnogo tiše no ostalih dana. Ananiju se činilo da je zloslutno i da nagoveštava nešto strašno, pogotovu što su se iznad krovova crnele vrane, i kružile povrh sanduka i onih krupnih ptica što su gledale s ograde. Aćim nije čuo zavijanje tornja. On je mislio: šta ću bez šešira? Žena mi neće verovati da ga je vetar odneo. Reći će da sam ga prodao za rakiju.

| U PITANJU JE ZVONO I NEMOĆ |

Stari Raša i Sima uputiše se Aćimu. Pramen oblaka odvajao se od neba i sam se uvrtao; on se najzad sasvim otkide i zaveza u crn čvor. Išli su barabar s nekom namerom, tako da neveseli Ananije nije znao ko će zauzeti Aćimovo mesto. Ananije u prvi mah pomisli da će to biti stari Raša, jer mu se na licu video veliki grč žalosti. Crni čvor oblaka plovio je lagano. Odjednom obojica stadoše. Ananije zamalo ne pođe da zameni Aćima, koji je završavao govor, kadli odjednom Sima krenu. U rukama nije imao nikakvih hartija, te Ananije zaključí da govor zna napamet. Sima stade. Zatim skupi obrve i nakašlja se. Stari Raša osta na mestu ukopan, i u trenutku kad se Sima pope gore, zaboravi govor koji je hteo da održi. Ljubica je gurala Ananija. On se vrpeljio i zbunjeno šištao kroz zube da je đavo u ženskom obliku. Milan je bio prislonjen uz neki spomenik. Lice mu je bilo mlado, ali bledo i upalo. Gladio je bradicu i hteo jednim pogledom da obujmi gomilu. Sima se opet nakašlja. Lice mu još više poblede; Zvona su zvonila napuklo. Osećao se vetar. On je nosio zvuk za zvukom preko krovova. Zvono je bilo bolesno, to se videlo po zvuku koji je bio nagnjio, i tamno kao zemlja pokraj rake. Ananije je gledao put zvonika i video otvor u čijoj se svetlosti crnela maljica na vrhu konopca. Jedan mali oblak bio je okrugao kao maslačak; on je lebdeo odmah iznad crkve. Sima opet stade. On se upravo pobode uz sanduk. Iza njegovih ramena videle su se glave koje su čekale. Nadnosile su se nastrešnice, sivali su se golubovi. Toliko je bio dugačak i suv da su ga gledali u ramena i isturena pleća na leđima. On poče ozbiljno:

– Tužni zборе ... Danas se rastajemo sa našim vrlim drugom i saradnikom. I samo mi znamo šta gubimo danas, mi koji smo delili s njim poslednju mrvu krvlju zarađenog hleba, mi književnici i umetnici.

Tog trenutka pored Sime obrete se Kokan sa slikarima. Kokan je među njima bio najsuvlji i najtužniji. Ostali su bili umazani bojama i imali su bradice. Kokan zgužva lice nad svojim blokom i stade meriti Simine ruke. Ljubica im reče da je i ona akademski slikar. Kokan joj odgovori da su jedini slikari oni koji su napustili akademiju ili su isterani iz nje, pošto talentima nije mesto u klupama.

– Njegovo delo predstavlja veliki doprinos našoj književnosti. Ono predstavlja čak i datum i preokret. Zato ova smrt znači veliki gubitak za naše narode, za našu kulturu, a najviše za nas stvaraocce, koji u njemu gubimo nezamenjivog druga.

Fotograf kleče na zemlju i kresnu aparatom, uhvativši samo sanduk i Ljubičin smešak pod šeširićem. Sima se malo saže i podiže obrvu, ali fotograf s bereom već se trudio kako da pohvata likove slikara. Sima nastavi. Nije se znalo šta je crnje, truli i ljuspasti krovovi, sagnjilo lišće između grobova ili nebo u čvorovima. Ljubica naglas reče da jedino umetnike treba poštovati i žaliti, jer su oni čuđenje u svetu. Sima reče:

– Potpuno se slažem s mišljenjem druga Aćima da mi umetnici, mi večiti mučenici, treba da podignemo veliku bunu. Da izvojujemo sebi opstanak i carstvo poezije i hleba. To će doba doći, a kad, to zavisi od nas, od svih nas koji smo danas došli da ispratimo našega druga.

Aćim pogleda oko sebe, pa kad spazi da ga niko ne gleda, odvoji se od gomile. Trava se žutela između grobova, trske su se naginjale jedna drugoj vratovima. On zaobiđe Milana i Kokana koji su šaputali. Zapitaše ga kuda će. Odgovori im da hoće da obiđe Dobrovićev grob. Milan i Kokan rekoše mu da bi hteli da naslikaju grob velikog slikara. Aćim je šarao očima između grobova i mramora. Trava je bila žuta. Oni pođoše za njim. Aćim im reče da mu ne trebaju i naduri se. Milan mu preko nečijeg spomenika kaza da je najobičniji pigmej i insekt. Oni drugi slikari crtali su Ljubicu. Žmirkali su očima, žmirkali, merili i izmicali se, bojeći papir. Ona je ispružala tanki i nabrani vrat i okretala im profil. Sima je govorio o revoluciji umetnika. Aćim nastavi traganje za šeširom. Grobove je opasivala kupina. Bilo je tu običnih grobova, ali i onih od dve ili tri stope, onih dečjih bez krstova i bilo kakvih znakova sem trave, mramorja i korova. A video je i krstove, sasvim male, koliko da je krst a ne šiljak. On je išao i pazio da ga ko ne umotri. Glavu je uvlačio među ramena, usne je razvlačio u bol kao da je žalostan. Ptice su ga gledale. Niti su se plašile njegovog glasa niti tramvajeve zvonjave. Ptice su imale sasvim okrugle i mirne oči. Aćim podiže ruku do lobanje. Ptice ne trepnuše. On ču

Simin glas, pomisli na Fotija i poblede. Milan i Kokan videše kako se Aćim saže. Aćim je držao u rukama neku najobičniju kapu, neki kačketic. On po drugi put prođe pored ptica. Baci preko ograde kačket. Najzad spazi šešir. Ležao je zaglavljnjen između groba i ograde. To u stvari nije više bio šešir, već najobičnija krpa, pocepana i blatnjava. Crneo se u kupinovoj lozi kao mala pećina, kao gnezdo. Do raskrojenog oboda mirovala je buba, velika kao početno slovo imena koje je stajalo prilepljeno uz kamen spomenika. Milan i Kokan dugo su posmatrali kako Aćim zuri u šešir. Aćim se opuštenih ruku uz telo uputi natrag gomili. Buba umile u šešir i leže.

Simino lice sve više je bledeo. Glas mu se često prekidao. Govorio je:

– Još pre tridesetak godina, kada se javio sa svojim mladićkim stihovima, otkrivajući bol i patnju svoje duše, kritičari su zapazili njegovu izuzetnu darovitost. Otada on stoji u prvim redovima naših naprednih stvaralaca.

Stari Raša pokušavao je da se seti svog zaboravljenog govora, jer je hteo da se popne na zemlju. Fotograf je hvatao kamerom Ljubicu i slikare. Ona im reče da je svaka Fotijeva pesma njoj posvećena.

Ja sam zaista genije, pomisli Fotije. Oduvek sam to bio, samo su me neprijatelji spoticali iz zavisti. Tačno je što Sima kaže. Oduvek sam bio najčudniji, najzagonetniji i najdublji srpski pesnik. Njegoševo delo je već zastarelo, Branko nema dubine, a Đura je bio poznat kao pijanica. Lud je ovaj Sima, proglašuje me za velikog, a ne zna da ću za koji čas izaći odavde i u očima ljudi ostati veći no što je on. *Ja sam zaista najveći*, zaključa po stoti put i krv mu se u udovima uzmuti.

Učini mu se da izrasta, da postaje ogroman zajedno sa sandukom i da će sve oko sebe pretvoriti u prah. Ali kad pomače laktove, koji su bili priljubljeni uz dasku, oseti nemoć. Glavu spusti na grudi, rukama stište slepoočnice u kojima je svrdlala nesvestica. Pomisli kroz bol. Čim ustanem, sjatiće se oko mene izdavači i ponuditi mi da izdam sve što sam napisao, postaću poznat u celom svetu. Aćima, Nikifora i Simu zaklaću i baciti ih u bunar. Ananije je nesrećan otkad ga znam i posvetiću mu najdužu pesmu. Nahraniću ga i kupiti mu odelo. Poslaću ga u inostranstvo da izleči bolesnu nogu. Od Ljubice ću i dalje bežati i oženiti se onom devojčicom, onom učenicom ...

Oko Ljubice i slikara, koji su završavali njen portret, okupi se gungula. Oblaci su se spuštali. Aćim u rukama nije imao ništa. Milan se smeškao i prezrivo gledao i Ljubicu i slikare. Kokan je bio zbunjen i držao glavu malo nagnutu u stranu. Ljubica pokaza Fotijevu knjižicu i sliku. Brada joj je drhtala, u očima je imala neki čudan, magličast

sjaj koji se nije mreškao ni kad se smešila. Toliko je bila mala, - a stajala je, - da je nisu gledali u oči, već u teme. Tada neko zapodenu razgovor.

- A zna li se od čega je umro?
- Kažu da se u poslednje vreme žalio na srce.
- Izgleda da je imao rak.
- Nije imao rak, planu Ljubica.
- Rakija je kriva. Rakija.

Ljubica je gledala unezvereno.

- Priča se da je imao nekakvu kvržicu na kičmi.
- Nije imao kvržicu na kičmi, reče Ljubica.
- I ta mu je kvržica stalno rasla dok nije umro.

Fotije se uznemiri. Zamirisa mu rakija: oseti želju utrobe i usana za njom. Niko na svetu nije mogao popiti više rakije od Sime. Sima je govorio. Ni kad je bio pijan, Ananije nije umeo da se razveseli. On je molio slikare da ga slikaju. U sanduku je bilo sve mračnije. Fotije pomisli kroz nesvesticu: Možda imam kvržicu na kičmi možda imam rak — ja sam strašno bolestan ja sam sav bolestan — srce mi je slabo, srce mi je svrabavo - sav sam truo imaju pravo takav sam uvek bio i imali su pravo da me zlosta- vljaju — ja sam najobičnija pijanica — ja u stvari nisam živ mrtav sam mrtav sam — ono što leži u sanduku nisam ja već moj leš moji ostaci moje rite — a ja sam umro čim sam se juče zaključao i opružio po podu — nisam bio živ ni kad je Aćim sa Nikiforom doneo sanduk i stavio me u njega i sakrio mi lice od sveta — da li sam ikad i postojao, postojao je neki drugi čovek pa mi se činilo da sam to ja bio — kad sam živeo i šta sam video — ako sam i živeo nekad već sam se pretvorio u najobičniju kvržicu u bolest u živu smrt u paučinu — i ta kvržica što leži u sanduku slepa je, oslepela je, ogluvela je — ta kvržica je pevala pesmice o vrapcima i golubovima i ljubavnim patnjama i cveću — ne ta kvržica nije pisala pesme ona ih je krala prepisivala iz raznih novina i starih pesmarica pa ih prepravljala i preudešavala ali nikad nije uspela da ih štampa sem šest — jesam li još živ, jesam li živ. Šta je ovo i ko je ovo u sanduku? —

- Još je jedan umro od kvržice prošle nedelje.
- Da, pojavile su se neke kvržice.
- A da nije imao kakvu zarazu?

Ljubica ih je gledala. Zatim povika:

- Nije imao nikakvu zarazu! On je samo mene voleo. Samo mene!

- A što se nije venčao s tobom kad te je voleo?
- Govorio je da nisam dostojna njegovog talenta.

- A zašto si izdržavala celog veka tog lenjivca?
- Živeo je i umro kao čestit. Ne klevetajte mi ga mrtvog!
- Neki čovek je značajno mahao kažiprstom i ponavljao:
 - Zaraza je posredi, kažem vam. Umetnici su obično puni zaraza.

Fotije pomisli kroz mrak: Da li sam pošten, da li sam živeo pošteno – sad sam mrtav, da li sam umro pošten – ne, nasilno sam umro, pošteno, nepošteno, pošteno – nisam bio pošten, jer sam celog veka potkradao sve i svašta i tako živeo vek ove kvržice u sanduku – krao sam rime od Aćima i Nikifora, od Sime i Ananija, od Branka i Đure, od mnogih drugih – jesam li umro od zaraze, jeste, umro sam od raznih zaraza, išao sam kod Mariške, one Mađarice, kod Milunke, a posle me je bolelo – nisam hteo da uzmem Ljubicu jer sam voleo Kleopatru, onu grčku, celog veka, o njoj sam sanjao i pisao joj pesme i ismevao je – a ti mala, okamenjena od ljubavi i dobrote i ludila, što stojiš kraj sanduka, beži, beži, beži, jer si uboga, jer si krmeljava, jer si kvržica kao i ja, ti mala i suluda utvaro –

Svi obgomiliše Ljubicu. Nikifor se ukipi uz Aćima. Aćim zakloni uvo šakom ne bi li mu čuo šapat. Oblak što je visio nad sandukom i gomilom bio je crn i mokar kao zvuk zvona.

| IGRA KRAJA I INSEKATA |

- Bojim se, šapnu Nikifor.
- A čega se bojiš? zapita Aćim.
- Ovoga đavola u sanduku. Što već ne ustaje?
- I ja se to isto pitam.

Oni se razdvojiše. Između njih prepreči se Ananije. Držao je svešku i hteo da se nasmeši. Čekao je. Aćim zabrinuto pogleda Nikifora. Između njih pojavi se Ljubica sa slikarima. *Ovaj u sanduku najobičniji je lakrdijaš*, pomisli Aćim. Slikari su nosili slike. Svi su bili bradati, samo nijedan nije imao lepšu bradicu od Milana, koji se mrštio na zvuk zvona. *Ovaj u sanduku je najobičniji bogalj, koji će nas danas obrukati*, pomisli Nikifor. Neki slikari su zavirivali Ljubici u lice pa onda gledali u slike. Drugi su iskosa gledali u Milana i Kokana. Neki nisu gledali nigde. Milanu priđe Branko i dade mu pismo. Branko je bio mali i upalih obraza. Po treći put Ananijevu šaku okvasi kap kiše. On priđe Milanu i reče mu da mu se od svih slikara najviše sviđa, jer je čudan i mračan. Milan mu ne odgovori. Ananije ga zapita da li bi hteo da ga slika. Milan mu odgovori da je najobičniji sakati insekt. Ananije snishodljivo izjavi da ga više ne priznaje za umetnika i da je najčudniji i najmračniji Kokan. Ni Kokan ništa ne reče. Kap kiše

okvasi sanduk. Na zemlji je stajao Sima i govorio:

– Ja i on smo jedini koji sa svojom poezijom mogu van granice ove zemlje, jedini koji su veliki i neprolazni. Svi ostali nisu nam ni do kolena. Bili smo nerazdvojni drugovi, mada svet za njega nije znao koliko za mene. I čini mi se da je meni danas najteže.

Stari Raša bio je ljut, to mu se videlo na licu: sve više se primicao zemlji i sanduku jer je hteo da smeni Simu. Ananije je išao za njim. Ljubica je u nešto uveravala Milana, koji joj se smešio u bradicu. Opet se odvrze razgovor.

- Da slučajno nije izvršio samoubistvo?
- A zašto bi to činio baš na vrhuncu svoje slave?
- Veliki pesnici obično tako završavaju.

Oblaci su se jatili i umirivali za kišu, i neki ljudi, gledajući u njih, odoše s groblja pre no što se stari Raša pope na zemlju. Petar se pojavi sa žitom na poslužavniku. Žito je bilo zašećereno i Ananije se oblizivao. Petar je ličio na Simu, iako nije bio podnapit. On je išao od grupe do grupe i nudio žito. Sima je za to vreme gledao preda se i lagano se klatio na nogama. Neki rekoše da ima flašu s rakijom. Pre no što proguta drugi zalogaj, Ananije stavi kašiku u džep i izgubi se. Petar pogleda oko sebe ne bi li spazio u nekoga kašiku. Ananije je išao fotografu. Petar glasno potraži kašiku. Čim ču da se pominje kašika, Fotije zadrhta i ohladi se.

– Gde je kašika? Reče Petar.

– Ne znam, odgovori Aćim. Zar da na današnji dan raspravljamo o kašici?

– Kašika je ukradena, molim lepo, reče Nikifor. I to znači da se među nama nalazi neki lupež. Neki stari lupež, koji živi od krađa.

– To mora biti neki stari lopov, zaista.

Petar je išao s poslužavnikom. Ljudi su gledali u žito i Petrove ruke.

– Ovamo tu panajiu!

– Šta, zar da obesimo lopova? Zbog kašike?

Ananije dotrča Aćimu i reče mu da se osvrne. Aćim i Nikifor videše nekoliko milicionara. Išli su lagano, iza svog komandira. Nosili su venac na kome je nešto pisalo. Sima glasno saopšti da dolazi milicija. Fotija obli hladan znoj. Milicionari su bili različitog uzrasta i izgleda. Samo je jedan od njih bio mali. Fotije ih se uvek bojao, pogotovu danas. Oni uđoše u groblje i uputiše se sanduku. Fotije ču kako neko reče da će se obračunati sa starim lopovom i oseti strah. Nastavi misao: *Doznaće da sam ja lopov i da sam je ja uzeo i izvešće me pred sud*, i seti se. To je bilo pre desetak godina, upravo onda kad je o svom troš-

ku izdao zbirčicu stihova. Išao je ulicom, sećao se kroz bunilo. Nebo je bilo mutno tog popodneva. Udario je Nušićevom ulicom i sreo Ananija. Ananije je imao na sebi pohaban crni mantil. Ušli su u radnju da kupe lampu i bravu. Baš u trenutku kad je Ananije vadio novac iz džepova, trgovac se savio pod tezu. Ananije je zgrabio kašiku i stavio je u džep. Kupio je bravu i rekao da je isuviše skupa. Trgovac ga je gledao. Kad su izašli na ulicu, Fotije ga je zapitao zašto je ukrao kašiku. Kašika je bila niklovana. Ananije je odgovorio da ne zna zašto ju je uzeo. Kašika bi bila brzo zaboravljena da Ananije nije svuda proneo vest kako ju je Fotije ukrao. Fotije se isprva branio, zatim je priznao da je lopov. Ali glavno je počelo kad je Ananije raširio glas da je Fotije najveći kleptomani u Beogradu i da je trgovac iz Nušićeve ulice saznao ko je lopov. Fotije se bojao svake senke, čak i svog hoda. I preko dana zaključavao je vrata svoje jazbine. A kad je čuo da je trgovac potplatio naročite ljude koji će tražiti lopova, potkočio je vrata direktno, skinuo s njih ceduljicu s imenom i zanimanjem. Iskakao je kroz prozor, obično pred sumrak, do pekare i krčme. Tako je njegov strah trajao godinama. Kad je išao ulicama, činilo mu se da ga neko prati. Bežao je ponekad čak do periferije. Jutros u mrtvačnici učinilo mu se da ga je neki čovek s brčićima naročito zagledao. To je bilo pre no što je onaj dečak plaćući pobegao od devojčice. Čovek je prišao na prstima i lagano podigao pokrov. Fotije je stisnuo vilice i zažmureo. Čovek je spustio pokrov i udaljio se. Zatim je dugo zagledao ostala lica. Bio se rešio da beži iz mrtvačnice, a zatim i iz Beograda.

Milicionari opkoliše sanduk i spustiše venac. Čuo im je korake. Osećao je kako se pod njihovim čizmama ugiba i kravi zemlja. Pomisli: *To mene traže. Poslao ih onaj trgovac. Podići će poklopac i videće da sam živ. Provešće me kroz Beograd, preko Terazija, i osuditi na robiju. I tamo ću umreti kao pas. Udaviće me robijaši. Svuda će se znati da sam lopov.*

— Lopova na vešala! povika Sima.

Petar je nosio žito ispred sebe. Stari Raša je govorio kako je za revoluciju još rano, ali da ona mora doći. Aćim i Nikifor su se gledali. Ananije i Sima spremali su se da spuste sanduk u jamu. Podizali su krajeve užeta, pri čemu se poklopac sanduka, koji još nije bio zakovan, pomerao. Žurili su, Ananije više. Stari Raša završavao je svoj mucavi govor kako su bili nerazdvojni prijatelji i da će biti prvi koji će priložiti novac za spomenik. Ljubica je obletala oko milicionara koji su raspravljali o kašici. Oči su joj se sijale: tek tada se videlo koliko su gnjile i uvele. Slikari su uveravali milicionare da lopova ne treba obesiti zbog obične kašike. Komandir milicije reče da će na licu mesta obesiti lopova, makar to bio i poznat čovek.

Fotije pomisli kroz strah: Ja sam lopov ja sam najveći lopov svih vremena – jesam li živeo pošteno, jesam li. Nisam – ja sam lopov a Ananije je digao kašiku, ali se meni broji. On je večito krao sitnice jer nije smeo ništa krupnije – on je krao ljudima iz džepova tabakere, šibice, maramice – jesam li ja kvržica ili Fotije – ja sam najobičnija rana, ja sam najobičniji crv – da li sam ikad postojao kao čovek, kao ljudsko biće – glava mi tone u vodu, i to pod njom nije jastuk no bara i bolest i krv – ko ovo živi sa mnom u sanduku? Ko je ovo u meni i pored mene i poda mnom? – Čije su to ruke u mojim. Čiji je to vid i mrak u mojim očima. – Ja sam ukrao kašiku, ja sam ukrao sve što su drugi ukrali – Ananije ne boj se milicije, mene će obesiti neće tebe, jer meni se pišu grehovi svih vas.

Ananije je bio bled. Fotije ču komandira milicije koji naredi da se pretresu svi prisutni. Ananiju su drhtali prsti na konopcu; okretao se oko sebe: ograda je bila visoka i na njoj su čučale ptice kao čudni cvetovi, na kapiji stajala su dva milicionara. Fotije stade da se tresu. Ananijevo lice se iskrivi, kao da hoće da se zaplače ili kine. Uhvatiće me, uhvatiće me, pomisli. Fotije napipa dršku noža ispod kožuha. Ona je bila znojjava i topla kao krv, kao kašika. Stezao ju je čitav trenutak ne znajući šta drži, običnu kost ili nož koji mu razdire utrobu, iz koje šiklja krv i smrad. Oseti kako mu prsti zaigraše na oštrici. To ga opomenu. Činilo mu se da ta oštrica raste a on da urasta, njom proboden i krvav. Nož mu je ležao u nedrima. Ananije je gledao u slikare koji su dizali ruke pred milicionarima. Nije smeo da ispusti konopac, jer je osećao da će izgubiti ravnotežu i skljkati se preko sanduka u raku. Fotije shvati da i revolver ima u nedrima. Video je celu skupinu u ogromnoj šupljini njegove cevi. Skupina se smanjivala, ljudske glave visile su po rubovima šupljine, iz cevi je sukljala vatra, koja mu je palila utrobu. On steže oštricu, s mukom se prevrnu na bok i, sa sumaglicom pred očima, pomokri se. Ananije cimnu konopac. Sanduk se malo pomeri. Fotije je mirno ležao u njemu. Venac pade na zemlju, poklopac se pomeri. Fotije se nije ničega plašio. Ljubica poče da kriči i moli da ga vidi poslednji put. Fotija nije uznemiravao njen glas. Ona obigra gomilu i priđe sanduku. Stari Raša nije silazio sa zemlje. Fotografi su čekali da uhvate Fotijev lik. Aćim i Nikifor stajali su kraj sanduka. Ananije nije gledao nigde, čeka je. Lišće je lagano padalo s drveća: lepr-šalo je nad zvucima zvona i sletalo po grobovima. Milicionari su pipali slikare, koji su odgovarali da nisu lopovi i propalice ako su umetnici. Pre no što se pljusak zasive povrh krstova, Ljubica kleknu na zemlju i podiže poklopac. Ličila je na stonogu. Fotografi su čekali. Milicionar je išao prema Ananiju, koji je u oblacima

video ogromnu niklovanu kašiku. Ptice su sve gledale. Tvrdokrilci su mileli preko zemlje. I kao da su se uplašili od kiše, zavlačili su se pod sanduk nemilice; Fotije nije hteo ni da mrdne nogom koju su mu grepkali. Aćim i Nikifor stajali su jedan prema drugom, oči u oči. Ljubica nije kričala. Niko nije govorio niti se kretao. Svi su gledali iznad Fotija. Fotije je bio mrtav. Ležao je malo iskrenut na bok. Glava mu je bila mala, gola i znojava. Bio je umokren. Milan se prezrivo smešio i mislio da je potrebno videti hiljadu smrti da bi se naslikala jedna, sveopšta, najcrnja i jedina. Fotije je jednim okom nevino gledao u dasku. Onako zgučen i mali, sa šakama kojima nije mogao sakriti celo lice, ličio je na insekta. Kiša je kvasila glasove i zemlju.

*Tijelo je moje obučeno u crve i u
Grude zemljane, koža moja puca i
raščinja se.
Dani moji brži biše od čunka, i
prodoše bez nadanja.*

Knjiga o Jovu, gl. 7.

| PRVA GLAVA |

Ita kafana bila je mala i šuplja. Ja i Olja sedeli smo u uglu tako da nas nisu mogli primetiti ni Ananije ni Fotije, koji su sedeli sto ili dva dalje od nas, a kamoli Sima i Nikifor, koji su sedeli iza vrata. Kafana je bila mračna, i da joj nije bilo prozorčića, pre bi čovek pomislio da se nalazi u zemunici no u perifernom svratištu, iz kog je retko ko trezan izlazio. Zidove je imala previsoke i tamne, tako da ih nismo mogli dobro videti; visili su, razmaknuti i uspravni kao bedemi, kao zasede. Ja i Olja smo se gledali. Oko nas sivali su se ljudi, mali i krpeni u šaputanju. Ljudi su ćutali ili govorili nad stolovima. I Olja je šaputala, a ja nisam imao ništa da kažem. Ljudi su se sivali, obešeni i neobešeni, i ličili na lutke od zemlje i hartije. Pitala me je bojim li se. U kafani je bilo najviše staraca. Mirno sam gledao u ogledalo. Ono je bilo satkano od dima, paučine i stakla. Sva lica koja sam u njemu video bila su naborana i bolesna, sem mog. Imao sam mladež na jagodici, koji mi je ulepšavao izgled. Oči su mi bile naročito lepe. Crnele su se na bledim ispupčenjima lica; ono je moralo biti blede, jer sam mnogo razmišljao kako da pronađem nešto što bi me zadivilo i oduševilo. Fotije mi je rekao da su avioni veoma čudan izum i da se njima treba pozabaviti. Zavoleo sam ih. Stao sam se zanositi njima, kao dete koje se ni za korak nije odvojilo od zemlje. Pravio sam ih od hartije i kartona, od drveta i pleha. Mislio sam da će vrhunac moje

sreće biti kad se dignem iznad aerodroma. Ali sam se razočarao. Čim smo se podigli sa zemlje, stao sam povraćati. Tada nisam poznavao ni Olju ni Ananija. On je stajao u ogledalu. Otkako sam ga znao, lice mu je bilo iskrivljeno i neveselo. Imao je krivu nogu, koju je vukao za sobom, ali mu je u ogledalu nisam mogao videti od dima. Pored njega bio je poboden Sima s knjigom. On je bio tako visok da je ramenima lomio okvir ogledala, te mu je glava bila negde iza stakla. Jedino sam ja znao da su Ananije i Fotije prepravljali tuđe pesme i potpisivali ih svojim imenom. Olja je nešto šaputala. To sam doznao kad su bili pijani, ali nikom nisam govorio, jer sam stalno zaboravljao. I ja sam pisao pesme pre no što sam zavoleo avione. Ja sam u stvari bio rođeni pesnik, istinski talenat, ali mi se to laganje i sebe i drugih nije dopadalo. Bio sam naročito obdaren za pravljenje stihova i izmišljanje novih i neobičnih rima ali nisam imao volje za bilo kakav rad. Gledao sam u ogledalo i video Oljinu glavu kraj mog ramena. Smejavao sam se Olji i Ananiju što su bili tužni. Niti sam znao šta znači biti veseo ni neveseo. Na svet i danas gledam obično, kao na najobičniji vrt, iako sam svestan da sam bolji, lepši i pametniji od svih ljudi koje znam. Olja je naslanjala glavu na moje rame.

Zatim sam počeo maštati o brodovima. Uživljavao sam se u brodolome, u uloge hrabrih kapetana i mornara. Imao sam osećanje da se, živeći daleko na kopnu, pretvaram u najobičnijeg insekta. Otišao sam na more i zaplovio u svet. Skoro mesec dana nisam dolazio k sebi. Kad su mi prineli ogledalo licu, video sam da izgledam kao kostur. Požalio sam za svojom lepotom. U očima više nisam imao onaj lepi zavodljivi sjaj. Pobegao sam s vode i odao se skitnji po svetu. Išao sam od grada do grada, iz države u državu. Špancima sam se predstavljao kao prognani plemić, Francuzima kao srpski kraljević, Holanđanima kao specijalista za bolesti uva, grla i nosa, a Dancima i Šveđanima kao vođa jugoslovenskih komunista. Sve mi je to izgledalo neinteresantno i glupo, iako su mi ljudi mahom verovali i smatrali me srpskim genijem. Prošle godine vratio sam se u Beograd, posle desetak godina lutanja po svetu, krčmama pored Save i starim poznanicima, kojima sam već bio počeo zaboravljati imena. U svojoj sobi na mansardi proslavio sam trideset drugi rođendan, i čim sam izašao na ulicu, spazio sam Olju.

U ogledalu sam video svoje lepe ruke. Jedna je bila opružena pored stola a druga je počivala Olji na ramenima. Oči su joj bile tako dobre i tužne da mi se činilo da će svakog trenutka iz njih poteći suze i gnoj. Nisam mogao da ih gledam i nekoliko puta povikao sam joj da se nasmeje. U ogledalu sam primetio kako se pripija uza me. Niti

sam se radovao tome, niti mi je bilo smešno. Prema okvirima išli su Fotije i Ljubica. On je bio sitan a ona toliko mala da se jedva videla između stolova. Fotija sam voleo zato što je u pijanom stanju govorio čudne stvari i što je u nedrima večito nosio kamu, koju ni za šta na svetu nije smeo izvaditi. Rukama sam zagladio kosu. Pomilovao sam podbradak. Izgledalo mi je da mi se krv iz prstiju pretače u obraze.

Olja me zapita bojim li se. Sedela je skamenjena, sa šakama na kolenima, i gledala me. Odgovorih joj kako nemam čega da se plašim. Ona me zapita:

- Šta bi radio kad bi neki razbojnik uperio pušku u tebe?
- Verovatno bih se prepao, odgovorih. A ti?
- I ja bih se prepala.

Opet me zapita. Odgovorih joj kako mi je skoro sve svejedno, ali da bi mi bilo veoma žao umreti, pogotovo što sam još mlad. Ona reče da bi plakala i molila da joj poklone život. Rekoh joj da bih verovatno i ja to činio.

Otkad sam se vratio iz skitnje, sve više me je okupljala ideja da moram steći naslednika. Mislio sam da će me to smiriti i zainteresovati više nego avioni i brodovi. Olja je šaputala i gledala u ogledalo na zidu. Bila je krupna i rumena u obrazima, pa sam verovao da će biti dobro ako je uzmem za ženu. Ljubica je išla za Fotijem, a Sima za Ananijem. Oči su mi se mrežile. U ogledalu sam video samo dim i prazninu oko ramova. Tada zapitah Olju:

- Hoćeš li da te uzmem za ženu?

Gledali smo se. Setih se da me je i Ivana tako gledala kad sam je to pitao. Ivana je rekla da hoće i da će mi roditi ćerku. Predomislio sam se i vratio je majci nevenčanu. Na stanici je grčevito plakala. Zapitao sam je što plače, mada sam znao da joj teško pada što odlazim. Rekla je da sam joj upropastio budućnost. Kazao sam joj da je budućnost svaki sadašnji čas u kom se gledamo i da zbog toga ne plače. Gledala me je. Obećao sam joj da ću je upoznati s Ananijem, koji će se odmah venčati s njom, jer od njega beže žene kao od sotone. Rekao sam joj da će biti srećan, pošto je nevin, mada star. Gledala me je. Najzad mi je priznala da plače za mnom. Poverovao sam joj. Voz je zadimio. Ostala je na peronu, omotana jevtinim ogrtačem i parom. Docije sam shvatio zašto sam pobegao od nje. Hteo sam sina, a ona je rekla da će mi roditi ćerku. Povrh toga imala je bolesne i unezvrene oči.

Ja i Olja smo se gledali. Njen pogled podseti me na Ivanin i zamalo ne ustadoh. Imala je neki nepojmljiv mrak u očnim dupljama, koji joj je stalno kapao niz trepavice. Olja mi odgovori:

– Zar sam te dostojna?

Svideo mi se njen odgovor. Zagrlio sam je i rekao joj tiho:

– Nisi me dostojna, ali ću te uzeti da mi rodiš sina, jer si zdrava.

Ne volim mršave i sitne žene. Gadim se nesoja.

– A zašto baš hoćeš sina?

– Da bi postigao ono što ja nisam mogao.

– Neka bude kako ti kažeš, reče snishodljivo.

Docnije sam saznao da se Ivana udala za nekog železničara. U to sam odmah poverovao, jer joj je kućica bila pokraj železničke stanice. Ananije je zaključio da je njenom mužu krivo što dete nije njegovo, ali da je ipak zaljubljen. Fotije mi je pričao da je voza iz jednog kraja države u drugi. On mi je još ispričao kako Ivana mnogo pati za mnom. I u to sam poverovao, jer je za mnom tugovalo mnogo njih. Ali nikad nisam doznao otkuda dolazi patnja. Ananiju sam govorio da ona i ne postoji i da su je ljudi izmislili. Fotije mi je odgovorio da je to nešto najlepše u životu. Ananije je rekao da bez patnje nema ni ljubavi, ni sreće, ni stvaranja. Olja mi je netremice gledala u oči. Tada sam zapitao obojicu da li se naziva patnjom ono osećanje kad je čovek mnogo gladan pa ga boli utroba. Odgovorili su mi da je to samo glad i želja. Dugo su mi objašnjavali kako je patnja u stvari nagomilana sreća, tugovanje i bol. Rekao sam im da ne verujem ni u šta na svetu a najmanje u njihove teorije, koje su bolesne. Dodao sam da bi bolje bilo kad bi ostavili pesme i iz aviona videli gmizavi i sitni hod ljudskih lobanja, ili kad bi se otisnuli na more bar do Rijeke i osetili pod sobom beskrajnu dubinu a oko sebe pustoš, ili kad bi izabrali neku zdravu ženu i s njom zapatili porod, no što većito raspravljaju o srcu i sveopštem ljudskom bolu, o budućnosti poezije i tajnama svemira.

– Zašto me tako dugo gledaš? Zapitah je.

– Ne znam, prošaputa.

– Gledaj malo ustranu, nemoj samo u mene. Gledaj malo u dim.

– A šta ćemo raditi ako bude žensko?

– Smesta ćemo ga baciti u reku, rekoh i uzdrhtah od besa.

– U reku! Šta ti je?

– U reku! Zašto me tako gledaš? I tebe i žensko.

Bila je pripijena uz moju desnu stranu. Napričah joj kako ću svog sina naučiti da vozi avion, da krstari brodovima još od malena, da proučava ljude i da ih vara kao žongler. Ona me zapita šta će biti s nama. Odgovorih da neće biti ništa. Obećah joj da ću s nje skinuti dronjke i lepo je obući ako budem imao novaca, a da to neću uraditi ako ih ne budem imao, i da joj sa mnom neće biti loše bude li me slušala. Ona reče kako voli da joj se naređuje.

Fotije i Ananije bili su mojih godina, ali su izgledali kao da su prevalili četrdesetu. Olja je sedela pored mene. Oni su nas gledali sa zavišću. Osećao sam da govore o nama, ali nikako nisam mogao shvatiti šta. Smešili su se. Dok mi je Olja šaputala nešto kraj ramena, mislio sam kako se Ivana dobro snašla što je uzela železničara koji je voza. Setih se da mi je kod nje ostao prsten od mesinga.

Kraj Olje je stajao starac. Bio je visok i mršav i sa bradicom koja mu se šiljila prema prsima. Nosio je pored sebe svežanj vezica za cipele i sijaset drugih drangulija. Gledao sam ga. Plakao je, ali nijedne suze nije bilo u njegovim očima. Bio je to sasvim običan starac. On pruži prema meni veliku nabranu šaku. Gledao sam ga. On mi tiho reče:

– Udeli.

Ličio je na Ivaninog oca, koji je bio čuvar pruge. Mislim da je Ivanin otac bio viši od ovog za nadlanicu i lopov povrh svega, jer mi je jednom iz džepa nestao novčanik i maramica. Zapitah ga šta hoće da mu udelim. On ponovi sasvim običnim, tihim glasom:

– Udeli.

– Da nisi pesnik, stari? Zapitah ga.

Glas mu je bio tih da se jedva čuo. On ode. Tada dođoše Ananije i Fotije i rekoše mi da je starac najnesrećniji čovek u Srbiji. Ispričaše mi kako su ga ljubav i patnja doveli do bede i prošnjeg.

– Nije li možda bio pesnik, Ananije?

– I to je započinjao, nesrećnik, odgovori mi Fotije.

– A da li se vozio avionom? Da li se ikad nagutao slane morske vode?

– Važno je da zaista pati kao i svaki pesnik, reče Ananije.

– A zar i ti patiš, pobogu, Ananije?

– Patim.

Ananije i Fotije sedeli su na starom mestu. Razmišljao sam kako je šteta što su Beograd i Srbija puni takvih zanesenjaka. U Crnoj Gori i Makedoniji, mislio sam, manje ih je. Tamo su ljudi zdraviji, jer moraju da rade i da s mukom zarađuju hleb. Nisam voleo taj kafanski talog, te ljude koji su u svojim sobicama pisali ljubavne, socijalne i mistične pesme, te slikare koji su, bradati i dronjavi, skitali pijani po kafanama, svađali se i tukli. Dopadali su mi se zdravi ljudi, recimo fudbaleri, jer su bili obični. Zapitah Olju:

– A dopadaju li se tebi fudbaleri?

Ona je ćutala. Zapitah je:

– Hoćeš li da te odmah vodim svojoj kući? Hoćeš li da te odmah uzmem?

Ona klimnu glavom.
Sutradan postade moja i zaplaka se.

| DRUGA GLAVA |

Vrlo retko sam navraćao kod Ananija i Fotija, kod Sime, Nikifora i Aćima pogotovo, jer sam mrzeo poeziju. Ananije mi je bio najbliži sused. Govorio sam im da je pisanje pesama bolestan posao i da bi ih trebalo poslati na neku građevinu kao fizičke radnike da se osveste i vide gde su. Svi smo stanovali u Karađorđevoj ulici, ponad obalskih krčmi. Govorio sam im da im je potrebno zdravlje i da su najobičniji bolesnici, kojima bi trebalo napuniti klinike. Ananiju sam išao da mu se žalim na Olju. Otkad je postala moja, počela je da bleđi i urasta i da me čudno gleda. Ananije je govorio da je to zato što žali devičanstvo. Zapitao sam ga kako može žaliti devičanstvo posle punih deset godina braka. A Olja je stalno plakala. Fotije mi kaza da ona nešto teško preživljava. Zanimalo me je šta je to. Ananije reče da je to iskonska i dobra slovenska patnja, bez koje se ne može zamisliti čestit čovek, pogotovo ako je umetnik. Poslah do vruga i njihov i slovensku tugu. Ananije i Fotije su se čudili. Hteo sam ženu i sina, a dobio sam bolest i slovensku patnju. Oni su me gledali. Rekoh im da ću je prebiti i najuriti iz kuće ako i dalje bude takva. Ananije reče da Olja ima veliki smisao za poeziju. Doznadoh od Fotija da Ivana sa svojim železničarem živi u Aleksincu.

Olja je stalno plakala. Ničim je nisam mogao nasmejati. Nisu mi pomagale cirkuske i žonglerske veštine kojima sam osvajao svet. Soba nam je bila mala i na mansardi, kao i Ananijeva. Do nas su stanovali slikari. Odlazio sam od kuće da je ne bih gledao. Tamo sam se družio s mađioničarima, hipnotizerima i fudbalerima. A u stvari imao sam samo jednu jedinu želju: da dobijem naslednika. Tako sam vezivao dan s danom. Kad sam se vraćao doma, zaticao sam je u uglu sobe. Dugo bi piljila u mene, te mi se činilo da me ne poznaje. Pitao sam je šta joj je. Odgovarala mi je da je ništa ne boli. U sobi nismo imali ništa sem stola i kreveta, što je sasvim dovoljno za dva zdrava čoveka.

Odlazili smo u svet za hlebom i prodavali sitnice. Krao sam kad god sam to mogao. Negde u Bosni popadoše nas sedine. Olja me zapita kada ćemo se vratiti kući. Rekoh joj da je vrlo bolesna. Upita koliko ću je još mučiti. Odgovorih joj da se osušila i da bih više voleo da je rumena. Ono imovine što smo imali i nosili u torbaku i zavežljaju neko nam je ukrao. Ona reče:

- S nama je svršeno.
- Nije svršeno, rekoh. Jer ću i ja nekome ukrasti.
- Nije li to greh?
- A zašto bi bio?

Često sam se sećao Ivane. Ponekad mi se činilo da bi bolje bilo da je nisam ostavio. Fotije mi je pričao da joj ćerka liči na mene i da je to njenom mužu naročito krivo. Verovao sam da nije dugo tugovala za mnom i da joj je dobro čim se voza. Ali s tim sećanjem dolazio je i onaj plač na železničkoj stanici, te sam se odmah okretao Olji. Olji sam pričao o njoj ne bih li u njoj izazvao ljubomoru. Olja je postajala sve ćutljivija. Smejao sam joj se. Osmeh mi je bio lep kao i dok sam bio mlad. Bore su mi ulepšavale lik, a sedine pravile ozbiljnijim. Ona najzad zaneme. Odgovarala je samo kad sam je pitao voli li me još.

Ubrzo videh da nema ništa od mog naslednika. Dođoh do zaključka da je glupo želeći ga. Docnije shvatih da je prava bolest ma šta želeći. Najgluplja moja želja bila je ta za naslednikom. Ananiju sam objašnjavao da je odvratno gledati sebe u drugom. On mi odgovori da je to plemenita i uzvišena želja i da mnogo pati što nema sina. Počeh razmišljati o patnji, jer sam o njoj stalno slušao. Hteo sam da okušam kako to izgleda. Razmišljao sam šta bi trebalo da radim pa da patim. Danonoćno sam razmišljao o patnji i uvrteo u glavu da to mora biti neko prijatno osećanje. Olja nije htela da mi to objasni. Čak mi se učinilo da me nije ni čula kad sam je to pitao. Odoh Ananiju i on mi kaza da patnja liči na dugu iznad reke. Zapitah ga:

- Kaži mi šta da radim pa da patim?
- Istuci Olju, odgovori mi.
- Dobro ili malo? Zapitah ga.
- Koliko god možeš, odgovori mi.

Tog jutra svađao sam se sa slikarima. Hteli su da me izbace iz stana. Otišao sam kući i stao tući Olju. Gledao sam je kako se uvija pod mojom šibom i izbacuje krv preko zuba. Kad sam se umorio, seo sam i zapazio da patnje nema. Tukao sam je još malo. Olja nije progovarala. Gledao sam u svoju sliku iz mladosti koja je visila na zidu. Glava mi je bila nagnuta ustranu, jer je do nje nekada stajala i Ivanina. Isekao sam je pre no što smo se rastali na železničkoj stanici, kraj Morave. Oči su mi bile crne, krupne i vesele i sijale su samouvereno i svirepo. Bio sam neverovatno lep. Olja je ležala na podu. Lice joj je bilo krvavo. Moja slika bila je uveličana i uokvirena. Ničije slike nisam želeo da imam u sobi. Oljinu sam poklonio čoveku koji je nekad ludovao za njom i pisao joj pisma i pesmice. On se zahvalio i zaplakao. Zapitao me je li srećna. Bio je sed i nije mogao ići bez štapa.

Olja je sa poda šaputala kletvu. Htedoh da je pljunem jer me je to proklinjanje podsetilo na Ivanu, koja je jedne večeri klečala preda mnom i proklinjala čas kad me je srela i zavolela. Olja je htela da se digne.

Tukao sam je svakog dana ne bih li postao nesrećan. Fotije mi je preporučivao nešto drugo, ali je to bilo tako ružno da sam ga opsovao. I rekao sam mu da je neizlečiv manijak. Nije se uvredio. On uopšte nije smeo da se vređa. Da sam to rekao Aćimu ili Simi, došlo bi do svađe, pa čak i do tuče. Olja je postajala sve suvlja i žuća.

Tragao sam za patnjom skoro dve godine, i pošto je nisam nalazio, reših se da ostavim Olju i odem u skitnju. Hteo sam da lutam po Srbiji i Makedoniji kao žongler. Žonglerisanjem sam započeo život i tako sam hteo i da ga završim. Izgledalo mi je da nije tako ružno varati ljude a misliti svoje. Baš pred polazak Olja mi reče:

– Nemoj ići bar dok ne umrem.

– A šta ću ako budeš dugo živela? Jaka si ti, živećeš dugo. Odložih put. Nekoliko dana nije je napuštalo bunilo. Nije me mogla poznati. Imao sam mnogo ružnih i neprijatnih stvari da joj kažem. Nekih sam se prisetio tek kad je počela gubiti dah i dobijati čudan sjaj u očima. Ali to nisu bile ružne i neprijatne stvari, već sasvim obične. Olja je držala ruku ispod grla. Bilo mi je nezgodno da joj priđem. S mukom je grčila prste i prinosila ih licu. Ovakve scene izazivale su u meni gađenje. Jednom sam i povraćao gledajući nekog mladića kako se muči. Mladić se opružio, sam skrstio ruke na prsima, zavapio reč i sasvim obično umro. Olja je nepomično ležala na podu i micala usnom. Te noći ništa nisam sanjao, ali sam pre sna dugo i rasejano razmišljao da li sam pogrešio što sam se oženio Oljom a ne Ivanom.

Olja osvanu ukočena. Izgledala je sasvim obično. Ruka joj je ležala kraj glave. Onako zgrčena i žuta, ta ruka ličila je na crva. Lice joj je virilo iz marame ustima i trepavicama. Stajao sam kraj prozora i gledao je.

Teško mi je bilo poverovati da nije budna. Razmišljao sam o putu u Makedoniju. Olja je mirno ležala.

Pevao sam nad njom, prvo tiho a onda sve glasnije. Pretvarao sam se da plačem i naričem. Druga ruka virila joj je ispod pokrivača samo laktom. Pretio sam joj da ću se ubiti a nju ostaviti da umre od gladi sama. Čitala je. Bio sam prislonjen uz vrata. Zvao sam je da se probudi. Očni kapci bili su joj čvrsto sklopljeni i ljuspasti kao krovovi od ćeramide. Setih se onog starca što je prodavao sitnice po kafani. Sutradan odoh Ananiju i Fotiju. Održaše mi lekciju o patnji. Slušao sam ih sasvim obično. Nagovoriše me. Shvatih da ću početi da patim jedino ako uradim nešto neuobičajeno. Položih je pored sebe u kre-

vet. Milovao sam je po temenu. Golicao sam je ispod pazuha. Krunila joj se koža. Činilo mi se da joj se rebra pomeraju te mi prsti propadaju u njenu utrobu. Ni kad je imadoh, patnja ne dođe. Stajao sam pred ogledalom: samo sam bio malo bleđi. Lice mi je imalo divnu staračku lepotu. Olja je ležala sa šakom uz grlo. Prepadoh se da ću umreti ne saznajući za patnju i tugu. Da bih odstranio od sebe tu pomisao, počeh pred ogledalom izvoditi stare žonglerske trikove. Jedino sam bio zaboravio da imitiram svačiji glas. Počeo sam da pričam, samo da nešto čujem. Učini mi se da je najlepše u mojoj sobi, kraj Olje. Samo sam pred noć izlazio u grad za hranu i rakiju.

Trećeg dana odoh Ananiju. Kad Fotije i Ljubica odoše, sve mu ispričah. Ananije je bio bled. Dok sam mu pripovedao, njega je hvatala laka drhtavica. Pričao sam mu obično. On mi reče:

- Vrlo si čudan i zanimljiv čovek.
- Kako to? Zašto zanimljiv? Zašto čudan?
- Da pišem prozu, napisao bih roman o tebi.

Rekoh mu da je težak bolesnik i da mi se mokri. On se začudi i lice mu se još više rastuži. Zapitah ga:

– Zašto je kraj svake tvoje pesme crn i tragičan? Zašto stalno pišeš o smrti? Njome se ne završava sve. Star si i iskusan i to si imao kad saznati: bolje no ma ko drugi, s obzirom da si nekakav vajni pesnik.

– Kad bih znao neki drugi kraj, ja bih ga i opevao, reče Ananije.

Pogledaj malo bolje oko sebe, rekoh, nije sve crno na ovom svetu. Na svetlu je sve sasvim obično. A tvoje pesme su mračne stoga što si se bolestan i rodio. Zar ne? To je zato što ti je noga kriva. A možda je u pitanju i neka nasledna zaraza. Šta ti misliš o tome?

Gledao me je, bled. Zapitah ga:

– A gde ti se, brate Ananije, nalazi nužnik na ovom tvom čardaku? Idem ulicom pa se sve mislim gde ću da svratim, i najzad, evo, dođoh kod tebe.

Dok sam se spuštao niz stepenice, primetih da sam zaboravio pola žonglerskih trikova.

Olja se sve više kočila. Pakovao sam stvari za put. U izrez prozora utkivao se sumrak. Začuh glamu iza vrata.

- Ko je to? Povikah.
- Mi, slikari, komšija.
- A šta hoćete od mene?
- Imaš li da nam pozjamiš neki dinar za hleb.

– Imam, ali ne dam. Vi nikad ne vraćate dugove! Pozajmljujem vam već godinama, a nikad mi još niste vratili nijedan dinar. Vi ste hulje! Vi ste probisveti, vi ste proपालice! Nisam lud da hranim sulude

proždrljivce!

Znao sam ih dobro. Stanovali su takođe na mansardi. Svi odreda bili su dronjavi i umazani bojama. Nosili su brade, te su im se ljudi smejali i pitali ih nisu li slučajno popovi. Klonio sam ih se kao bolesti, pogotovo što sam čuo da su vašljivi i da vole da krađu.

– Kod tebe nešto smrdi.

– Vucite se odatle, odgovorih.

– Kod tebe toliko smrdi da je teško proći hodnikom. To smo hteli da ti kažemo, a nismo pali toliko nisko da od tebe tražimo novac.

– Ako vama smrdi, meni ne smrdi, rekoh. Vucite se odatle.

– Mora da se živi raspadate. Otvori nam. Hoćemo da te slikamo.

– Idite do vraga, rekoh. Niste došli zbog smrada, već da biste me isterali iz stana. A ovde smrada nema. Vi to izmišljate, vi bolesne fantazije.

– A kako ti je žena?

– Bolesna je. Spava. Dobro je. Što se vi za nju raspitujete?

– Zato što je verovatno nesrećna s takvim kretenom.

Dugo su lupali pesnicama u vrata, preteći mi da će ih odvaliti ako ih ne otvorim. Doneše sekiru i stadoše udarati u bravu ušimice. Kad izvadih pušku ispod kreveta i gurnuh metak u cev, slikari pobegoše.

Olja je mirno ležala. Karađorđevom ulicom jurio je tramvaj. Ispred njega sijale su se šine, kao dve zdrave misli izgubljene u noći. Tramvaj je ostavljao za sobom noć i tišinu. Olju nisam mogao videti od mraka. Sava se gibala pod lađama. U susret joj je jurio Dunav, sasvim obično i mirno. Stajao sam na prozoru. Zaključih da i pušku moram poneti sa sobom na put.

Odmah je zavih čebetom i odneh na groblje. Zakopah je pre zore. San me prevari kraj mramora. Ništa nisam sanjao. Kad se probudih, sunce beše visoko nad grobovima. Pitao sam se da slučajno nisam šta zaboravio. Činilo mi se da sam nešto izgubio. Opipah džepove: sve stvarčice bile su na svom mestu. Opet zasпах i probudih se kad se sunce lagano spuštalo prema Savi.

Grob se zatravi a ja ne odoh u svoj stan. Sprijateljlih se sa grobarima. Počesmo zajednički dizati hranu s grobova. Potpuno zaboravih na put u Makedoniju i na svoj žonglerski završetak. Imao sam jedinu želju: da osetim malo griže savesti. Ta želja javljala mi se jedino izjutra, posle sna. Preko dana jedino sam želeo da se najedem. Pre no što bih sklopio očne kapke, tiho sam se smejaо svojoj naivnoj i detinjastoj želji za patnjom. Shvatih da sam pogrešio što se nisam oženio Ivanom. Prođoše mnogi dani i ja zaključih da je želja za grižom savesti

i za putem u Makedoniju sasvim bolesna. Počeh misliti na avion i padobran.

Na groblje dođe Ananije. Za njim stigoše Fotije i Ljubica. Ananije je bio visok i sasvim sed; nosio je štap i vukao za sobom osušenu nogu, koja je ličila na ključ. Fotije je bio zbunjen. Ananije mi reče:

– Čuo sam da si ovde, pa sam došao da vidim šta radiš.

– Ne radim ništa, odgovorih mu obično.

– Kog vraga tražiš ovde na groblju? Zapita Fotije.

– Nikakvog vraga ne tražim, odgovorih. Vragovi nikad ne dolaze na groblje. Na groblje dolaze samo vampiri i loši pesnici.

– Nastradaćeš od tih vampira, reče Ananije. Još ako uzimaš hranu sa grobova – gotov si.

Rekoh da mogu bez hrane namenjene mrtvima za dušu.

- Sasvim si propao i osušio se, reče Ljubica.

Povedoše me. Jedva sam se držao na nogama, ali sam išao i gledao oko sebe sasvim obično. Grobari mi mahnuše rukom. Jedan mi šapnu da nikom ne govorim da smo zajednički uzimali hranu sa grobova. Na ogradi kraj kapije spazih neke ptice. Bile su krupne i trome i ničega se nisu plašile. Ljubica je pričala o slikarima, koji su već izgubili svaki smisao za moral i drugarstvo, a Ananije o Aćimu i Nikiforu, koji su počeli da se ulizuju nekim političkim ličnostima i prvoborcima. Ja sam išao lagano i pitao se nije li nisko zaiskati od njih koricu hleba.

Sutradan me slikari isteraše iz stana. Odoh niz Srbiju s torbicom i štapom.

| TREĆA GLAVA |

Odavno te nema, Olja. Ponekad mi na san dođeš. Ideš i čutiš. Krv ti lipti preko zuba. Trčim za tobom i pitam te:

– Kako si, dobra Olja?

Ti odmahuješ glavom. Pitam te:

– Voliš li me još, Olja? Luduješ li još za mnom?

Ti plačeš i pitaš me dokle ću da te mučim. Kažem ti:

– Pričekaj me, hoću u oči da ti zavirim. Okreni se, muž sam ti. Možda bih i ja mogao s tobom niz svet?

Nebo je krvavo nad tvojom glavom. I čini mi se da u rukama ne držiš sitnice za prodaju i vezice za cipele, no svežanj mrtvih zmija.

A ja sam dobro. Prosim po svetu slep. Po ljudskom smehu raspoznajem dan od noći. Ne mogu da patim, ali mi se u očnim dupljama zajezeri sugnojica kad se setim kako su ti se usne raspadale.

*Pravednik mre, i niko ne mari:
i pobožni se ljudi uzimaju,
a niko se ne sjeća da se pred zlo
uzima pravednik*

Knjiga proroka Isaije, gl. 57.

MALO UVODA I KRAJA

Zidovi su bili zidovi, u stvari najobičniji kamen s ciglom. Stajali su dupke i bili utvrđeni, a bilo je i nagnutih za pogled. Toliko su bili izrasli da im se pupoljci nisu mogli ugledati. O njihove litice razbijale su se ljudima oči i misli kao sablje, i Pališuma je donosio stolicu ne bi li bio viši. A nalazili su se nasred našega grada, kao naročito. Samo ih je Milan mogao videti do pod vrh. Bili su spokojniji od trave i nije ih se ticalo što se Ivan i drugi sedi i nesedi vrzmaju oko njih, onemeli. Rasli su brzo kao bolest. Kao u slabima strah, stremeći do iznad oblaka. Ljudi našega grada, a verovatno i oni iz njegove okoline, nisu mogli bez njih koliko ni bez laži i šale. Acim je hteo da napiše poemu o njihovim visinama, Pališuma je nameravao da ih unese u roman, Branko je stalno gledao preda se a Ananije je u pesmi rekao da su od nekog đavola koji sam od sebe raste. Milan ni za šta nije hteo da ih uzme sem za pozadinu slike. Ma kuda da su išli, k njima su dolazili i čekali neće li se oburvati. I čekali su danima i godinama, gložeći se što su im dopustili rast. A zidovi su plavili grad kao voda. Živan je čitao crkvene knjige i Bibliju i molio Boga da mu podari krila kako bi pod tabanima video i grad i ljude i sive obale zidova. Bog nije znao za njega koliko ni za slikare zavezanih usana, koji mu se nisu molili, već su o njemu pričali kao o bojama. Oni su se peli po ramenima bližnjih ne bi li. Zato su ostajali neutešni, umazani bojama i sami, kao pege svetlosti u pomr čini. Ni korene tim zidovima ljudi našega grada nisu mogli iščupati, koliko ni pepelu. Oni ih i nemaju, govorili su neki. Imaju, imaju, samo im leže zakorenjeni u mraku, odvraćali

su drugi. I dolazili su svi kraj njih, sem Bose i Eve, i pričali priče. Pališuma je skidao cilindar, krstio se i upoređivao ih sa čudovštitima iz bajki. Ivan je rekao da to nisu, već mrak ovoga veka. Slikari su ih crtali kad su to mogli bez usta i očiju, ali nikako nisu mogli da im uhvate nevidljive pupoljke na vrhovima. Pesnici su ih opevali, naročito Fotije i Ananije, a ubogi kleli. Kleli su i Milanov glas, svi izuzev Eve, kojoj se i u snu točio. Prilazili su im u stadima i najobičnijim gomilama i dizali plač uz malter: ne bi li suzama poplavili kamen. Čak ni obični čovek, onaj Radoje Radojević, nije znao šta je s druge strane. Ambis, rekla je žena odozdo. Voda, rekao je muž odozgo. I to crna, rekao je Bora s lutkom. I svi ih zavoleše od prevelike tuge, sem Milana, koji reče da su pakao i oko sebe. A zidovi kao zidovi, kamen kao kamen: bili su neizbežni i nezagledani što oko njih kruže svakojaki ljudi, tkajući priče i svoje sudbine ...

| STARAC NA POČETKU |

Milan zaobiđe Ivana. Bio je to mali čovek, skoro dete, i s brkovima. Ali to nisu bili brkovi, već obične dlake, njih desetak ili stotinak s obe strane nozdrva, oduvanjene i krive, tako da su mu u padu oivičavale usne; i te usne nisu se mogle odškrinuti i rastegnuti od brkova, jer su bili sedi. Milan ga još jednom zaobiđe i pri prolazu vide mu oči: suzne su bile, slepilom i starošću zamučene i skoro bez zenica. Ali ni onim drugim starcima što su vilicama, štakama i kolenima opsedali sto, nisu bile svetlije, već još sleplje, tamnije i umornije. Svi su imali noge, sasvim obične staračke noge, krive i dokrunjene, i na njima cipele, izuzev jednog u kaljačama. Sedeli su tako starci sa štakama uz dim lula i čibuka i nešto se sporazumevali, podlakćivali i gurkali uvršćenim kolenima. Kolena su im bila trula i puna vode. A kako i da ih ne bole, kad su na njima nemilost svoju domolili.

Milan je išao. On zamalo ne očepi jednog iz grupe drugih staraca. Oni nisu pušili čutke. Smešili su se i obarali stolovima brade, već proređene i žute od jadikovanja i straha. Starčić prikupi stopala od drveta i strogo odmeri Milanov hod. Milan je išao brzo i gledao iznad stolova. I nije vodio računa hoće li nekog zgaziti ili neće.

Ivan se obrete ispred njega i zinu. Milan ga pogleda obično. Starac nešto reče i poblede. Milan hitro krenu ulevo, a starčić se uvi oko svoje štake kao dronjak i odmili. Još neki starci preprečiše mu put. On ih odgurnu i zapita se: *zašto me stalno zaustavljaju*. Zatim zaključić: ni s kim više neću da razgovaram. Ni rukovati se ni s kim neću, jer tako mogu dobiti neku bolest. Odsad ću gledati iznad njih. Jer biti s njima, znači sići sa svoje visine. A sići sa svoje visine, znači ne po-

stojati. Treba ih nadvisiti i pustiti da umiru i trunu bez blagoslova umetnosti.

Neko ga zovnu. On pozna ženski glas, ali se ne okrenu. Video je lica ljudi i žena, poznata i nepoznata, ali obešena i čudna. Devojka sa lepom i zasukanom usnom zapita ga hoće li da izradi njen portret. On joj reče da je najobičnije čudovište i da će joj počupati kosu ako se ne izgubi. Preko njenog lica prelete blaga i lepa senka stida.

Ljudi su sedeli oko stolova i gledali ga. Šta ih više uzbuđuje: moja pojava ili moje slike. Smešili su se na nj iako to nije video. Šapat je počinjao tek kad bi prošao. On nije gledao nikuda. Zaustaviše ga štakama i štapovima kraj furune. Jedan od njih reče:

– Samo nekoliko trenutaka.

– Ni sekunde, odvrati on preko ramena.

– Hoćemo nešto važno da te pitamo, reče starac s mukom rastavljujući vilice.

– Nemam vremena da vodim razgovor sa šljamom i pigmejima, reče Milan i htede da preskoči ukrštene štapove i štake.

– A zar smo mi šljam?

Njihova lica bila su bleđa, nabrana i iskrivljena od besa.

– Vi ste najobičniji pigmeji i beskičmenjaci.

Kad pokuša da se vrati, spazi da je opkoljen i da ga strogo gledaju.

– Pigmeji su kepeci a mi smo ljudi, zanesenjače.

– S kakvim pravom nas tako nazivaš? Ti si najobičniji balavac.

Svi bismo ti mogli biti očevi.

Dvojica su držali štake u pripravnosti. Najzad onaj prvi poče tiho:

– Oprostićemo ti jer si mlad i još zelen, i neuk takođe, samo sedi kod nas i laži nas malo.

Milanovo lice ipak je bilo mirno. On reče pošavši:

– Kad bih znao da ćete od toga imati koristi seo bih.

Stajao je dva koraka od njih i gledao iznad njihovih glava u dim.

– Onda ćemo mi sami da se lažemo.

Rastužiše ga kapi kiše koje strese s revera i rukava svog iskrpljenog kaputa. Nakašlja se i maramicom obrisa okvašenu poleđinu bloka sa crtežima. Između korica virili su beli tabaci obršćenih i mokrih ivica. Prstom vrati list što je hteo sam da ispadne i sudari se s kelnerom. Bio je to više mladić no čovek. On ga odgurnu od sebe i naglas opsova. Zatim ga zapita zna li s kim ima posla. Kelner reče da zna i stade se izvinjavati. Milan ga zapita da li i ostali znaju ko je on. Kelner reče:

– Čuo sam da si veliki umetnik, a da li to drugi znaju, nije mi poznato.

- Ko te god bude za to pitao, tako mu reci, reče strogo i dodade:
- Sad idi. Slobodan si. Drugi put pazi kako ideš.

Kelner ode uvijajući se u hodu.

Starci. Išli su k njemu, i to tako brzo da nije imao vremena da ih izbegne niti da spusti blok na sto. Pred njima je išao Ivan, čudno se micao: podizao je štaku i sav se uz nju opružao, a kada je gumeni vrh doticao pod, lomio se oko nje i uvijao. I lice mu se pri tom menjalo: kada se dizalo uz štaku, bilo je uporno i zategnuto, a kad se spuštalo i okretalo oko nje, mrštilo se i nabiralo i podsećalo na razderanu krpe-nu masku. Milanu se činilo dok ga je gledao da mu je korak neponovljiv. Ali nije bilo tako. Starčić se smeškao. Ruke su mu bile tanke i žilave, s venospletom oko nadlanica. Za njim je išao Živan. On je imao na reveru od kaputa orden od hartije. Njih dvojicu sledila su trojica. Njihovo kretanje više je ličilo na bauljanje nego na ljudski hod. Živan je stalno zastajao i pružao ruke prema Ivanu. Zatim bi se na Ivanovom mestu zaustavljao prvi od one trojice i osvrtao ispruženih ruku.

Milan ih spazi pokraj sebe. Bili su svrstani kao vojnici. Milan im strogo reče:

- Šta hoćete od mene?
- Da nas slikaš, reče Ivan.

Živanovo lice se preobrazi i porumene. On procedi stidljivo:

– Čekamo te od jutros. Znali smo da ćeš doći. Mene i Ivana da slikaš.

- I najzad te dočekasmo, reče prvi od one trojice.
- A šta će raditi oni drugi ako vas budem slikao?
- Oni će da gledaju, reče Živan i opet pocrvene.

Milan ih je gledao. Starci su se smešili kao deca.

Milan nije znao šta da im odgovori. Tada Ivan poče da grgolji, tiho i poput vode:

– Vidiš i sam da ćemo uskoro umreti. Stari smo i onemoćali. Navalile se na nas godine i bolesti. I poslednja želja nam je da se slikamo.

– Molimo te kao boga na zemlji ne odbijaj nam želju, zacvile Živan. Slikaj nas.

Lica su im bila mala i dobra i s jedva primetnim odsjajima žalosti i sreće u očima.

– Od svih slikara za koje smo čuli izabrali smo tebe, reče Ivan.

Niti im se približi, niti uzmače. Samo stavi blok s crtežima na sto i zapita ih osorno:

– Pa kad ste već na umoru, što će vam slike? Slikaju se obično mlađi ljudi.

– Stvar je baš u tome što smo stari, pa hoćemo da se slikamo, reče Ivan. Hoćemo sliku da poklonimo nekom muzeju. Neka budući naraštaji znaju da smo nekad postojali na zemlji, da smo voleli svoju zemlju i narod i borili se za njega na Bregalnici i Kajmakčalanu. Mi smo gladni i bos i išli preko Albanije kako bismo pružili pomoć Crnogorcima.

– Muzeji su puni takvih maski, reče Milan.

Živanovo lice se usuka i pozelene. On reče tiho:

– To je naša poslednja želja, umetniče.

– I moja poslednja odluka da s ološem prekinem svaku vezu.

– Nemoj tako, sine, poče Ivan. Nemoj tako ...

– Vi ste izlapeli lakrdijaši i ništa više, reče Milan i okrenu im leđa.

Živan i Ivan se pogledaše. Lica su im bila okamenjena i bleđa, s tragovima straha i bezizraznosti. Ivan reče da su pogrešili što mu odmah nisu ponudili novaca, jer su umetnici uvek bez njih. Živan reče da će mu posle dati svu zajedničku ušteđevinu. Starcima su pristizale sene. Ivan je gledao Evu, koja ga je strogo motrila. Starci su ćutali i gledali preda se.

Milan vide kako ga opkoljava druga grupa staraca. Ostavi ih pre no što mu saopštiše želje. Udari kroz kafanu i spazi kako Eva skoči među starce i sasu im u brkove:

– Ne dam da vas slika, razbojnici! Razbojnici! Vi ste probisveti i pokvarenjaci! Ostavite ga, kad vam kažem.

Lice joj se krivilo i nabiralo dok je vikala i pretia rukom iznad glave. Obrazi su joj bili upali, kosa riđe obojena a oči okrugle i zgranute.

Ivan zatrepta očima i zapita je, gledajući značajno Žilana u oči:

– A ko si ti, Evo, pa da to zabraniš? Nisi milicija, Evo, nisi ...

– Ja sam zaštitnica umetnosti i svih umetnika Beograda! Odgovori s još većom žestinom, unoseći se starcu u lice.

Živan htede da joj položi ruku na rame, ali samo izdeklamova:

– Platićemo mu, ženska glavo, platićemo. Nismo mi sirotinja.

Ona ode galameći. Starci joj stidljivo pogledaše u hod.

– Škorpija, reče Ivan.

– Vidra, reče Živan.

– I baba, umeša se neko iza njihovih leđa.

Starci ostadoše uspravno sneveseljeni.

| DIM ILI PAUČINA |

Stajao je nasred kafane. Dim se preplitao s paučinom, te se nije moglo znati dokle doseže jedno a dokle drugo, i da li ljudi ne mogu da se maknu zbog prvog ili drugog. Nije se moglo znati da li su zbog

dimu ili paučine ona lica onako neutešna i oglodana. Dim i paučina sve više su rasli od poda ka tavanici i od zida k zidu, kao magla ili voda, i niko, pa ni sam Milan, nije mogao znati gde se nalazi: pod zemljom ili u prostoru. A glave što su se naginjale jedna drugoj izgledale su u tom čupavom mraku kao u mrežu pohvatane muve opalih krila; one su se primicale i odmicale, uspravljale se i padale, ali nikako nisu mogle da polete iznad stolova, mokre i krvave; neke su bile male, a neke velike, neke okrugle a neke četvrtaste i pljosnate kao školjke; bilo je i ćosavih od brade pa sve do iza ušiju, ali je Milan video i brkate, koje nisu mogle da zbore. Negde u toj magli virili su čuperci, nije se znalo otkuda niču i kome pripadaju: lobanjama ili paučini, dimu ili galami. Iskrila su se stakla naočara, bleštalo je prstenje u tom zarobljenom i zidovima opsednutom mraku, kuckale su se štake jer nogu nije bilo, škrgutale su vilice od lima i tuđe kosti. Sjajile su se negde oči, ukočene i poluslepe, izvađene ili od stakla, žive ili polužive oči nad dokrunjenim telesima; i belele su se vidom zakovane oči, što ni sebe od tame i sopstvenog gorukanja nisu mogle videti.

Sve je bilo plavo u toj kafani što je više ličila na ruševine drevnog manastira, koje same od sebe rastu zidovima i gomilama. I čovek bi pre rekao da se tu sastaju vukodlaci, vampiri i priviđenja no naši stari i dobri ljudi, okićeni ordenjem, kokardama i ešarpama. Činilo se da je sve spremno da svakog trenutka prsne i odleti u ruševine: i čaše s pićem i vinom, i kule od pepela i žagorenja na cigaretama i čibucima, i ruke što su uvršćeno čekale na stolovima i kolenima. Sve je bilo zagonetno, iskrivljeno i krvavo, razvučeno kao teleća koža na plotu, i da nije bilo senki i uzdisanja, Milan bi pomislio da se nalazi u nekoj kosturnici, a ne u našem dobrom gradu.

Sve je bilo plesnivo u toj jami: i pogledi i oči tih senki sa štakama i medaljama, i dah im, što je mučno prorastao kroz paučinu, govor i šaputanje. I zidovi su bili plesnivi i magleni te noći na pomolu, i sručili bi se jedni drugima na ramena i grane da nije bilo tavanice i krova; zjapili su napukli kao vilice, a bilo je i rupa u njima, kroz koje su se mogli provući čak i ljudi sa štakama da su znali gde su; plesan je pokrivala nagnute duvarove kao mahovina drveće u jesen ili u proleće, i oni koji su je pipkali prstima gledali su kako se osipa i sama pada po lobanjama i ramenima im.

Stajao je tako Milan u uglu te jame i gledao ljude kako se miču kao stonoge, kako mile napred i natraške, kao rakovi; gledao im je lica, presitna i beskrvna, kao u ranorođenčadi, video im je reči, ili njihove ožiljke, tragove i odjeke, i činilo mu se da se i sam zapliće u plave i plenive mreže tog osedelog glaskanja bez kraja i dna. Odje-

nom mu se zamrežiše oči. Učini mu se da u kafani, u tom sazidanom i okrvavljenom mraku, postoji samo on, da stoji na ruševinama zidova sam, uzavreo, zagušen, ali nemoćan da prekorači grgoljenje pod sobom, s naramkom svojih slika.

U ogledalima što su neizvesno visila po zidovima video je opipljive odraze svog hoda, svoje dugovrato i množeno lice visokog čela, pijavičavo skrojjenih obrva i šiljene bradice. Video je svoje oči ispod prosutih trepavica, isuviše sjajne i pune da bi se mogle uporediti a drugim i tuđim; gledao je kako šibaju po lobanjama, od ogledala do ogledala, od odraza sebe i svoje senke u staklu, do škrbavih zidova iza leđa mu. On se u njih zagleda, zatim im se iskesi. Odvратише mu stozubim osmehom. Još jednom ih zamotri. Ogledalo preli njegovo klaćenje bradicom, opervaženo suzdržanim smeškom suverenih. Ne primeti kako mu se smešak preli u grimasu, u samozadovoljni mir oko usana, koje su, vlažne i blede, bile malo odškrinute. Nakašlja se i pomilova svoj obraz. Prsti mu dugo ostadoše na jami ispod jabučice. Niko nema tako lepu bradu, pomisli. Stoji mi lepo, kao da sam rođen s njom. Sad mi je malo jasnije što me mnogi ne simpatišu. Svakako zbog brade.

Prsti mu se rastaviše u milovanju podbratka.

Ja sam uopšte jako lep, ali često toga nisam svestan, pomisli. To moram iskoristiti. Da sam malo drugačiji, ne bi valjalo. Da su mi oči plave, ličio bih na kretena. I nos da mi je manji, ne bi valjalo. Uopšte: sve je kod mene divno.

I opet pomisli: Što Ljiljana stalno beži od mene? Da možda nije zbog toga što sam suviše lep? Devojke vole prosečne ljude.

On se namršti na svoju bradicu i pogladi smeđe čuperke kose koja mu se rasipala po čelu. Prenerazi ga sećanje: pre nekoliko dana sahranjivali su čoveka, nekog dugonogog mladića koji je umro od sušice ili neke slične bolesti, što čoveku poslednju kap krvi iscedi. I taj mladić koji je mirovao pod plaćom i naricanjem žena, bile su mu to strine i babe, a verovatno i sestre, imao je istu takvu bradicu, te je Milan suludo piljio u nju sve dok je nisu zaklonili poklopcem sanduka. Ni sam nije znao kako mu se otelo iz grla da je to divan mladić. Niko se nije osvrnuo. Otvorio je blok i hteo da naslika smrt pod oblacima, plač, podignut i okamenjen nad sandukom od čamovine. Hteo je da ne zaboravi glomazni krst od hrastovine sa iskošenim i mastiljavim slovima imena, i staricu izgrebanih obraza i počupane kose. Ni to niko nije primetio. Onda je opet tiho rekao:

„Verovatno je bio umetnik“.

Samo se jedna žena osvrnula i nastavila naricanje. Učinilo mu se da ga je pogledala sa prekorom, sa čuđenjem, čak sa mržnjom. Milan se tada nadneo nad sanduk, po kom su padali grumenovi mokre zemlje i pomislio: *Dobro je što sa sobom odnosi bradu.*

Svi su ga pogledali kad je kinuo. Onda su mu zaplamtele oči, u utrobi je osetio glad, zadrhtali su mu prsti. Prošaputao je:

„Imao je divnu bradu“.

„Da vi niste slučajno Milan?“ zapitao je čovek u crnini.

„Jesam“.

„Prepoznao sam vas“, rekao je stari i neveseli čovek.

„A po čemu ste me prepoznali, moliću lepo?“ Zapitao je.

„Po bradici. Po pričama. Sin mi je o vama pripovedao. I on je bio umetnik. Bio je slikar, ali je pored toga komponovao i crkvenu muziku“.

Grumenje je zadobošalo po kovčegu. Milan je nekuda odjurio. Sjatili su se oblaci iznad krovova. Munje su osvetlile mladićev nepovrat i Milanov trk jednim istim bleskom. Od Zemuna je pristizala kiša.

I posle su ga u prednu ili neposredno posle buđenja učili žuti mladićevi tabani i prsti pomodrelih noktiju, što su izvirivali ispod pokrivača. Tada mu se činilo da ne sahranjuju mladićevu, već njegovu bradicu, i san ga posle tih misli nije zadugo pohodio ...

On se strese kod ogledala i spazi Branka. Obasjan pegama svetlosti što se točila sa tavanice i zidova, i malo nakrivljen udesno, izgledao je mali kao nokat. Lice mu je bilo sitno, skoro prazno, a oči utekle u lobanju kao starcu. Ramena je imao preuska i kosu smeđu i bolesnu. Stajao je pod nekom slikom pognute glave. Lice mu je uokviravala brada, i ljudi što su se vrzmali oko njega pitali su se da li je pop ili najobičniji zanesenjak — umetnik. Milan ga pozva strogo i prekorno.

— Doneo sam ti boja, reče sipljivo i zakašlja se. Milan prihvati knjigu i kutiju s bojama, a Branko obe ruke pritište na grudi. I dok je kašljao, dronjci su se na njemu tresli. Milan mu reče preko ramena, šapatom:

— Svud kašlješ, đavole bolesni.

Branko podiže glavu. Lice mu je bilo iskrivljeno i izbezumljeno. On promuća:

— Molim te ne grdi me. Doneću ti još boja.

— Ne mogu da gledam kad neko baca krv, reče Milan. Ježim se.

— Nećeš me dugo gledati da kašljem. Do proleća najdalje ...

Reči su mu bile isprekidane i jedva su se čule. Rumenila je nestajalo iz njegovih obraza.

– Ljut si na mene, reče Branko.
– Ljut sam na ceo svet, odgovori Milan.
– Vodi me i dalje sa sobom, poče Branko. Slušaću te bolje nego dosad. Činiću što god budeš želeo. Strah me je samog, strašno me je strah.

Pre no što spusti šaku s grudi, obrve mu se podigoše do nasred čela. Milan je sevaio očima i siktao:

– Pigmeju! Kretenu sentimentalni! Sitna dušo, ne razlikuješ se od drugih za dlaku, a hoćeš da budeš umetnik!

Milanove reči šistale su i sevale u ogledalu kao varnice.

– Ne govori tako glasno, prošaputa Branko.

– Zaveži jezik, mrcino. Zaveži jezik, lešino trula.

Neki ljudi stadoše iza njih. Nestade ih pre osmeha.

Branko obrisa rumene mrlje s usana i naže se Milanu sa šapatom:

– Preko mene te mole neki ljudi da ih slikaš.

– Koji ljudi? Zapita Milan nabusito i nabra obrve.

– Oni starci, šapnu Branko. Njih dvojica. Vrlo su tužni.

Milan ne odgovori. Izgledalo je da ga nije ni slušao. Gledao je venosplet na svojim rukama. Tada Branko dodade:

– Smeškaju se na nas. Pokazuju pare.

Milan je ćutao i milovao bradicu.

– Samo ću ti do prvog proleća dosađivati, zacvile Branko.

Starci su se dogovarali. Milan je ispod oka gledao kako se i osmehuju na nj, sakato i nemo. Video je i Živana kako šapuće. Branko je umorno treptao očima. Ivan prozbori reč. Milan ga naglas opsova. Živan poče davati znak Branku da dođe.

Milan je stajao i mislio: Ni s kim neću da imam posla. Ni s kim ništa; hoću da nadvisim sve ljude; jer čovek ako nije u stanju da nadvisi ceo svet, nije ništa drugo nego nula, polučovek. Postaću svoje osamljeno ostrvo.

Preko njegovih lepo skrojjenih usana preli se smešak. Kraj njega je stajao Branko i davao znak okom Živanu. Milan je dalje mislio: I ljudi će zbog toga ludovati. Tražiće me jer ću im biti potreban, a ja neću silaziti sa svoga prestola.

Milan je šaputao sam sa sobom, tako da su ljudi vadili lule i čibuke iz usta i slušali ga. Branko je stajao. Odgonili su dim ispred trepavica izdisajima i trudili se da pohvataju njegove reči. Neke žene su vadile iz džepova i tašni, ili jednostavno odnekuda ispod skutova i haljina, naočare, durbine, pa čak i obična uveličavajuća stakla i pokušavale da ga povećanog i iskrenutog privuku k sebi. Smeškale su se, ženski, prosto devojački, prosto pohlepno, a on nije znao ni da

postoji, a kamo li da ga gledaju. Čak se i na kelnerima osećala promena: još izdaleka gledali su ga i pravili se da ništa ne vide. A Milan je šaputao sam sa sobom, malo iskošen i skoro presamićen preko stola. Branko je gledao u Živana i slegao ramenima. Živan i Ivan su ga molećivo gledali.

– Treba negde da sednemo, reče Branko.

Milan je prezrivo merio lica oko sebe. Pogled mu pade na nekog čoveka koji je sedeo sam za stolom. Milan mu priđe. Nije to bio čovek, već kepec, s prstima na kolenima. Milan je dugo promatrao to malo čudovište sa sitnom i bolesnom izraslinom glave, što se jedva držala na uvrnutim žilama vrata. Šandor je bio zamišljen kao slepac i gledao je preda se. Oči su mu bile velike, kao tuđe i bez kapaka. Milan se seti da ga zna. Branko donese blok sa slikama.

– Prijatelju, ustani, reče Milan i uhvati ga za ramena. Dragi Šandore, ustani brzo i idi. Čeka te pred vratima neka žena.

Šandorovo lice se prenerazi i nabra. On zacvile:

– A čija me to žena čeka?

– Tvoja žena, reče Milan. Ona što te godinama voli potajno.

– Ja nemam žene, zbuni se Šandor i pocrvene. Ja nikad nisam ni imao ženu. Samo sam jednom hteo, ali mi...

– Ustani i idi, čeka te, brzo ustani.

– Ali ja nikad nisam ... Nije mi dala ... ali ja sam hteo ...

– Maše ti rukom, požuri. Baci joj se u zagrljaj.

– A hoće li mi ova dati?

Čovekovi obrazi se zažariše. On je bio dronjav. Tuđe mu oči zakolutaše i suze ih orosiše. Odjednom stade drhtati i šaputati. Polete od stola, ali pre no što stiže do vrata, nekoliko puta se osvrnu za sobom. Branko ga je gledao. Iza njega ništa nije ostajalo sem trag, ožiljci njegovog drhtanja i slabi blesak zajezerene suze u trepavicama. I Milan je gledao za njim, jer se saplitaao, iako mu niko nije preprečavao put. Lomio je prste, dovodio u red dronjke odeće i zauzimao pozu odvažnosti. Kad stiže do vrata, Milan mu doviknu da se više ne vraća. Milan sakupi Šandorov kaput i sede na nj. I reče naglas kako je preporučljivo što češće imati nečiji kaput pod sobom. Branko mu pruži tubicu boje. Tek što je beše uzeo, pojavi se Šandor i reče mu:

– Nema je.

Velike oči bile su mu plačne i mirne.

– Verovatno se negde sakrila pa te vrebala. Možda je stid i strah da ti priđe.

– Sve sam pretražio, reče Šandor šapatom. Tamo nikoga nema sem jednog starog prosjaka i nekih Šiptara.

– Nisi ti to dobro pretražio, reče Milan preko ramena.

Šandor ga još jednom zapita hoće li mu se opirati i šta treba da radi. Milan mu reče:

– Trči i traži je.

Šandor ga zapita kuda da trči. Milan reče:

– Kud te te tvoje nakazne oči vode.

Šandorovo lice naglo se sneveseli. Zapita ga hoće li je stići ako bude trčao za njom. Milan reče da hoće.

– A šta da radim ako je ne nađem?

– Skoči u vodu i udavi se, reče Milan.

– Neću u vodu jer dobro plivam, zamuca Šandor.

Šandor još nešto promrmlja, nije se znalo da li prekora ili žalbu. Milan ga nije slušao. On nije slušao ni Branka, koji je tiho govorio. Šandorove usne same su se micale i sastavljale.

Kad ih je razdvajao, između njih provirivali su nareckani riblji zubići. Ruke je držao ispred sebe. Izgledalo je da su srasle. On reče Milanu da je čuo za njega. Ispriča mu da govore kako je veliki slikar, koji ima natprirodni dar za stvaranje i uticaj na ljude. Šandor se neće-ga seti i pojuri ka vratima.

Za stolom su sedeli Aćim i Nikifor. Pred njima su stajale flaše s vinom. Aćim je držao čibuk. Nikifor se smeškao. Obojica su bili sedi i naborani. Oni su razgovarali o Fotijevoj smrti i o tome kako bi onu Ljubicu trebalo umlatiti ili zatvoriti, jer pronosi vest kako su Fotija otrovali njegovi drugovi, i to samo da bi njenu nesreću povećali. Aćimov smešak ličio je na ježa.

Milan se napravi kao da ih nije video, naže se Branku i reče mu da su stigli.

Aćim mrdnu ramenima i reče Milanu:

– Što si seo čoveku na kaput?

– Želja mi je samo na tvoj kaput da sednem, reče Milan ne osvrćući se. Onda bi mi srce bilo na mestu.

– Večeras ćemo se obračunati, zanesenjače, reče Nikifor i značajno podiže obrvu.

| BIO JE POGNUT I UMORAN |

Tada se pojavi Pališuma. Stajao je kod vrata. Nosio je cilindar kao da nije znao da ljudi najradije idu gologlavi. Imao je i zulufe, koji su mu se spuštali čak do viličnih kostiju. Na sebi je imao frak s repom i pocepanim skutom, koji mu se, dok je išao, zaplitaio između kolena. On je bio miran i nikog nije gledao. Frak je stezao vojničkim opasa-

čem s izlizanom brnjicom. Ljudi što su se nalazili oko njega mahom su imali brade i brkove, ali niko nije imao zulufe. Pališuma je imao po licu kraste. Prsti su mu bili tanki i odnegovani, kao da njima ništa ne prihvata sem kašike.

Žmirkao je očima. To nisu bile oči, već dve crne tačke, ocvale kao dve krastice. Čim je oborio pogled i trepavice, preteški očni kapci opružili su se po njima, tako da ih je mogao podići samo grč oko obrva i jabučica.

Bio je pognut i umoran. Ruke su mu bile toliko duge i opružene da ih je držao pored kolena. Noge je imao krive i tanke a glavu sasvim običnu.

On pođe. Nije trebalo ni da se makne s mesta pa da oni oko nje ga shvate da je najširi u pasu.

On je voleo mlade ljude, pogotovu umetnike. I u šali, a i ozbiljno, zvali su ga staraocem beogradskih beskućnika i umetnika. On se uputi Milanu. Znao ga je dobro. Gledao ga je vrlo često kako se vuče ulicama sa Brankom i Kokanom, umoran, dronjav i skoro bos. Znao je da služeći zarađuje hleb. Pališuma ga je najviše voleo kad je bio gord i kad je malo zabačene glave išao po „kafanama i gledao ljudima iznad lobanja. Zapamtio ga je udubljenog u šarenilo svojih slika, koje ni svojim prijateljima ni obožavaocima nije pokazivao. Pališuma je celog svog veka sažaljevao izgubljene i umetnike. Svuda je govorio da su umetnici, ti ljudi dugih perčina i ušiljenih bradica, veliki nesrećnici koje treba pomoći, ako ničim drugim i ono lepom rečju. Pomagao ih je, naročito pre rata, davao im ostatke jela i prnje koje posluga nije htela. Jednom su našli na njegovom pragu mrtvog mladića, nekog pesnika Milojuicu. U džepovima su mu našli hrpu stihova, posvećenu Pališumi i njegovoj ženi. Pališuma ga je sahranio.

Pališuma je najviše voleo Milana. Milan je stalno obećavao da će mu jednog dana izraditi portret kakav niko nikome nije izradio. Samo ga je jednom uvredio, Branko je tome bio svedok. Milan mu je rekao da je najobičniji pigmej i krastava žaba. Starac je bio danima ljut i nije dolazio u kafanu sve dok Milan nije zatražio oprostaj.

Milana su znali i kelneri. Znali su da nikome ne dozvoljava da sedi za onim stolom nasred kafane. Kad je sto bio zauzet, dolazilo je do prepirki i svađa, mešala se milicija. Zato su ljudi koji su poznavali tog plahog mladića sa bradicom izbegavali svađe i sedali postrance, zaključujući da je luckast i da ne treba trošiti živce na njega. Kelneri ga nisu smeli gledati u oči niti ga pitati šta želi da naruči, već su mu, čim bi seo, donosili vodu i to običnu.

Pališuma ga je gledao i smešio mu se.

Znala ga je i Eva. Kad god je prolazio pored njenog stola, drhtale su joj ruke i prsti i usne. Srce joj se ledilo i kamenilo kad je nestajao u vrtešci vrata. Naginjala se Bosi i pitala je zašto nikada neće da je pogleda. I Bosa se primicala k njoj i odgovarala joj da neće zato što je stara i što joj je kosa ofarbana. Tada se Eva ljutila i govorila da je i njoj obojena. Bosa je odvrćala da jeste, ali da joj se to ne primećuje. Eva je uzimala durbinčić i primicala Milanov lik sebi, želeći time da u Bosi izazove zavist. A Pališuma je Evu uvek gledao dugo i čežnjivo. On je stajao kraj furune i mislio se kuda da pođe, Evi ili Milanu. Obe su ga molile da im dovede mladog umetnika. On im je odgovarao da hoće ako mu dobro plate. Tada one zaključiše da je ljubomoran i da zato neće da im ga dovede. Starac se svuda pravdao kako nije ljubomoran i pri tom je crveneo i drhtao. Kad god je gledao Evu, mislio je: *Dokle ćeš da se družiš s tom škorpijom*. Obe su mu naglašavale da je naročito ružan kada dugo gleda. Govorio je da je hrišćanin i da im prašta.

Zatim je cela kafana doznala za pismo koje je Eva poslala Milanu. Prvo mu je opisala ceo svoj život, počevši od detinjstva, provedenog po evropskim prestonicama, i mladosti, koja joj je prošla u vaspitanju po manastirima, a završivši time da joj je muž tragično izgubio život odmah posle oslobođenja i da je sama. I ona i pokojnik voleli su umetnost, umetnike pogotovu. *Ja i danas živim da bih doživela i videla nešto lepo i bila srećna. Hoću li imati čast da budem s vama?* Dodala je da želi da je on slika i da ima novaca koliko bude želeo. Pismo je završila rečenicom: Za pobedu sam umetnika nad običnim svetom.

Pališuma je docnije mnogo slušao o tom pismu. Pričalo se da je Eva zvala Milana u stan i da mu je obećavala novac i muževljeva odela, i da je on odgovorio da ne bi legao s njom u postelju pa da mu poklone pola Beograda. Fotijeva Ljubica svuda je pričala kako je na Milanu i danas pokojnikov veš. Pališuma je suzbijao te glasove, naglašavajući kako je Eva ozbiljna dama, koja misli na svoju budućnost i na brak s njim. A u stvari Milan nije ni dobio to pismo, jer je dopalo šaka Bosi i još nekim ženama koje su ga pocepale. Ali su ga prethodno prepisale i umnožile u sto primeraka. Ljudi su između dimova tumačili svaki red ponaosob. Smejali su se i šalili na račun toga dok nisu приметili da se Pališuma ljuti i šmrkće. Onda su se isplele nove priče i zgode.

Pališuma je još stajao kraj furune i pitao se: *Da li da idem njoj ili Milanu.*

| IZRASLINE I TUGA |

Milan se osvrnu. Bili su čudni ti ljudi, mali i guravi, sedi i detinjasti. Jedan je imao najobičniju bradavicu umesto nosa, a drugome je lice bilo nagrđeno izraslinama, koje su mu visile ispod ušiju i podvojljka. Izrasline su bile meke, mlohаве i pune krvi, tako da su se micale dok je čovek govorio. Tom čoveku je i nos bio čudan, dug i povijen, pa onda zavrnut. Treći čovek nije se mogao uporediti sa prvom dvojicom, jer su mu iz paučine štrčale samo noge. Glas mu je šuštao i teško ga je bilo razlikovati od detinjeg. On zapita Milana plašljivo:

– Je li tačno da će svet propasti zbog umetnosti?

Ovog puta Milan mu ne odgovori.

– Odgovori mi ako umeš i ako te nije strah od mene, reče čovek.

Milan ga je gledao. Kad se čovek opet glasnu, Milan mu sasu u lice:

– Ti si najobičiji kreten i neću s tobom da razgovaram.

– Da nije vas umetnika i vaših izmišljotina, na zemlji bi bilo mnogo lepše, reče onaj sa bradavicom umesto nosa.

Aćim i Nikifor sedeli su i ćutali. Čekali su. Lica su im bila mirna i spremna.

Guravi čovek s mukom se okrenu u stolici i, ne podižući glavu, reče:

– A što si seo na tuđ kaput?

– Vas umetnike treba pohapsiti i u logor oterati, poče onaj prvi.

– Država od vas ima samo štete. Trujete narod. Učite mladež neradu i nemoralu.

Brankovo sitno lice još više pozelene i smanji se. Nosati starac zapita Milana:

– Što vodiš tog tuberkuloznog bogalja sa sobom?

Milan mu odgovori:

– Da me brani od takvih kretena i pigmeja.

Aćim i Nikifor su se smešili i gledali prezrivo. Čovek sa bradavicom zamumla:

– Kakav si ti umetnik, kad prosiš?

Kad im Milan okrenu leđa, namestivši se na Šandorovom kaputiću, Branko mu se primače i saopšti da dolazi Pališuma. Milan mu reče da je starac postao nenasan i da moraju izmisliti nešto kako bi ga oterali. Branko reče da ga ne treba vređati, jer ima novaca, kojih se treba na lep način domoći. Milan dodade da je čuo kako je starac juče prodao ćilim.

Pališuma sede za njihov sto. Na licu mu se zaškri krastav smešak. Stolica pod njim škripnu. Milan ga zapita strogo:

– Šta hoćeš, stari?

Pališuma se iskosi.

– Govori šta hoćeš, govori, žuri nam se.

Starac se leno okrete Milanu i poče tiho i toplo:

– Nešto si mi oslabio, dečko. Obrazi su ti upali. Da se nisi zaljubio, dečko?

Milan oseti želju da mu stegne grkljan. Branko je držao ruku na prsima. Čovek sa bradavicom umesto nosa naglas se smejao, puštajući iz sebe čudne glasove, slične detinjoj pisci. Glas mu je bio slab i Milan ga je jedva čuo. Aćim doviknu, sedeći još uvek:

– Slušaj ti. Pališuma, ti si pošten čovek i ne daj da te probisveti i varalice lažu i varaju.

Kraj vrata su se kelneri raspravljali sa nekim starim odrpansom koji je hteo da pobegne ne plativši. Čovek je bio opkoljen i govorio im je kako već tri dana nije ništa jeo zato što nema novaca, i da nije u stanju da plati.

Pališumi se obrazi obesiše, usnu mu zasuka grč. Branko spazi u njegovom oku malu suzu. Starac nastavi:

– Došao sam da ti ispričam svoju veliku tugu. Imao sam ženu – anđela, i poslao je u bolnicu. Bolovala je i bolovala dve ravne godine. Danas je pedeseti dan kako sam je zakopao. Kad sam tu skoro otišao da iz bolnice donesem njene stvari, neko ih beše ukrao.

Njegovi očni kapci sakriše mu i trepavice i zenice. Ispod njih su izvirale male suze i razlivala se po krastama. Ruke koje je držao na stolu bile su male i pegave. On poče da priča kako mu stalno dolazi u san i zove ga k sebi: on se opire i govori joj da neće tamo još, dok ne ostavi na zemlji nešto značajno, po čemu će ih se ljudi sećati. Završi kako mu je njena smrt prepolovila dušu. Zagrcnu se.

Aćim doviknu Milanu:

– Umetniče, ništa ne veruj tom starom pokvarenjaku.

– Zanima me ko koga uspeva da nadlaže, reče Nikifor.

Pališuma se prvo raspasa, te brnjica opasača lupi o pod. Ali pre no što to učini, raskopča kožuh, pa onda košulju i odnekud izvadi smotuljak. Razveza ga i pokaza sliku obršćenih ivica. Bila je to okrugla blagost, a ne ženska glava. Imala je velike oči na obrazima od zemlje. Osmeh joj je bio tužan i duži od usana. Celo njeno lice, malo i crnpurasto, činilo se da visi na dugim trepavicama.

– To je o n a, promuca Pališuma.

– Zašto mi pokazuješ sliku, kad sam je poznavao?

– Hoću da je preslikaš, reče Pališuma. Da je uveličaš.

Aćim se malo podiže od stola i reče:

– Ništa mu ne veruj. Verovatno je negde našao tu sliku pa se sad svakom hvali.

Milan pogleda starca bez sažaljenja i reče mu da takve stvari ne radi i da za to postoje fotografi.

– A sećaš li se kad sam te hranio i davao ti novaca kad si bio mali? Znaš li kad sam te vodio u školu? A? Sećaš li se? Valjao sam ti, dečko. Učini mi. Možda ću nekad i ja tebi valjati.

Milan reče da se seća svega i da mu je vrlo zahvalan, ali da taj posao ne radi. Starac iz nedara izvadi maramicu i obrisu suze. Milan ču starčev glas:

– Poludeću bez nje.

– Pa poludi, odseče Milan. Samo mene ostavi na miru.

Pališumi blesnuše oči. On reče:

– Onda mi nađi čoveka, nekog književnika, koji će opisati našu ljubav.

– Ja ću je opisati, reče ganuto Branko.

– Zar si i ti umetnik, dečko? Zapita starac.

Branko reče da jeste i da će napisati priču o smrti njegove žene. Milan ga zapita koliko ima novaca.

– Nemam sad ni dinara, reče starac. Nemam ni za duvan. Već dva dana gladujem. Računam da bi trebalo da me malo pričekate za pare.

– A jesi li prodao ćilim?

– Jesam, dečko, prodao sam ga, i odmah vratio dugove, tako da sam bez dinara. Upravo bez dinara.

– Laže, lisac stari, laže, povika Aćim. Kladam se da mu je pun kožuh para.

Pališuma ih je suzno gledao. Nije imao ništa više da kaže. Ruke su mu mirovale na praznom stolu. Najzad zapita:

– Kako da joj se odužim dečko?

– Tuguj za njom, isceri mu se Milan. Tuguj jer nemaš novaca.

Malo zatim starac odgeguca Evi.

| MALA ISTORIJA |

Eva nije imala obrva, izgleda da ih je sama počupala, ostavivši glavu bez ukrasa i oblika, tako da su joj oči izledale veće no što su ustvari bile. Kapci koji su ih branili bili su namreškani kao voda i izukršteni malim borama: bili su plavi i porozni ti kapci, i skoro šupljikavi, mlohavi i teški, kao da su od najobičnije kože. Obrazi su joj visili na viličnim kostima i bili nabrani i rupičasti.

Korak ili dva iza nje stojao je Ananije. On je bio visok, skoro koliko Sima, koji se vrzmao oko vrata. Ananije je razgovarao sa fotografom koji nije hteo da ga slika. Ananije nije imao novaca i mladić sa bereom na glavi stalno je pokušavao da mu umakne. Eva je gledala u fotografa. Fotograf je gledao u Bosu i čudio se u sebi opuštenosti njenih starih obraza. Pališuma je išao i stezao opasač oko sebe. Svi pesnici izuzev Aćima smatrali su da je Eva vrlo čudna žena. Ananije, koji je u ogledalu video svoju bolesnu i suhu nogu, tvrdio je da je ona otrova la svog muža kako bi kraj svog života provela kao kad je bila mlada. U to je verovao i pokojni Fotije. Ananije je bio bleđ i uplašeniiji nego onog dana na Fotijevoj sahrani. On je u ruci držao svesku i isko-sa gledao Evu. Sima koji se približavao Pališumi s nekom namerom, mislio je da se njen muž sam otrovao, pošto je došao do zaključka da je na zemlji sve glupo, smešno i iskvareno. Bosa je bila omalena i debeljuškasta i sedela je pokraj Eve. Njene oči bile su nepokretne i skoro mrtve. Sima je tražio od Pališume novaca. Pališuma mu je odgovarao da nema i uzgred brisao suze. Bosa je pričala i Ananiju i drugim starcima kako je Evin muž bio pošten čovek, ali ga je Eva naterala da popije otrov, mišomor, kako bi slobodnije nego ranije dovođila mladiće iz provincije koji su, ludi od gladi, zaplašeni dugim ulicama, neonom i liftovima, smišljali nikom shvatljive osvete. Bosa je slikarima pružala svoje crne i smežurane ruke, jevtine brezletne tresle su se i zveckale ispred ljubomorom iskrivljenih staračkih gubica. Dodavala je da mladići nju više vole i cene, iako nema novaca kao Eva. Čak je poverila Fotiju kako ima nekog studenta, nekog Makedonca, koji joj dolazi nedeljno jednom. Eva je gledala u mladića s bereom i fotografskim aparatom. Ananije joj je šaputao na uvo svoje najnovije stihove. Sima je bio toliko dugačak da mu mladić s bereom nije mogao glavom dotaći rame. Ananijevi stihovi bili su o mračnim Evinim rukama. Ona mu ih je pružala i gledala u Milana, koji se mrštio. Ananije prekide pesmu negde pri kraju kad spazi Pališumu i reši da od njega traži novaca za večeru. Pališuma je svuda govorio da nije tačno da je Eva kriva za smrt svog muža, i da su odnosi između njega i nje sasvim normalni, pošto oboje misle na budućnost. Pričao je Ananiju kako je ona vrlo ljubomorna, ali da to nije loše, jer je znak ljubavi. Sima, Aćim i Nikifor, hteli su da je udaju za Fotija da nije bilo Ljubice i Pališume, koji je proneo vest da je Fotije već godinama zaražen. Ananije joj reče da pristize Pališuma. Eva ga vide i prezrivo stisnu usne. Tužnog Ananija to obradova i on zauze pozu.

| IGRA LJUBAVI I LJUBOMORE |

Pališumu sretoše starci. On ih zaobiđe. Pališuma je voleo samo mlade ljude i umetnike. Ivan ga zapita:

– Što prolaziš pored nas ćutke?

Pališuma ne htjede da se osvrne na njih, već produži. Starci mu preprečiše put štakama.

– Imamo važan razgovor s tobom, reče Ivan. Pališuma ih pogleda sasvim obično. Tog trenutka je držao ruku u kožuhu, negde kraj srca. Ispod cilindra strogo je sebao očima. Pogleda ih još jednom.

– Nije hteo da nas slika, reče Ivan.

– Nije mi za vas, no mi je žao što nije hteo moju ženu da slika, reče Pališuma gledajući u Ananijev smešak kraj Eve.

– Tvoja žena je umrla, šta imaš nju da slikaš, reče Živan.

– O tome se baš i radi, reče Pališuma. Da je živa, ne bih je ni slikao.

Živan i Ivan su stajali jedan uz drugog. Prvi je bio viši od drugog za uvo.

– Zašto nije hteo da nas slika?

– Danas je nešto ljut, reče Pališuma i htjede da produži.

– A je li istina da je on najveći slikar? Zapita Ivan. Pališuma reče da tako svi kažu. Živan se naroguši i važno nakašlja. Onda se primače Pališumi i šapnu mu na uvo, zaklonivši reči šakom:

– Slušaj, ovo što ću ti reći drži u najvećoj tajnosti. Sam sam i nesrećan i nemam žene. Nikad je nisam ni imao. Eva mi se mnogo sviđa. S njom bih bio srećan. Reci joj da sam usamljen, da nema ko da me neguje i hrani. Pitaj je da li bi htela poći za mene. Ja ne smem ...

Pališuma se odmače, kao da ga je taj tuđi glas opekao. Krv mu nadođe u očne kapke i oni mu dopola sakriše beonjače. A starac s ordenom dodade:

– I reci joj još da mi oprostí ono ... setiće se ona ... jednom se dogodilo i više neće ...

Pališuma se opet izmače, usne mu zadrhtaše. Činilo se da hoće da kine. Ali on naglo zasikta:

– Nema od toga ništa, bezobrazniče! Nema od ... toga ništa ...

Ivan i Živan se zgledaše. Obojica zapitaše?

– Zašto?

– Ne mešaj mi se u familiju, odseče Pališuma.

Živan u nedoumici opipa orden od hartije i zatrepta očima smuđa. Ivan se nakašlja i obazre se nije li ko pri- metio pometnju. Pališuma ode.

- Da nisu vereni, zapita sleđeno Źivan.
- Nisu, ne sekiraj se, reće Źivan. On bi hteo, ali ona neće. Gleda ona na visoko, dragi moj.

| DODATAK ZBOG LJUBAVI I ZAPLETA |

Bilo je tu još mnogo staraca, kočopernih i već dokrunjenih. Bilo je tu i kljastih i sakatih, ćoravih i preokatih, slepih i sa oba oka. Mogli su se videti i oni što su se sami kretali, uz štap ili štaku, ali je Milano-vo oko nailazilo i na nepokretne, na one što su uz tuđu pomoć mileli ulicama i s mukom se uvlačili u kafanu. Bilo je u tom zazidanom dimu i mlađih, ali su i oni bili na putu da pobele. Deca što su bauljala bila su bledolika i naborana, uskoprsa i preglavata.

Dolazio je u tu kafanu ćudan svet, starci i momci, sredovećni i oni što još ljudski ne znaju da govore, a već prose. Kretali su se zajedno stari sa Soluna i mladi sa Kozare, osakaćeno hrabri ratnici s medaljama i oni što su se pretvarali to da su. Bilo je tu onih s krstovima i onih sa crvenim zvezdama na kapama i reverima, i onih iz klupa i onih sa obala i lađa. Dolazili su ćak i Šiptari u tu kafanu, iako su znali da je zazidana; ulazili su na prstima neopaženi, kao da stupaju u džamiju a ne u najveće svratište grada na ušću plovnih voda, i očima tražili mušterije: za pojasevima nosili su sekirice, na glavama ćulafćiće. Niko nije bio u stanju da ih duže od nekoliko trenutaka zadrži među zidovima. Dok su mileli oko stolova, pozdravljali su svakoga dotićući prstima slepooćnice, okretali se na najmanji šum ili šapat, jer su bili nepoverljivi prema svakom živom stvoru koji nije govorio njihovim jezikom. Najmlađi od njih, bio je to momćić neveselih oćiju, ugleda Pališumu i zamisli se nije li mu on ili neki sličan starac sa ćudnim šeširoom ostao dužan sto dinara za testerenje drva. Momćić se uputi Pališumi, pažljivo preskaćući štapove i štake između stolova.

Na zidovima su visile slike poćađalih okvira, u stvari najrazlićitiji pejzaži raznih krajeva zemljine kugle: snegovi i ruže, pomorandže i borovi, životinje kakve zdrav ćovek ni u snu ne bi snio, golubovi i kitovi, morski psi i jarebice, jazavci i orangutani, stonoge i kenguri s punim torbama mladunaca: sve uokvireno, u paućini, sa slovima na nekoliko jezika.

U tu kafanu najviše su dolazili pesnici i umetnici uopšte, i penzioneri, jer je bila i najjevtinija i najveća.

| POTREBNO SEĆANJE |

Starci se razdvojiše. Živan udari ulevo, pored zida. Najzad se ukipi usred Evinog smeha. Da se smeo okrenuti, video bi njeno nasmješeno lice s očima u durbinu. Milan je govorio stojeći. Video bi kako polako zabacuje glavu, kao da je u krevetu, kako bi uhvatila Milanov čuperak iznad slike. Živan iskosa umotri kako Eva spusti dogled i poblede od straha. Zavuču ruke u džepove i seti se. Jednom, to je bilo pre nekoliko meseci, kad se okretao gologlav ispod neba, išao je ulicom što se topila od jare, kao da je cela asfaltna. Hteo je da zađe u hlad velikog stabla pokraj puta, kadli ču reči u prašini i vrućini: „Ne smeš doći kod mene, ne smeš“ ...

Zaustavio se i oslušnuo. Ništa se nije čulo. Samo je letela žega kao paučina, od zemlje do ambisa. Okretao se kako bi opet čuo reči. Točilo se sunce, lipse su treptale lišćem. Toliko je bilo toplo da se nebo nije videlo. Želeo je da čuje onaj glas i da zaspi.

„Ne smeš k meni“ ...

Još jednom se zabeleo ženski glas u prašini i on ga je zapamtio kao nesreću. Najzad se okrenuo i spazio Evinu glavu na prozoru. Smešila se. Pozvala ga je na kafu, a pre toga rekla je da u stanu nikog nema niti će biti do pred sam mrak. Opipao je orden i zapitao se: *Da li da odem i odjednom joj sve kažem, ili da produžim put i nastavim da mučim sebe?*

Bila je presamićena preko stola. Virila su joj kolena. Gledao ju je. Uvijala se i dahtala kraj kreveta, šireći i sastavljajući kolena: kad ih je sastavljala, crni skut haljine potpuno ih je sakrivao, a kad nije, treptao je očima. Što mi je vrućina, pomislio je. Listovi i čukljevi bili su joj goli i beli. Ona je nešto rekla. To je bilo vruće. Takve uzdahe slušao je od susetke noću s one strane zida.

Prišao joj je, ali ona nije više htela ili nije umela da pusti onaj uzdah koji je želeo. Bio se pripremo da joj s a s v i m priđe. Uzdrhtao je. Zasijale su mu oči. Pomislio je da li će smeti i moći. Stavio je prst, zatim i celu šaku, onda je zavukao i obe ruke pod skut pokrivača. Bila je strašna žega i znoj. Ona je samo jeknula kao da ju je zabolelo, a nije, jer nije imalo šta da je boli, čim je ležala na krevetu sama. Zapitao je nije li joj suviše vruće: ako jeste – otvoriće prozore (nije, rekla je, a i videće svet), ili tvrdo: ako jeste – doneće jastuk (nije, rekla je, po vrućini je bolje kad je tvrdo). Zakolotala je očima. Prepao se, jer je i njegova susetka tako kolotala kad se rastajala s dušom s one strane zida. Popeo se. Eva je ležala. Hteo je nešto vruće da joj šapne, da joj da, ustvari ono što mu se poodavno kružalo i taložilo oko srca. Gledao ju je kako leži. Opet je zaželeo da joj nešto da. Rekla je:

„Zamalo ne zaspah“.

„Ti si malopre rekla da ne smem ući. Vidiš, ušao sam“.

Tiktakao je sat na zidu, mereći. Ona se mrštila i gledala ga prezrivo.

„To je zbog vrućine“, prošaputao je.

„To nije zbog vrućine“, rekla je ne krijući prezir u glasu. „To je zbog tebe. Zato što nisi muškarac. Nisi mogao“.

On je još uvek želeo da joj nešto da. Kad je izašao na ulicu primetio je da mu u džepu nema mlina za kafu. Ona ga je ukrala. Bila je tolika žega da je zemlja pucala.

Živan ču Evin smeh, iskrzan i beo. Tako se i onog dana smejala. On htjede da krene. Nije mogao s mesta. Ako se i dalje budeš smejala tražiću da mi vratiš onaj mlin. Oko njegovog lave klobučao je Evin kikut i glas:

– Golube, golube, golupčiću moj ...

Starac se odjednom trže od poda i živnu prema svom drugu sa štakom. *Neću da joj tražim mlin. Posle me neće ni pogledati.* Nalazili su se u dimu i paučini.

| NISAM TE DUGO VIDEO |

Pališuma je čučao kraj stola. Jedino ga je video Ananije, ali nije hteo da kaže Evi i Bosi. Eva im reče kako bi želela da rodi sina. Ananije reče da je to plemenita želja, dostojna poštovanja. Bosa se podrugljivo nasmeja i njoj i Ananiju. Ananijevo lice, koje se malopre beše malo razvuklo i nasmešilo, opet se pretvori u masku s bolom oko usana. Eva reče da će svog sina školovati dok god bude mogla i da će ga pustiti u umetnike. Pališuma se blaženo osmehnu. Milo mi je što voli decu. I ja ih želim. Srce mu je udaralo u kožuhu. Evi se obrve izviše. U očima joj zasja blesak. Ona opet reče Ananiju da nikad nije rodila i da zbog toga pati. Ananije reče da će o patnji napisati poemu. Ona mu kaza da je pravi užas nemati naslednika i da je Olja samo zbog toga umrla. Pališuma je slušao. Poznavao je i Olju i njenoga muža, podugo su stanovali u istoj ulici. Ananije je slušao Pališumin dah iza leđa, ali je ćutao i čekao.

Tada se Pališuma nakašlja i ispravi koliko god je mogao. Zavali se u naslonjaču do Eve, bled. Ona ga ne pogleda. Bosa se namršti.

– Ja sedoh i ne pitajući smem li, poče sleđeno.

Niko mu ne odgovori. Eva se čak i izmače. Samo se Ananije nasmeši.

– Nisam te dugo video, Evo, reče Pališuma.

One su gledale niz kafanu. Milan je govorio mašući rukama oko sebe. Ananije je gledao preda se utučeno. Ljudi su se skupljali i piljali u svaku Milanovu reč. Toliko je sveta bilo oko njega da mu je Eva videla samo čuperak na temenu. Bosa je držala cigaretu u zubima. Milan je govorio tako glasno da je Eva čula skoro svaku njegovu reč.

– To je neki čudan mladić, reče Eva ushićeno.

– Umetnik i propalica, reče Pališuma zajedljivo. Stalno mu dajem novaca. Prosto ga izdržavam. Umro bi da nije mene. A bolestan je.

– Pričao mi je Ananije o njemu, reče Eva. Pokojni Fotije ga je mnogo voleo i cenio. Hoću da mu poziram. Hoću svakako.

– Ludak je to veliki, Evo, reče Pališuma. Bolje ti je izbegavaj ga.

– Baš mi se sviđa što je ludak, reče Eva osvetnički i izbeći se.

– Ko s ludacima ima posla, i on je lud, reče Pališuma, jedva savladavši bes u sebi. Zar nije tako, Ananije?

Ananije je još čitav trenutak igrao prstima po stolu. Najzad značajno procedi:

– Umetnost za svoju istoriju ima najviše da zahvali ludacima.

– Ja neću da me on slika, odjednom planu Bosa. On je prost. Pogledaj kako je dronjav i bedan. Umetnik mora biti elegantan.

Pališumi se na čelu zaiskriše graške znoja. Sa usana mu nesta razneženog smeška. Onda poče tiho da nabraja:

- Rešio sam da se ženim, da i ja jednom budem srećan u životu.

Prvu ženu nisam voleo i bio sam srećan kad je umrla. Moja buduća žena mora biti naročita. Prvo: mora biti mlada, a ne stara kao vas dve, ne sme biti ni riđa ni seda, već plava kao anđeo. Drugo: da ume da me neguje, jer imam bolestan žuč i jetru, a i bubrezi mi popuštaju; da me neguje i čuva kako bih mogao nastaviti započeti roman o svom životu. Treće: da bude školovana i pismena, kako bi mi mogla čitati bajke i nevesele priče, gde se radi o suzama i patnji, jer ja sam u stvari vrlo tužan čovek. A para imam dosta. Prodao sam ćilim i imam još jedan. Zvaću vas na svadbu. I tebe ću pozvati, Ananije. Samo, za mene ovo državno venčavanje u opštini ne važi. Ja ću samo u crkvi. A ovi, današnji, neka se registruju po opštinama koliko hoće. Ne marim ti ja mnogo za današnjicu i nove uredbe i propise. Ja ti se upravljam samo po onom našem, starom. Ali odem na sastanak kad dođu da me zovu. A sam nikako neću. Neki stranac bacio je oko na taj moj drugi ćilim. Upisali su me u nekakvu organizaciju, ali im članarinu za inat ne dam. Sve izbegavam. A taj ćilim doneo sam iz Azije.

Žene prsnuše u smeh. Ananije reče s lažnom učtivošću da će doći na svadbu i da će specijalno za tu priliku napisati pesmu. Bosa reče da će do njegove svadbe mnogo vode proteći Savom i Duna-

vom. Ananije odgovori da to ne znači da se Pališuma ne može oženiti koliko sutra. Eva se zakikota, zatim ga zapita:

- Zašto nam to govoriš? Nas to ne zanima.
- Govorim da primiš k znanju, reče odjednom Pališuma.
- A imaš li još čega da mi kažeš? Reče Eva.

Ananije i Bosa su ga gledali. Na njegovom krastavom licu grčio se bol. Glas mu zadrhta i zamalo se ne prekide:

- Imam, ali me ... sramota ... to ću ti reći nasamo ...

Eva opet izbeči oko i naredi mu:

- Idi i cmizdri na drugom mestu.
- Ne ljuti se na moje suze, Evo. One su dobre i ti si za njih kriva...

Ananije ga je čudno gledao. Bosa se sašaptavala s Evom. Starac je maramicom brisao obraz. Eva reče:

- Dovedi mi onog umetnika. Odmah ga dovedi.
- Hoću, Evo. Hoću. Sve hoću što mi ti kažeš. Samo mi ti naredi.

Ja mnogo volim kad mi ti zapovedaš. Ja sam u stvari vrlo poslušno biće. I ako te ko uvredi, samo ti meni reci.

Starčeve usne su drhtale i dobijale nestvaran oblik. Ananije ga je gledao sa čuđenjem. Bosa je šaputala Ananiju na uvo kako je ponekad vrlo zanimljiv.

- Idi, reče Eva.

I starac odgeguca. *Samo ti meni naredi. Ja sve hoću.* Ananije ga prestiže i uputi se Aćimu i Nikiforu.

| IGRA SA STARCIMA. NOVAC |

Starci se sastadoše.

Išli su između stolova i to hitro i nisu pazili hoće li koga nagaziti ili preturiti. Hod im je bio nervozan i izlomljen, skoro mahnit. Neki ljudi, kad ih spaziše oznojene i zamišljene, skrajnuše im se s puta. Ivan a za njim Živan. Ljudi su se čudili što u rukama drže novčanice. Ananije pomisli da to čine da bi dokazali svetu kako nisu siromašni, ako su već stari. Aćim reče Nikiforu na uvo da verovatno nemaju džepova. Branko laktom dodirnu Milana. Eva nije mogla da ih vidi, jer je tog trenutka Ananije stajao pred durbinom.

Stigoše do Milanovog stola. Živan obrisa znoj sa čela. Bili su ble-di i uplašeni. Ivan odahnu i zamalo se ne sniza niz štaku. Ananije je stajao postrance, tako da je Eva primicala k sebi Milanov čuperak. Starci su drhtali. Branko zausti pitanje, ali mu govor pređe u kašalj. Milan im reče strogo:

- Odmaknite se od mene.

Starci se izmakoše za korak. Petstotinarke su držali pokraj lica. Ananije je privlačio uz štap bolesnu nogu i nemo se čudio. Aćim i Nikifor su grdili Simu.

- Šta hoćete? Zapita ih Milan.
- Da razgovaramo s tobom, reče Ivan.
- I to o vrlo važnim stvarima, reče Živan.
- Prvo dajte novac, reče Milan.

Starci spustiše novčanice na sto. Ruke su im bile bolesne i drhtale su. Branko je kašljao i skupljao se u klupko. Mislio je tako zgrčen: Biće novaca i za sutra; dva dana nismo ništa okusili.

– Ispričaću ti ceo svoj život, poče Ivan glasom koji je drhtao. Od rođenja sam nesrećan i bez prestanka plačem. Nikada me nisu ubrajali u ljude.

Ivanovo lice izobličilo se i zaplaka. Ananije ga je slušao i postajao sve bleđi. Živan je klimao glavom, potvrđujući.

– Doživio sam najveće sramote za koje ljudi znaju, Najveća poniženja. Rešio sam da me nacrtaju neki umetnik pre no što odem na onaj svet. Ili ću održati reč zadatu sebi, ili neću postojati. Bio sam ratnik i ovakav sam jer sam tri puta ranjavan; a nijedan orden nisam dobio. Hoću tako sebi spomenik da podignem, jer niko drugi neće.

Sima doviknu Milanu da starac laže i da je imao dva ordena, ali da ih je prodao za rakiju i vino. On reče da zna čoveka koji nosi njegovo ordenje, i da veruje da će jednog dana propiti i svoju sopstvenu dušu, ako ne bude imao šta drugo. Aćim reče starcu da je pogrešio što je došao Milanu i da bi bolje bilo da onu petstotinarku popije. Nikifor se smešio s visine. Starci su drhtali.

– I ja sam nesrećan, ali ne koliko on, reče Živan.

– Nikad se nismo razdvajali i zato hoćemo i na slici da budemo zajedno.

– Izradićeš nam po dve slike, reče tiho Živan. – Po jednu hoćemo da poklonimo *izvesnim* osobama.

– Kojim osobama? Zapita Branko.

– Nekim osobama koje poštujemo kao svoje rođene sestre, reče i pocrvene od stida.

Milan je odmahivao glavom. Aćim reče da su luđi od Milana i da bi ih trebalo batinati. Ali starci nisu skidali očiju s Milanovih. Ivan nastavi: – Pa zar ne vidiš do čega smo došli? Čuli smo da si veliki umetnik. Pogledaj kako smo dronjavi. Kako smo sami na svetlu, bez ikog svog.

Branku se steže grlo. On umotri pohlepni Evin pogled s durbinom. *On će Evu a ja ću Bosu. Ispraznićemo im džepove.* One primetiš da

ih motri i zgleđaše se.

– Zato nas naslikaj, reče Ivan. Tako ćeš nam se odužiti za sve ljude na zemlji. Mi smo za umetnost sve davali i danas sve dajemo. Mi i danas iz zajedničke ušteđevine izdržavamo jednog kompozitora, jednog mladića. To je brat onog dugačkog, onog što je umro tu skoro. Kašlje, siromah, po ceo dan. Pobegao je od kuće još pre tri godine i ne želi da se vidi sa svojim. Komponuje crkvenu muziku, ali ne silazi sa svoje mansarde dok se ovo vreme ne promeni. Ovi, današnji, ne priznaju ga i neće njegovu muziku. A on kaže da će brzo rat i da će se sve promeniti. Jektičav je, siromah. I pre rata izdržavali smo neke pesnike. Među njima bio je neki što mu se žena zvala Olja. Pa i pokojnom Fotiju davali smo para ... Znaš, i mi smo nekad hteli da budemo umetnici. Zar nas ne žališ?

– Žalim vas, zamuca Branko.

– Ne žalim vas, reče Milan tvrdo i prekorno pogleda Branka.

Aćim je vikao da su najobičniji lažovi i varalice, i da su puni para, koje bi trebalo zapleniti i podeliti siromašnim piscima. Ananije nije ništa govorio. Pališuma im se približavao s namerom da ih maršne i opsuje. Ananije spazi da Pališuma ide k njemu i okrenu mu leđa, ali tako vešto, kao da razgovara sa onim slikarima, da starac to ne primeti i zaustavi se. Stara lica bila su iskrivljena u očekivanju.

– Vi ste najobičniji ološ. reče Milan. Vi ste ruglo ovog naroda i treba vas podaviti. Bežite mi s očiju.

Starci se izmakoše, pokunjeni. Milan se zagleda u svoj blok.

Branko nelagodno zatrepata očima. Ivan se okrenu Bosinom smehu. To se meni smeje. Oduvek mi se smejala. Osvetiću joj se, i to strašno. Ivan je drhtao.

Živan nekud pojuri. Aćim je vikao iz sveg glasa kako im treba zapleniti pare i razdeliti piscima. Eva je držala durbin. Živan je pod pazuhom nosio crkvenu knjigu.

| MALO OSVETE |

Svima ću se osvetiti, pomisli Ivan. Tako ću im se osvetiti da će me pamtiti dok su živi. Oni pre svega ne znaju ko sam i kakav sam, niti s kim imaju posla. S njima se družim i smejem se, ali uvek imam posebne planove i misli. Živana mi je najžalije. Zato sad niko ne zna kud sam pošao i šta hoću da uradim. Baš volim što nemaju pojma. Oni ni o mojoj zlatokosoj devojčici ništa ne znaju. Mi ćemo da se uzmemo. A šta li će Bosa, ta moja mučiteljka, raditi kad me vidi kako ruku pod ruku idem s njom preko Terazija? Ako, neka izgubi pamet.

Naježi se pre no što krenu.

Još pomisli: I umetniku ću se osvetiti, i to više no drugima. Priznajem ga i svuda pričam da je veliki i svemoguć, jer sam to čuo od drugih, a i vidi se po njemu, ali ne znam zašto nije hteo da me slika. Ne ljutim se što nas je grdio, ali ipak ... Nikome na svetu ne bi pala na um takva misao sem meni, ali ne znam zašto nije hteo da me slika.

Jer, ako je on veliki, ja sam pametan, bar toliko da doskočim i njemu i celom svetu. Otići ću kod česme i oprati ruke jer *ono* ne smem uraditi prljav. Nikako. A oni neka se posle smeju koliko god hoće. Baš me briga šta će biti posle.

Eva je gledala Milana.

Ivan se zakikota sitno i tiho. To videše čak i Aćim i Nikifor. Milan okrenu glavu od njegovog smeha. On se još jednom zacenu. Njegovo malo i oglodano lice pokriše bore. Skloni se kelneru koji je trčao s čašama na poslužavniku, zatim nastavi svoj bogaljasti hod oko štake. Ananije vide kako se Bosa nasmeši i pruži mu ruku. Ivan poblede. Ona ga zatim zovnu, s podsmehom u glasu:

– Kud si to okrenuo, anđelčiću.

Ivan se namršti i gadljivo iskrivi usta.

Ananije vide kako mu pruži i drugu ruku, kao za zagrljaj. Još jednom se nasmeja i napravi grimasu na licu. Imala je nečega načetog u glasu kad ga zapita:

– Reci, anđelčiću moj, reci. Dokle ćeš biti stidljiv? Kud si to namumio?

Starčevo lice zadrhta, celo. On se sa štakom iskosi prema njoj. Zategnute bore na njegovom licu prskoše.

– Ti si svirepa i bezdušna.

Ananije vide kad Bosa prikupi k sebi ruke i napravi na licu izraz čuđenja. Aćim i Nikifor su ga gledali. Bosa reče:

– Otkad te znam, stidiš se i crveniš. Nećeš valjda i na onaj svet takav?

On je razminu. Bosa mu doviknu:

– Priznaj pred ljudima da nikad nisi pipnuo ženu. Pola ti se oprašta ako priznaš.

Starac požuri. I njoj ću se osvetiti, pomisli kroz drhtavicu. Sad sa mnom tera šegu i smeje mi se, a posle će kukati i vaditi oči i biće joj žao što me je zadevala i vređala. Biće joj žao što joj nikad neću prići. A onda, eno joj drugi. Zaplakaće kad uvidi da sam bio najpošteniji, najbolji, a uz to i najumilniji.

Pališuma je iskosa motrio gleda li Eva Milana. Sima je davao znak okom Ananiju. Ananije se mrštio na sve oko ssbe.

Bosa ga još nešto zapita, ali je on ne ču dobro. Jurio je. Tada mu ona reče da stane, jer će čeljad pogaziti i pasti. Ivan produži, mahnitno zabadajući štaku u pod. Ljudi su se sklanjali. Ukloni se i Ananije. Ljudi su se smešili, jer su videli da hoće nešto da uradi, da nekome nešto kaže. Osvrtali su se i zapitkivali se što je onako bled i usplahiren i što mu suzne i sukrvičave oči kolutaju u dupljama. Niko nije znao na koga je ljut. Hitao je ka česmi, kao da ga tamo očekuje neko otkriće. Okretao se oko štake isuviše brzo za svoju snagu, tako da su za njim bojažljivo šaputali:

– Gospode, grehote ...

Pri koračanju zakrpa na nogavicama podizala se i ljudi su mu videli trulo koleno. Bosa ga zovnu i reče mu da hoće nešto da mu kaže. On oseti želju da je pomiluje, a onda stisne za grlo. *Što me zoveš, bestidnice.* Želja ga napusti. Pomače se s mesta. Da se zadržao trenutak više slušajući Bosin glas, Ananije i Pališuma bi zaključili da se predomišlja da li da joj se vrati ili ne. Pališuma i Ananije se pogledaše. Pališuma razminu Milana i pomisli: Za inat neću joj ga dovesti. Reći ću da nije hteo da dođe.

Dva dobra koraka od vrata i ulevo nalazila se česma, gde su ljudi odlazili da piju kad nisu imali para za rakiju i kad im je bilo dugo čekanje kelnera. Česma je bila sasvim obična i zagrađena čaršavima. Na ulegnutoj žici visili su kvadrati platna ljudske visine, praveći česmi zaklon od sveta. Čaršavi su bili odmaknuti od česme za raste-gljaj, tako da su se ljudi unutra mogli i pobiti a da ne budu primećeni.

Pališuma mu prepreči put i zapita ga:

– Šta je to s tobom?

– Ništa, ništa ...

To reče ne mogavši izdržati Pališumin pogled. Zbunjeno počevrtati prstima krajičak skuta.

– Šta ti je danas čoveče? Reče Pališuma. Nešto si nakrivo nasađen. Šta ti je? Reci mi.

U stisci glasova prepozna Bosin. *Ti si bestidnica.* Bosin glas bio je krt i vlažan. Pališuma mu opet reče:

– Kaži mi, kud si to požurio?

– Idem da nešto uradim, reče Ivan i nasmeši se.

– Ne zadržavaj se dugo, jer će Milan, izgleda, pristati da nas slika.

– Moram, rešio sam, reče Ivan tiho.

– Možda ćemo ga prevariti da nas slika džabe, reče Pališuma.

– I to hoću odmah da uradim, reče Ivan.

– A ako ne bude hteo džabe – platićemo mu.

- Izmislio sam najlepšu osvetu. Videćete.
- Zašto ste mu malopre dali onaj novac?
- Niko na svetu ne zna moju nameru.

Ivan i Pališuma se pogledaše. Pališuma reče:

- Ako vam opet bude iskao para, ne dajte mu. To je najobičnija propalica, varalica i probisvet. On otima poštenim ljudima žene.
- Čik pogodi šta hoću da uradim, reče Ivan.
- Radi što god hoćeš, samo se ne zadržavaj mnogo. Moramo biti na okupu.

Pališuma odgeguca, a starčić sa štakom oseti ljubav prema glasu koji ga je zvao. Pališuma se povrati i šapnu mu da je i Bosa propalica i prostitutka pored svega. Ispriča mu kako stalno ide po kafanama i lovi mlade ljude za novac, i da onaj mladić koji kod nje dolazi nije ni student ni Makedonac, već najobičniji Šiptar testeraš. Dodade da bi pre sebi presekao grkljan no što bi nju zagrlio i poljubio. Na kraju šapnu: – Beži od nje. Čuo sam da ima nekakvu zarazu. Kažu da su joj leđa krastava i da se živa raspada.

Ivan pocrvene i ukipi se. Zatim se obrete među čaršavima. Kako sam srećan, pomisli. Kako je ovde pusto i lepo.

Video je zid i pole platna kako vise. U njihovim sastavcima sivele se paučina i dim. Video je tavanicu, provaljenu i čađavu i s lusterima koji su lebdeli u dimu, i pod dole, raskvašen i truo, načet i crn, koji se ugibao pod njegovim tabanima. Video je i slavinu, nalik na ključ, na Ananijevu nogu, na nedokrajčenu reč, i bele kapi koje su se s nje otkidale. Pod slavinom se isturalo ustranu korito, okruglo kao trbuh. Voda je bila ledna u njemu i on ju je osećao pod prstima, masnu i meku kao prašinu. *I ljudski mozak ovako je mastan. Ali ja ne volim ljudski mozak. Ja više volim rakiju šljivoovicu.*

Zid je bio nagnut i pukotina što je po njemu vijugala gubila se negde kraj korita. On oseti ljubav prema glasu što ga je malopre zvao. *Da, priznajem ti, priznajem ti da nikad nisam pipnuo ženu, pa ni moju zlatokosu devojčicu. Svi su govorili da me nijedna neće. A ja sam bio pošten.* Stajao je uz štaku. Učini mu se da ona čuči iza korita i sluša ga. Samo ako me još jednom zovneš, neću uraditi *ono*, pomisli.

Kraj korita ničega nije bilo sem vlage i crnog smrada. Korito je bilo skoro sraslo sa zidom. U njemu je voda bila mirna, kao da ne postoji, i on u njoj ugleda odraz svog lica i ruku s krajičkom učkura.

Zašto nije hteo da me slika? Zapita se i suza mu okvasi trepavice. Možda ga je ona nagovorila da me ne slika.

Čaršavi su visili kao zid i odvajali ga od celog sveta, od umetnika i umetnosti, od ljubavi i od nj e. Čaršavi su bili prljavi, s cvetićima

i po rubovima mokri.

Viseći na štaci slušao je komešanje glasova sa druge strane platna.

– Ko je unutra?

– Onaj stari.

– Pa šta ovoliko čini?

– Ne zna se. I mi čekamo da izađe.

– Da mu nije pozlilo?

– Ni to se ne zna. Možda jeste a možda nije.

Ivana obli znoj. Prisloni se uz korito. Zatresoše mu se nogavice. Zaigraše mu prsti. Nešto ledeno prođe njegovim slabinama i zaglavi mu se u potiljku. *Šta mi je ovo danas. Što drhtim.* Gledao je u korito s vodom koja se crnela.

– Heroj, stari, izađi već jednom.

Stajao je uz slavinu i šaputao:

– Ne ulazite sad, molim vas. Bar za nekoliko minuta, bar za nekoliko ... molim vas.

– Pusti nas, stari, što si zavezao platno?

– Zavezao sam ga da me ne gledate, odgovori im kroz drhtavicu.

– Možemo unutra i trojica.

– Ne možemo nikako, ne možemo, reče Ivan. Hoću sve da uradim sam.

– Ko kaže da ne mogu dvojica? Malopre nas je bilo trojica. Laže starac.

– Varate se, ljudi, može samo jedan, zacvile Ivan.

– Ne možemo više da izdržimo žeđ, stari.

– Pićete posle do mile volje, reče Ivan. Pićete do kraja života.

– A šta to tamo radiš?

– Videćete posle, reče Ivan.

– A zar ne možemo sad?

Glasovi su grgoljili. On odvrnu slavinu. Voda uzbuča i pokvasi mu obraz. Glasovi su grgoljili kao voda. Ananije je gledao pometnju sasvim mirno. Glasovi su se penili, i oni odmah do platna i oni oko Milana, koji je nekome podvikivao. Acim je stajao na nogama i nešto nabrajao gledajući u Milana. Sima je prilazio čaršavima. Pališuma se mislio da li da odvede Milana Evi. Ivan je ćutao. Krv je u njegovim žilama bučala kao voda u koritu. Prst njegove ruke bio je kriv kao slavina. Njihali su se i nabirali zidovi od platna. Naginjale su se sante zidova. Okretala se tavanica kao nebo. Starac je drhtao uz štaku kao senka. Zinu i nasmeši se, ali tako tiho da se ni voda u koritu ne bi namreškala da je mirovala. Pomisli: *Sve ću im napisati i objasniti. Posle mene neka se napiju.*

Ljudi su govorili. Sima reče Ananiju da se događa nešto kod česme. Obojica krenuše barabar. Ivan zadrhta. *Niko nije vlasnik mog života i moje sudbine. I ja mogu da radim sa sobom što god hoću. Živim da bih vladao sobom kao najobičnijim predmetom.*

On raskopča pantalone, izvadi olovku i pomokri se u korito. Zatim, stežući ućkur, ispisa rečenicu kraj slavine.

| TIRANIJA SLIKA |

Milan osta čitav trenutak zagledan preda se. Ali kad se gomila uskomeša, kad se digoše ruke iznad stolova i glava, on podiže očne kapke samo toliko da su mu se između lepo podvrnutih trepavica mogle nazreti zenice, crvene žilice na beonjačama i one kafeno-smeđe pege što su se preplitale po dužicama kao ognjem spržena trava. Ne htjede da se makne s mesta ni kad neko opsova spomenuvši njegovo ime. Samo trepavicama umrši vid. Pege, nalik na žilice trave, blesnuše. To niko ne primeti. Pališuma ga je gledao. Oni što su sedeli odmah iza njegovih leđa pomisliše da će ustati i okrenuti im se. Pališuma je iskosa motrio na Evu a onda vraćao pogled Milanu. Zapita se da li da joj ga odvede. Tada neki čovek ustade i šapnu Milanu iza uva:

– Čuo sam da nisi umetnik, već hohštapler.

Onda se diže još jedan čovek i šapnu na ono isto mesto:

– I ja sam čuo.

Milan je ćutao. Samo mu se ruka sama spusti na ploču stola. Pališuma nije čuo šapat one dvojice iako je šakom zaklanjao uvo.

Ljudi zagrajaše. Milan ih nije gledao. Eva je držala durbin u rukama a Bosa najobičnije staklo. Acim i Nikifor sevali su očima. Grbavi čovek okrenu se u stolici i reče, ne podižući glavu sa grudi:

– Ti lažeš ceo svet.

Čovek sa bradavicom umesto nosa sedeo je do žene. Pališuma je smišljao podvalu. Neki bleđi čovečuljak jedva izgovori:

– Mi ćemo te razotkriti.

Milan je bio miran. Bilo je nečega tamnog i ludog što se mutilo po dnu njegovih očiju. Lica su gledala i gledala. I čekala su da se nešto zbije. Pališuma je samo ćutao. Bilo je nečega običnog u dodirivanju laktova i kolena. Živan je držao crkvenu knjigu. *Bijaše čovjek u zemlji Uzu po imenu Jov; i taj čovjek bijaše dobar i pravedan, i bojaše se Boga, i uklanjaše se oda zla. I rodi mu se sedam sinova i tri kćeri. Živan je drhtao. Ljudi su čekali. Bilo je nečega skrivenog u rukama i zabravljeno na njihovim usnama. Ananije je takođe čekao. Živan je gledao u slova. Dodijao je duši mojoj život moj; pustiću od sebe tužnjavu svoju,*

govoriću u jadu duše svoje. Reći ću Bogu: nemoj me osuditi; kaži mi zašto se treš sa mnom. Je li ti milo da činiš silu, da odbacuješ djelo ruku svojih i savjet bezbožnički obasjavaš? Aćim i Nikifor su se dogovarali: lica su im bila bleđa i ozbiljna. Ivan je ispisivao rečenicu kraj slavine: on je bio zagrađen čaršavima i činilo mu se da ne stoji na mokrom podu, već da je u prostoru. Ljudi su čekali. Neko reče:

– Ti nisi nikakav umetnik, ti si najobičnija hulja.

Drugi čovek reče:

– Gadan si. Zadovoljavaš se grđenjem drugih, a ne vidiš sebe.

Ananije ih je gledao. Njemu se činilo da će ljudi pojuriti na Milana. Ivanove štake već su ležale na podu: on je bio sasvim miran i leden i nalazio se ispod slova svoje rečenice – on nije ni o čemu mislio. Pališuma reši da ne vodi Milana Evi. Čovek sa bradavicom umesto nosa mucao je. Živanova knjiga bila je otvorena. *O da bi se dobro izmjerili jadi moji, i zajedno se nevolja moja metnula na vješala. Preteгла bi pijesak morski; za to mi i riječi nedostaju. Jer su strijele Svemogućega u meni, otrov njihov ispija mi duh, strahote božije udaraju na me.* Čovek sa bradavicom umesto nosa najzad proslavi:

– Ne dozvoljavamo da nas grdiš. Kakvi smo da smo, dobri smo. Mi ne ulazimo u sitnice. Budeš li tako nastavio, kamenovaćemo te, posućemo te gasom i zapaliti! Raščerečićemo te.

– Budeš li nas i dalje grdio, spaljećemo i tvoje slike. I pepeo ćemo izneti na vetar da ga odnese. Nećemo dopustiti da tvoje slike ikad više siđu među nas.

Dva glasa. Gomila bradavičavih i zgurenih povika. Diže se čeljad sa uzvicima, ali ne može dalje od svojih senki i stolica. Vri galama u stisci. Pališuma pipa krastu na podbratku i misli kako da podvali Evi i Bosi. Neko kaže da hoće, a neko da neće, neko da treba da se vidi, a neko da ne. Da se donese vatra, neko kaže. Rano je još, posle ćemo, gledajmo ga prvo, odgovara glas. Najbolje bi bilo proterati ga iz našeg mesta, pa neka se o jadu pozabave drugi, kaže neko. Smetaće nam ma gde bio, odgovara glas. Živan je čitao crkvenu knjigu. Glas: Izradićemo mu pasoš za neku državu, greh je ubiti ga. *Nije li čovjek na vojsci na zemlji? a dani njegovi nijesu li kao dani nadničarski? Kao što sluga uzdiše za sjemenom i kao što nadničar čeka da svrši, tako su meni dani u našljedstvo mjeseci zaludni i noći mučne određene mi. Tijelo je moje obučeno u crve i u grude zemljane, koža moja puca i raščinja se. Dani moji brži biše od čuna, i prođoše bez nadanja.* Drugi glas: Daćemo mu pasoš za onaj svet. Živan je ćuteći gledao u Pališumu koji se mrštio.

Milan se ne pomače. Zatim lagano podiže ruku do stola i tiho reče.

– Treba vas nadvisiti.

On usne tiho razvuče u prezir. Aćim se namesti za odgovor. Sima se pitao što li je Pališuma namršten i zamišljen.

– Nemoguće nas je nadvisiti.

– Nadvisiću vas.

– Ne dozvoljavamo da nas iko nadvisi, a najmanje ti, reče čovek s grbom.

Ananije vide kako odnekud izmille sitan i slep čovek. Bio je siv i trbušast kao gušter. On reče uplašeno:

– Vrag neka nosi i tebe i tvoje slike. Zbog umetnosti bolesti vladaju svetom.

Ananije vide kako se čovek opet nekud zavuče bez traga. Niti se ko začudi niti zapita kud se izgubi. Milan reče:

– Šta biste vi, nakaze ljudske, da nije mojih slika?

Čovek nalik na guštera odnekud promoli glavu i izjavi:

– Živeli bismo.

Tada Milan ustade. Branko je pažljivo motrio na Pališumu, koji mu je namigivao. Milan reče:

– Poludeli biste. Ceo svet bi poludeo da nije mojih slika.

– Mi ćemo jedino poludeti ako tebe i tvoje slike i dalje budemo trpeli, reče čovek s bradavicom umesto nosa.

– Zbog mojih slika, zbog moje umetnosti i postoji svet. Zemlja je stvorena da bude slika.

– Zemlja nam je data da na njoj životarimo, reče čovek nalik na guštera. Stvorena je da se na njoj pomalo jede i pije i sve bude umereno i mirno. I da se na kraju legne u prikrajak, sklope oči i zavek zaspi. Zemlja nije za ludorije i greh je igrati se po njoj, jer ona je dobra i krotka kao majčica rođena, kao voda.

– Zato što je takva, treba s nje takvu gubu trebiti, reče Milan.

Čoveku se suziše i orosiše oči. On se teatralno izgubi. Milan ga je gledao. Branko je gledao Evu i Bosu, koje su ih merile. Ivan je mirovao. Živan je čitao crkvenu knjigu. *I još je tužnjava moja odmet? A nevolja je moja teža od uzdaha mojih. O kad bih znao kako bih našao Boga!* Živan se zapita: *Gde mi je Ivan.* Milan reče:

– Zemlja je stvorena da se na njoj ne umire. Da moje slike na njoj žive.

– Smetaju nam tvoje slike, reče čovek s izraslinama na licu. Bolje bi bilo kad bi za tim stolom sedeo neki naš čovek. Od tvojih slika nikud ne možemo. A hoćemo svoj kratki vek da protavorimo u tišini.

– Ja se sa svojim slikama borim protiv smrti i sud bine, reče Milan.

Neki starčić sasvim ispijenih obraza i slepih očiju okrenu se prema Milanovom glasu i zakrklja:

– Ako u tom smislu možeš za nas šta da uradiš, nećemo te progoniti. Evo, pomoz mi. Svi kažu da ću brzo umreti. Spreči to, pa ću ti pokloniti pola invalide.

– Zemlja se okreće bez tebe i bez tvojih slika, reče čovek sa bradavicom umesto nosa.

– Moje slike su ispravka i opomena. Ispravka sveta i ovog veka. Moje slike će vas vratiti među ljude, među žive. Šta biste da nije mene, koji ću vas ovekovečiti i ostaviti istoriji?

Uzgalamiše. On opet ustade. Ananije vide kako iz dima izmile čovek nalik na guštera. Čovek poče:

– Mnogina od nas ne razume tvoje reči. Mi ne znamo o čemu to zboriš. Nije nam jasno šta hoćeš sa slikama, svetom i nama. I najbolje je da nas ne diraš i ne spominješ, a sa svojim slikama i fantazijama čini šta hoćeš. Niti nam trebaš ti ni tvoje slike. Niti mi tebi.

– I te kako ste mi potrebni, reče Milan. Šta drugo da izmislim?

– Izmisli đavola ako hoćeš, samo nas ne diraj. Hoćemo mir.

Kokan je šaputao sa Brankom. Raspitivao se za pismo koje je Eva poslala Milanu. Branko se čudio. Kokan reče da bi je trebalo opljačkati. Njegovo lice bilo je žuto, lepo i sa bradicom. Pališuma ga je zvao prstom vrlo tajanstveno. Aćim je ćutao. Kokan reče da bi bio srećan kad bi se u njega zaljubila neka starka.

– Mi se bojimo tvojih slika, reče čovek sa bradavicom umesto nosa.

– Kakav nam kraj spremaš? Zapita ženski glas. Vešala ili giljotinu?

– Ništa vam ne spremam, reče Milan. Nula se rodila – nula ostaje. Nulu niko ne može uništiti. Ništa vam ne spremam, sem što ću vas naslikati i raskrinkati.

– Ne dozvoljavamo da nas ismejavaš, reče ženski glas. Reci, šta će biti s nama?

– Neće biti ništa.

Omalena i crna žena stajala je iza Ananija, kojemu je bilo nelagodno što je u blizini. Ona je gledala zabrinuto i lukavo.

– Sećaš li se šta smo ti malopre rekli? Znaš li šta će biti s tobom ako nas budeš grdio? Znaš li?

Povik za pesnicom. Glas: Moramo ga što pre isterati odavde. Živan je mislio na Ivana i gledao tupo u slova. *Da bih se nadao, grob će mi biti kuća; u tami ću prostrijeti postelju sebi, Grobu vičem: ti si otac moj; crovima: ti si mati moja, ti si sestra moja. I Gdje je sada nadanje moje?*

Moje nadanje ko će vidjeti? Ugrob će sići, počinuće sa mnom. Drugi glas: Biće kako sam rekao. Milan je gledao u zid iznad Evine glave. Glas: Postaje sve smeliji. Dokle će? Drugi glas: Biće kako sam rekao.

Žena reče Ananiju:

– Čudan neki mladić.

Ananije pocrvene i napravi se da je nije čuo. Žena reče:

– Večito će postojati ludaci koji će uzbuđivati svet.

– Pristajem i taj da budem, reče Milan.

– Ali takvi brzo završe, reče guravi čovek. Svaka tiranija je kratkog veka.

– Tiranija mojih slika biće večita.

– Ne damo tiraniji k nama, reče čovek sa bradavicom umesto nosa. Dobro nam je i ovako. Niti šta imamo niti šta želimo.

– Onda se selite sa kugle zemljine, reče Milan. Vi ste otrov i nečist. Trulež i strvine. Leševi.

– Bolje će biti da se ti odseliš, reče žena što je stajala uz Ananija.

– Odseliću se kad moje slike osvoje svet. Onda zaista neće biti potrebno da postojim.

Ananije je video na njegovom licu slabu rumen. Žena je gledala kako mu ruke drhte. Prezrivo je gledao iznad lobanja.

Branko se zacenu. Krvave mrlje zacrveneše se na njegovim prstima. Ananije skupi usne. Sima klimnu Nikiforu. Bosa reče Evi da nije više mlada i da joj ne pomažu pare, jer mladići ne vole žene koje imaju više od pedeset godina. Eva joj odgovori da se ne brine i da bi bolje bilo kad bi imala durbin, kroz koji bi mogla gledati svog Šiptara. Bosa je gledala kroz staklo i videla Branka kako kašlje.

– Pokaži nam svoje slike, reče žena.

– Ne, neka ne pokazuje, reče grbavi. Strah me je.

Glas: — Ni ja ne bih smeo u njih zaviriti.

Živan je mislio na Ivana.

Drugi glas: — Biće kako sam rekao.

Ivan je mirovao uz korito.

Ananije vide kako se kraj Evinog stola nešto dogodi. Aćim prсну u smeh.

| MEĐU KOLENIMA |

Sve se to dogodi pre no što grbavi čovek dobaulja do onog sa bradavicom umesto nosa. Tog trenutka Sima je došapnuo najnoviju verziju one Priče o Evinom pismu. Kokan je rekao Branku po deseti put kako bi bio srećan kad bi naišao na neku starku s parama. Branko

se začudio. Onda mu je Kokan objasnio kako bi i dalje voleo Olju. Tada se i Ananije namestio pokraj zida i video Evu i Bosu. Ananije poče da shvata što se Eva mršti, a Pališuma zadrhta pod stolom. Video je krajeve Evinih nogu. Eva je okretala kotur na đurbinu. On još jednom zadrhta od sreće. Shvati da su Evina kolena neuporedivo lepša no Bosina i pomisli: Samo neka miruje, ovako ću dugo ćutati i patiti i trpeti, jer ništa nije lepše no biti dole, pod stolom ili bilo pod čim; niko te ne vidi, niko ti ništa ne govori, svak zna gde si a ne dira te; najlepše je svet posmatrati iz nekog svog ugla; ja najviše volim da gledam odozdo ispod stola.

On sastavi bradu s kolenima i obraze s listovima Evinih nogu. Eva je gledala pored Ananija, ali se njemu činilo da njega posmatra i skupljao je usne u grimasu. Bosa je videla skutove Pališuminog fraka i prevelike đonove njegovih vojničkih cokula. Pališuma je ćutao. Video je izgažene opuške u prašini, na podu, i jedinu nogu stola koja je stajala čvrsto kao stub uz Evine gležnjeve. *Neću odavde da izlazim zato što je ona gore.* Na stopalima je imala cipele od crnog antilopa i kratke čarape bele boje. Ananije ga je gledao kako se miče i gnezdi. Nije se čudio, jer ga je još jednom video u takvom položaju. To je bilo one večeri u krčmi pored Save. Eva se raspitivala za nekog mladog muzičara. Kad se ovaj izgubio, isplazivši joj jezik, ona je rekla Ananiju da su slikari najzanimljiviji umetnici i da je odavno zapazila Kokana. A Kokan je slikao lice nekog lađara. Žika i Vojkan videli su Pališumu ispod Evinog stola. Starac je priznao Ananiju da je svet najbolji kad se gleda iz nizine i iz *svog ugla*. Ananije se te noći toliko čudio i nije verovao da se Pališuma nalazi pod stolom dok ga nije opipao. Tada je Žika obećao da će o starcu napisati kratku priču. Vojkan je bio tako veliki da su svi gledali za njim dok je izlazio. Eva je rekla da je i on zanimljiv i da želi da ga upozna.

Ananije je gledao kelnera koji se primicao Evinom stolu i mislio o Žiki, Vojkanu i Kokanu. Aćim mu je rekao da se Vojkan opet vratio na lađu i da je Žika pobegao u selo, ocu, isplakavši se za Oljom. A Vojkan mu je jutros pozajmio sto dinara za ručak od prodane slike. Kelner je stajao kraj stola. Eva ga je gledala, držeći đurbin na krilu. Bosa se smešila kroz staklo. Kelner reče:

- Šta je po želji, moliću lepo?
- Meni donesite crnu kafu, reče Eva.
- A meni belu, reče Bosa.

Pališuma je držao obraz uz Evinu nogu. *Da sam gore, ja bih te častio.* Video je bele konce na nogavicama kelnerovih pantalona.

- Morate odmah platiti, jer dobijam smenu – reče kelner.

Pališuma prikupi k sebi noge i uznemiri se. Slušao je brojanje i računanje. Kelner je pominjao stare dugove. Bosa je naglas ponavljala kelneru kako ne čašćava mladiće ničim, kao Eva, tako da je Ananije čuo svaku njenu reč. Ananije vide kako kelner stavi novčanik u beli džep.

– Gospodin Pališuma nije platio, reče kelner. Platićete vi.

Eva odmahnu glavom.

– Neka plati on sam, reče Bosa pakosno.

– Nema ga, reče kelner. Ne vidim ga, a malopre je bio tu.

Tada Eva reče da je pod stolom. Kelner izbeči oči i zapita šta će dole. Bosa reče:

– Ne znamo.

– On se vrlo često tako zavlači, reče Eva. Kaže da mu je uživanje da posmatra ljude iz *svog ugla*, neprimećen.

Pališumi pojuri krv u obraz. Eva je osećala njegovo ubrzano disanje uz svoju nogu. Ananije je razmišljao šta s biti sa Milanom. Branko je kašljao. Grbavi čovek i onaj sa bradavicom umesto nosa bili su zagrljeni: pričali su naglas kako je bilo divno kad su čuvali jagnjad.

– Izađite ispod stola da platite, reče kelner učtivo.

– Neću da izađem, reče starac nabusito.

– Odmah morate izaći da platite, reče kelner. Dobijam smenu.

Pališuma vide kako se kelner premesti s noge na nogu. On reče:

– Neću da izađem. Ne uznemiravaj me, balavče. Od današnje dečurlije ne može čovek na miru da ostane. Ja sam pre pedeset godina na ovoj kafani temelj udarao, a ti sad došao s mlekom oko usana da me iz nje teraš. U ovoj kafani i život svoj sam proturio.

– Morate platiti, reče kelner. Zvaću miliciju.

– Miliciju, nego kako, reče Bosa i pogleda kroz staklo.

Ali Kokana nije bilo. Ona ga zapravo nije videla, jer je držao za ramena Branka, koji je kašljao. Ona je gledala kroz staklo i sećala se njegovih lepih i tužnih očiju.

– Ipak, nemojte miliciju, reče Eva. Shvatite ga, star čovek. Platiće...

Bosa vide kako Pališuma odozdo pruži ruku s novčanicom. Ananije umotri kako se ruka sama vrati dole. Pališuma zadržta od sreće. Eva je mrdala gležnjevima. Bosa je gledala kako kelner odlazi uvijajući se u hodu.

Pre no što se Pališuma sasvim pomoli odozdo, rukom pridržavajući ulubljeni cilindar na lobanji, Eve nestade pod stolom. Samo joj se za trenutak zabeleše prsti na ploči stola, pa i njih nesta dole. Pališuma se priseti iskrivljenih crta njenog lica dok se spuštala: oči su joj bile iskolačene a usne zasukane; na obrazu je imala malu senku i

on nije shvatao otkuda joj. Bosa je gledala kako se njegovo lice mršti zureći u mesto u kom je visila Evina glava sa grčom oko usta. *Ni Gore nije loše*. Njegovo lice zaplami se oko krasta. *Htela je k meni*. Ananije nikad nije video blaženiji osmeh na Pališuminom licu. Starac sa gađenjem odmeri Bosu, koja ga je gledala kroz staklo.

Eva je gledala u Pališumine cokule. *Ne shvatam šta znači gledati iz svog ugla*. Videla je ljude nad sobom. Motrila ih je kako se guraju i čepaju. Šareneo se dim od šaputanja. Videla je polovinu Ananijevog lica s okom koje je treptalo, ne mogavši da poveruje. Eva je ćutala i mislila na Milana, koji je govorio gomili oko sebe. Videla je samo njegovu ruku kad ju je podizao.

Pališuma se brzinom deteta zavuče pod sto. *Posmatraćemo svet zajedno*. Dole spazi njene ruke. On pomisli: *Prićaćemo dole jedno drugom priče*.

Čim ga nestade iz Bosinih očiju, Eva izroni odozdo. Čim se on opet pomoli odozdo, ona se sakri. Ananije vide kako se igra ponovi nekoliko puta.

Dođe drugi kelner i pokupi sa stola tacne, čaše i šolje. On se ničemu ne začudi. Ačim ga zovnu i kelner otrča.

Pališuma htela nešto da joj kaže, ali samo zinu, jer oseti na koži njene prste. Bila je hladna Pališumina koža, žuta i namrskana kao smrzla divljaka, i njoj se činilo da se kruni i osipa.

Pališumi zaigraše oči, čudna toplina prostruja mu slabinama. On oseti da mu se dah krati a svet oko stolova bliži i rasplinjuje pred očima; i taj svet, što ga je opsedao kao tvrđava, izgledao mu je tog trenutka topliji i draži; ljudska lica su se gužvala i mreškala, kao voda, kao njegova koža, rastapala i maglila kad je lagano saplitao trepavice. Glasovi nisu bili reski i opori kao kad je bio nasred kafane, već žitki i blagi: oni su mu se točili na teme. On htela nekog da zagrlji ispruženim rukama činilo mu se da su zidovi topli kao Evina šaka.

Začu nad sobom Evin glas:

– Šta je rekao umetnik?

– Hoće, promumla ne otvarajući oči.

– A šta hoće? zapita Eva.

– Da te slika, Evo, da te slika. Ništa više.

– A kad? Reče Eva, Što ga nisi pitao kad će?

Zaigraše mu bore oko očiju: on savim zažmure.

Ananije je bečio oči. Bosa se smešila pakosno i gledala starca kroz staklo.

Vatra se razli po starčevim beonjačama, koje odjednom postaje dublje i poroznije. Nešto mu sinu između kolena. Sevanje se razli po

njegovim žilama i venama. On razdvoji kolena i ispruži noge. Eva je bila nad njim. Svi su ga gledali, presamićenog preko stolice. Eva se opet naže k njemu. On oseti drugu gomilu njenih prstiju na koži s donje strane. Tavanica se okretala oko njegove glave i spuštala tako nisko da je mogao prebrojati sve pukotine na njoj. Luster se klatio, sam i osuđen da visi. Mogao je zagristi u nj da je hteo. Luster se vozio po putu svoje dužine i nepovrata, po površini njegove kože koja se rastapala. On je drhtao. Bosa je gledala kako se grči, opruža i opet skuplja u prsten, kao škorpija. Ananije je gledao kako bezubim viličama ugrize usne, modre i ranjave.

Pališuma je video nad sobom samo njene usne. *Oh što je dobro ovako.* Njene usne bile su velike i dlakave. *Ovde je skoro kao iz mog ugla.* On zadrhta.

Eva ga povuče za prst. Njegova se šaka otvori kao školjka. Prst mu se ispravi. Ona ga još jednom povuče za venu.

Pališuma zinu. Njegove zenice planuše i spljoštiše se, prosto ih nestade. I trepavice mu zadrhtaše, na njih se prenese vatra s beonjača. Njegove oči zakolutaše i nestade ih u dupljama ispod obrva, a kapci, prevreli i izukršteni žilicama i borama, prekriliše mu trepavice.

Ananije vide kako Bosine obraze skupi zloba.

| JA SAM PRAPOČETAK SVETA |

Milan je bio opkoljen slikarima, mnozinom. Videli bi kako ih prezrivo meri da im nije bilo očiju. Čuli bi kako ih rečima saseca da im nije bilo ušiju. Poleteli bi k njemu i rastrgli ga, ali se nisu mogli maći od ruku. Bili su sami i žuti. Vilice su im se micale i po tome se znalo da hoće da se kažu, ali nisu mogli, bezusti. Primicali su patrljke ruku glavama, tim zaokrugljenim i golim oblucima od kosti i kože. Ni pocrveneti nisu mogli od Milanovih reči, jer nisu imali obraza. Čitali su. Držali su pred sobom blokove i olovke, kartone i pera za tuš, platna na naslonima i tubice boja, iako nisu znali šta će sa svim tim. Sedeli su kraj svog alata, treptali i mirovali, kao da su na dnu jezera. Milan ih je gledao.

Korak iza njih sedeo je Radoje Radojević, profesor slikarske akademije. Bio je to sasvim običan čovek, krupne glave i prosed. On je pušio. Bio je priseban i miran. Stari Raša gledao ga je iskosa i skanjivao se da mu priđe i započne razgovor o savremenom slikarstvu i Pikasu, kojeg je smatrao šarlatanom. Radoje je gledao u Milana. Stari Raša bio je visok i sed i s velikim i pravim perčinom na potiljku. On je hteo da kaže profesoru kako u celokupnom svetskom slikarstvu ceni

i obožava samo Đuru, Predića i Paju Jovanovića.

Milanov glas je postojao sve usijaniji:

– Vi izlažete svoje slike, dobijate nagrade i proslavljate se, a u stvari ni pojma nemate o lepom snu umetnosti. Vi, tobožnji slikari, zlostavljate i sebe i druge svojim mrljama, a niste u stanju da shvatite šta umetnost treba da uradi od ovog sveta i veka! Ne znate vi to niti ćete ikad saznati, jer ste samo puzava nedonoščad ovog zapaljenog doba, ovog sramnog doba čifti i malograđana! Ne radate se živi! Ima li išta strašnije od toga? Roditi se polumrtav, gnjilog pupka i još trulijeg mozga a tek se u dvadesetoj odvojiti od majčine sise, čosav! Mogu li takvi da sanjaju san umetnosti?

Grbavi čovek ga prekide povikom, ali on nastavi:

– Zemlja će propasti i sve živo na njoj ako je vi i dalje budete gazili. Zato vas treba povešati.

– Ti to govoriš jer se bojiš za svoj opstanak, reče neko iz gomile.

– Ničega se ne bojim, reče Milan, jer će iza mene ostati moje slike.

– Pokaži nam tvoje slike i tvoju umetnost.

– Nećete je zadugo videti, reče Milan. A kad je budete videli, svi ćete biti uništeni.

Ananije je pozvao Radoja Radojevića. Viđao ga je na izložbama. Prvi put ga je video na Lubardinoj izložbi na Terazijama. Lubarda se s njim dugo rukovao i smejao. Ananije je gledao starog Rašu koji se dvoumio da li da priđe Radoju Radojeviću. Hteo je da mu kaže da nijedna ruka dosad nije stvorila veću lepotu i tragiku od stare ruke Paje Jovanovića u *Seobi Srbalja*. Aćim i Nikifor pravili su se da ne vide Radoja. Neko povika Milanu:

– Ubićemo te zbog uvrede časti!

– Ali ne možete ubiti moje slike! Reče Milan.

– Obesićemo te!

– Visiću na vešalima isplažena jezika i rugati vam se i mrtav! I viseći – nadvisiću vas.

– Neće biti baš tako. Mi ćemo ti izabrati smrt.

– Ako vam to ikad uspe, zahtevam da me zatrpate mojim slikama. Hoću s njima da napustim zemlju.

Radoje Radojević mu se nasmeši. Milan pogleda prezrivo povrh njega. Stari Raša dade znak Ananiju kažiprstom. Eva se osmehnu kroz durbin. Na njenom dogledu kisile su vrpce crvene i žute boje, koje su se završavale kitama. Pališuma ništa nije mislio. Čovek nalik na guštera povika na Milana:

– Ne fantaziraj! Pokaži nam svoje slike. Nikad ih nismo videli.

– Hoćemo da vidimo s kim imamo posla, reče žena.

– To će istorija pokazati, reče Milan.

Aćim i Nikifor su stajali. Sima se smešio s visine, sedeći. Radoje Radojević gledao ih je mirno. Aćim reče Milanu:

– Samo zbog tebe počecu da pišem prozu. Bićeš mi prototip za roman.

– Ja sam prototip svih ličnosti svih vremena, reče Milan.

– Nisam te shvatio, ponovi, reče Nikifor.

– Ja sam sinteza svih vremena i epoha, reče Milan.

– I šta si još? Zapita Sima sedeći.

– Ja sam prapočetak sveta. Reče Milan.

– I šta si još? Zapita Aćim.

– Otac svih slika na zemlji i njihov branilac.

– A da nisi slučajno sinteza svih hohštaplera i lopovluka svih vekova? Zapita Aćim.

Milan se okrenu slikarima i kosimice ih odmeri. Oni su ćutali. Između njih gmizao je čovek nalik na guštera. On ih je molio da ga slikaju. Slikari su gledali u Milana. Stari Raša je prilazio Radoju Radojeviću i smešio mu se. Milan nastavi:

– Mučno mi je s vama. Jer niste ljudi. I šta onda da vam kažem? Osećam da svakog trenutka postajete sve neljudskiji i nestvarniji. I čini mi se da se polako pretvarate u životinje, da vam sa čela niču rogovi, da vam se usta zatvaraju, da dobijate škrge. Ponekad me obuzme strah od vas takvih. Više ne ličite na ljude. Ne znam šta ste: utvare, priviđenja, poluljudi. Recite mi: šta ste?

– Utvare smo koje će ti po ledini prosuti mozak, reče čovek nalik na guštera.

– Priviđenja smo koja će se napiti tvoje krvi, reče čovek sa bračavicom umesto nosa.

– Poluljudi smo koji će te razapeti kao Hrista, reče grbavi.

– Bojim se da se ne ugušite u mojoj krvi, reče Milan.

Aćim kroči od stola i reče Milanu:

– Čuvaj ti tu svoju usijanu glavicu, a za umetnost se ne brini.

– Ja sam vas pitao: šta ste? - Reče Milan. To mi recite.

– Mi smo umetnici, a ti to nisi, reče Aćim.

– A zadatak nam je da se borimo protiv takvih ludaka, reče Nikifor.

Radoje Radojević odbijao je kolutove dima od svog lica. Iza njega stajao je stari Raša i smešio se u paučinu. Ananije ga je gledao.

– Strašni ste, reče Milan. Prosto ste užasni. Ali sam pomalo srećan što vas znam. Jer ma koliko imao fantazije, ne bih vas mogao izmisliti.

– A da tebe nije bilo, ne bih mogao napisati roman o manijaku koji je branio umetnost od pravih stvaralaca, reče Aćim s osmehom ispred zuba.

Nasmejaše se čak i bezusti. Smejali su se obrazima i borama. Milan im reče:

– Zaista, jedino vam još ostaje da se smejete.

– A tebi ostaje da i dalje luduješ i tako dokrajčiš svoj suludi i mračni vek, reče Aćim.

Ananije vide kako se kraj Milana obrete žena s mužem. Oni ne dođoše kao ostala čeljad, već ga ona donese. Muž je bio mali, nogu koje bi se uvile i polomile da se na njih odupro: visile su pored njenih skutova. Muž je bio ugojen, te se nije znalo gde mu počinje vrat a gde glava. Kosa mu je zaklanjala pola lica. Ona je bila visoka i širokih pleća. Niko nije znao šta će joj uvojci oko vrata kad joj je glava velika i spljoštena u slepoočnicama, niti što će joj vilice kad nema ni zuba.

Žena ga ne htede spustiti, iako joj to stari Raša reče, već se osloni rukom na sto. Drugom rukom priprti ga na leđa. Gledala je Milana izbuljeno, prosto pobožno, kao ikonu. Gledala ga je ne trepćući, ne mićući se, iako je muž mahao ručicama oko sebe. Ona dugo osta skamenjena i nema. Najzad reče:

– O tebi se priča da si genijalan, pa smo došli da od tebe tražimo blagoslov?

– Od mene blagoslov? Zapita Milan. Od mene?

– Od tebe, reče žena.

– On je najobičnija bitanga, koja nam smeta, i nema prava da daje blagoslove, reče Aćim.

– Blagoslov traži od nas, reče Nikifor stojeći.

Ženino lice se naruži i iskrivi, kao da hoće da kine.

Ananije je posmatrao muža koji se smejao. Aćim ju je grdio i zvao k sebi. Nikifor joj je govorio da dođe k njemu makar bila i bez dinara. Sima joj se smešio.

– Za blagoslovom smo došli, reče žena ne osvrćući se na glasove. Mi se potajno bavimo umetnošću. Za to zna samo susedka i Oljin muž, onaj iz Karađorđeve ulice, koji nas mnogo grdi. Ananije nas nije grdio. On kaže da nas voli i da nikoga ne mrzi.

– Ja komponujem valcere, reče muž odozgo.

– Od prvog počinjemo da slikamo, reče žena.

– Do podne ću ja nju, a od podne će ona mene, reče muž.

Milan im ne odgovori, samo spazi kako Ananije crveni slušajući ih. Žena zapita, tupo gledajući u Milana:

– Mnogo se volimo i cenimo i reci nam: šta da radimo od sreće?

– Kotite se, reče Milan tiho.
– Kaži joj da mi posle ručka ne brani da komponujem, zacvile muž. Ona me stalno tera da spavam. Kaže da se od toga raste i goji.
– Koticemo se, reče žena prestrašeno i uzmače.
– Prvom sinu nadenućemo tvoje ime, reče muž. Drugom ćemo Ananijevo. Devetome ćemo opet tvoje a desetome opet moje.
Aćim i Nikifor su se glasno smejali. Eva je gledala bez durbina. Bosa je kroz staklo nazirala Kokanovo lice. Kokan je sedeo kraj Branka i šaputao mu kako će naslikati muža i ženu. Branko mu je obećavao kako će ga upoznati sa Bosom, ali da nije siguran ima li dosta para. Kokan ga je grlio i molio da o tome ništa ne govori njegovoj devojci i kolegini Olji. Ananije je crveneo. Ananije vide kako žena nekud pobeže s mužem.

| MALI MOMAK I VELIKI PAKAO |

Momak što stupi pred Milana zvao se Bora. Glava mu je bila crvena i meka. Na njoj je imao bolesnu ćubicu kose s mašnicom. Oči su mu igrale na obrazima tako živo da Ananije nije mogao znati koga gleda: Milana ili Radoja Radojevića, ili prosto zuri. Milan ga strogo odmeri i reši da ga ne gleda. Bora se pomeri s velikom lutkom u naručju i pračkom pod pazuhom. S mukom progovori:

– Rešio sam da postanem umetnik.
Glas mu je bio tanak i načet.
– Prvo mi reci: jesi li ti muško ili žensko? Reče Milan zagledajući ga.
– Muško sam, reče Bora. Ipak sam muško.
– A jesi li srećan što si debeo?
– Jesam, reče Bora kreštavo.
– Pa šta onda hoćeš?
– Da postanem slikar, reče Bora.
– Ostavi tu želju, nije to za svakoga. Izgubićeš i lutku i pračku. Borino lice tupo se smešilo. On reče:
– A šta ćemo ako ja želim da budem nesrećan, molim?

Momak ode bez odgovora. Ananije mu se ukloni s puta. Eva spazi lutku i gurnu Bosu laktom. Obe prsnuše u smeh. Pališuma ih radoznalo pogleda. Bora ode prema izlazu.

Milan je gledao za svojom rukom. Oko vrata video je ljude. Kretali su se između stolova, između četiri neizbežna zida, mileli po praznini kafane i mahali rukama. Kreveljili su se i zborili, uvlačili i istezali vratove. Lica su im bila rasečena i nasmejana. Klanjali su

se, kašljucali, pokazivali jedni drugima zube iza osmeha, i pesnice, koje su se rascvetavale na krajevima njihovih ruku. Šaputali su jedni drugima oko ušiju, vratovi su im tada postajali žilaviji: isticale su se jabučice u potkožnom bežanju od podbradaka prema kragnama košulja. I oči su im u tim plavim trenucima laganja i nadlagivanja postajale okatije: one su bile modre kao dim, kao paučina koja se plela od tavanice do njihovih lobanja.

Bilo je tu ljudi koji se nisu kretali, jer nisu mogli. Oni su bili zavaljeni u stolicama, ili su prosto ležali, bespomoćno i ostavljeno. Oni što nisu videli svoja lica oglodana i unakažena iza ogledala nisu bili veseli, jer kako i da budu. Oni što su ležali bili su bezbrižniji, jer su od sebe videli samo ruke. Oni što su ležali dole, na podu, čak su se i smeškali. Vrteška je izbacivala ljude iz svojih krila kao metke i ostavljala ih same u dimu: bili su zbunjeni i dugo su stajali kraj nje, ne znajući gde su, na podu ili na svojim nogama, na tavanici i naopako pobodeni, ili negde u prostoru, obezglavljeni. Videlo se da je tako jer nisu nikud gledali niti su šta videli. Stajali su mirno, kao da nisu živi, prekraćenih ruku i potkraćenih nogu, i bleđi. Kad bi neko od njih pustio od sebe reč i glas, ona se negde i pre vremena gubila: svi su puštali reči i one se nisu čule; nisu to bile ljudske reči, već najobičnije šištanje i glaskanje da u tim dremovnim telesima postoji duše, ognja i mraka; bili su to glasovi novorođenčadi koja se tek iz utrobe pomolila, uzdasi, nareckani i tanki, izvitopereni i krvavi. Milanu je bilo i smešno i tužno gledajući ih kako zure u dim i jedni u druge, ne videći se.

Bili su i slepi srećni. Da su se mogli videti, ne bi mirovali. Rastužile bi ih sopstvene ruke bez noktiju, oguljene i crvene. Sneveselila bi ih vrteška sa svojim žutokriličnim izbacivanjem bez prestanka i milosti. Vide li bi mnoge kako čute na podu i ne mogu da se dignu, — pa bauljaju. Zamutilo bi im oči i vid tek proključalo plakanje onih beznogih, što postrance leže između štaka. I da su videli, nikud ne bi mogli od usturenih u naslonjačama i razapetih nad stolovima.

Ananije je gledao u vrtešku i mislio se kako o njoj da napiše pesmu i da li da bude rimovana ili ne. On nije čuo razgovor Milana sa slikarima.

- A koja je tvoja tema? Zapita jedan od njih.
- Ljudski pakao, reče Milan. Vi bogalji. Bolest ljudskih mozgova.
- Lepše nam to objasni, reče Aćim koji se odnekud pojavi.
- Hoću da naslikam vašu bolest, reče Milan. Hoću da prevrnem i sunovratim vaše mračne utrobe i da ih pokažem istoriji. Hoću da ovekovečim vaše slepilo! Da vas cela zemljina kugla zna preko mene,

sulude i izgubljene. Hoću da naslikam utvare, poluljude a poluživotinje. Vas da naslikam.

– Imaš li još nešto da kažeš?

– Hoću da kažem da je sve oko mene bolesno. Da pomrčine osvajaju ljudske glave, da je svuda mrak, te se ništa pod nebom ne vidi.

Milan naglo umekša glas:

– Hoću da kažem da i sama zemlja gubi svoje lice. Da gradovi tonu sa živim ljudima, da reke presušuju. Da deca, rođena kljasta i sakata, urastaju i pretvaraju se u priviđenja. To hoću da kažem.

– Bolest je u tvojoj glavi, a ne među nama, reče Aćim. Među nama je sasvim obično: do noći dan a od noći mrak. I ništa više. U zorenju neko se pomoli na svet a oko sumraka drugi ga ostavlja. Tako bez prestanka otkako postoji nebo i voda i mi ljudi.

Milan mu ne odgovori. Primeti kako se Eva smeje.

– Pa šta ako je oko nas tama? Zapita Nikifor. Važno je da se mi u njoj vidimo, a da li je oko nas belo ili crno, zaiste nema nikakve važnosti.

– Hoću da moje slike osvetle svim ljudima cilj, reče Milan.

– Nije potrebno, zanesenjače, ničije osvetljenje. Svakom živom stvoru put i cilj sam se i otvara i zatvara.

– Pustite me da budem vizionar! Reče Milan.

– Dozvolićeš prvo da te obesimo. Onda te možemo proglasiti vizionarom.

– Ali pre toga moramo videti tvoje slike, reče Sima smešeći se lenjo. Da ih vidimo a zatim da ih zapalimo.

– Neće izgoreti, kažem vam, jer su večite, reče Milan.

Aćim zaneme. Radoje Radojević zadrža pogled na Ananiju, zatim izvadi iz džepa lulu. Milanu se učini da slikari dolaze k sebi. Nisu znali šta pre da urade: da se nasmeju ili da proplaču — a to je bilo skoro isto, jer smejanje je vrsta plača i zaborava — niti su mogli da shvate kuda će: da li natrag, svojim platnima i naslovima, da li u svet pa sve do zidova. Da li u dim ili k česmi, zagrađenoj čaršavima, koji su kao neprohodni i prljavi bedemi čuvali starca sa štakom i njegovu osvetu.

Živan je mislio na Ivana i gledao u obršćenu stranicu crkvene knjige. *Eto, vičem na nepravdu, ali se ne slušam; vapijem, ali nema suda. Zagradio je put moj da ne mogu proći; na staze moje metnuo je mrak. Svukao je s mene slavu moju i skinuo vijenac s glave moje. Poružio me je od svuda da me nema; i kao drvo iščupano je nadanje moje. Da bi pošao prema vratima ili k česmi morao je preskočiti prevrnute stolice i sto. Gde mi*

je Ivan. Kad prođe pored zida, Milan mrzovoljno okrenu glavu.

K Milanu dođe Branko i šapnu mu:

– Dala nam je para ona riđa baba, ona s durbinom. Puna mi je šaka. Rekla je da će dati još kad slika bude gotova. I pita da li smo gladni i da li hoćemo da za nas naruči vina ili rakije. Samo ispod slike da napišemo:

NESREĆNA I UCVLJENA UDOVICA EVA.

Kokan zapita:

– A da li bi ona do nje htela da je slikam?

– Kaže da hoće, ali tek prvog, kad primi invalidu, reče Branko.

Milan ih ne pogleda. Hteo je da odgovori Aćimu. I video je plamen ispod gomile svojih slika koje vatra neće.

| MALO POTERE S TIŠINOM |

– Gde mi je drug? Zapita starac s ordenom.

Ljudi što su stajali jedni uz druge kao statue nisu znali da mu odgovore. Oni su ga gledali. Gledao ga je i Ananije. Ljudima su ruke bile sastavljene i povezane. Glave im se nisu videle, jer su ih krili od sveta iza furune. Sve oko njih ležalo je u tišini. Čak su i stolovi, uvršćeni kao najobičniji sanduci, mirovali.

– Da nije ovuda prošao?

Živan se tresao mada je bio bez odgovora. *Nešto se desilo.* Ruke nije mogao da spusti i one su, poluzgrčene i prelomljene u laktovima, drhtale. Hteo je još da ih pita, ali se svezani ljudi sakriše iza furune. Eva je gurkala Bosu laktom i podsmešljivo šaputala. Ananije je u sebi ponavljao stihove tek sročene pesme. Bila je to pesma o vrtešci i o tragiци ljudi koje ona izbacuje.

Živan izbi na drugi kraj kafane. Zid je bio provaljen. Starac je drhtao i bojao se da Ivana nije neko gurnuo u rupu, u kojoj je kloktala voda. Neki ženski glas zakikota se i zovnu ga po imenu. On produži. Srete ga Bora iza Aćimovih leđa. Zapita ga neveselo:

– Što si se uznemirio, stari?

– Jesi li mi ga video? Reče Živan.

– A koga to, stari?

– Moga druga, Ivana. Moga brata. Onoga sa štakama.

– A jesi li ti video moju majku, stari?

– Nisam, reče Živan.

– Ni ja tvog druga, reče Bora.

Živan je unezvereno gledao oko sebe i tiho cvileo. Crkvenu knjigu držao je pod pazuhom. Ananije se nije čudio što starac plače.

– Ne umem da izađem iz kafane, reče Bora.

– Onda i ne izlazi, reče Živan.

– Izvedi me odavde, stari, zaplaka Bora. Dobro ću ti platiti. Ne smem ovde da ostanem.

Pođoše barabar. Bora je bio viši od Živana za glavu i vrat. Bora je plakao, držeći pračku pod pazuhom. Lutkine oči gledale su kosimice u pod.

– Ne znam kud ga je vrag odneo, reče starac. Bojim se da mu se što ne dogodi. Ima slabo srce i veliki pritisak.

Živan je govorio i usne su mu drhtale. On nastavi:

– Plašim se, pašće negde pa neće moći da se digne. A nikad se nismo razdvajali.

– Malopre je plakao, reče Bora.

– Plakao je celog jutra, reče Živan. Otkad smo ustali, nije sušio obraza. Ne znam šta mu je. U poslednje vreme mnogo pati.

Gledali su oko sebe, starac ne bi li ugledao Ivana, a momak vrata. Razlučiše se. Momak udari udesno, ali vrata nigde nije bilo. Samo je ispred sebe video dim, lustere kako na njemu plove i slepe izraze nevidljivih prozora. On živnu.

Uplakan i poguren, Živan u trku opkroči ženu i muža. Oni su ćutali.

– Kud si pohitao, stari? Zapita žena.

– Da mi niste videli druga? Reče Živan.

– Video sam ga malopre, reče muž odozgo.

– A gde je sad? Zapita Živan.

– Otišao je da se ubije, reče muž.

– Otkud to znaš, obešenjače? Namršti se starac i pogleda gore.

– Pročitao sam mu na čelu, isceri se muž.

Žena kroči ka starcu i sastavi velika i bosa stopala. Zatim reče:

– Stari, gde je izlaz odavde? Hoćemo da izađemo. Svi nam kažu da ga nema, reče muž smejući se. Živan potrča i odjednom se ukipi pred Evom. Pališuma izviri ispod stola i nakašlja se značajno. Živan se nasmeši, čak se i zakikota. Zatim prstima opipa orden. Ispravi se i ruke opruži niz bedra. Eva mu se smejala naglas pored durbina. On je drhtao i mislio i na nju i na Ivana. Bosa je brisala staklo maramicom i čudila se neobičnom starcu.

Ananije i Radoje Radojević videše kako se Pališuma naroguši i pođe Živanu. Ali kad Živan pođe vratima i česmi, Pališuma se opet zavuču pod sto.

| ON NJOJ NA KRAJU |

Eva je sedela kao i malopre, malo rastavljenih kolena i prstiju na rukama, s jedva osetnim smeškom ispred zuba. Gledala je. Milanovo lice nikad nije bilo oštrije i lepše: on je govorio, smešeći se pobeđnički, samouvereno i svirepo i držao ruke u visini lica. Evin pogled bio je malen, skoro providan i prav; bilo je nečega mekog i horizontalnog u njemu, kao u reči pri izdisanju. Branko se tiho smejaio sa Kokanom.

Pališuma oseti Evin pogled kao dodir ruke, kao mekotu dlana, i bi gotov da zaplače, da zažmuri i tako zaspi pod njim. Ali odjednom se uzvrpolji pod stolom. Tek se bio namestio i hteo da opruži ruke i ispravi noge, kad mu pade na pamet: Možda gleda nekog drugog.

Starac se osvrnu. Evin pogled prelete preko njegovog cilindra. Milan je stajao na stolici i bio za pola rasta viši od Aćima i Nikifora, koji su ga psovali i pretili mu. Kroz suzu, što nije htela da se odroni sa trepavica, Pališuma je video svoje krastave prste, Evin podbradak i Milanov čuperak na temenu.

– Slikari su propalice, zausti Pališuma.

– Ipak radi njih postoji svet, reče Eva značajno.

– To su propalice i neizlečive skitnice, reče Pališuma. Nikad nemaju novaca.

Starac pocrvene od stida i prošaputa:

– Imam ja para, Evo, imam ja para odavno. Samo krijem. Samo ti reci koliko ti treba. Posle ću ti reći otkuda mi pare.

– Ne trebaju mi tvoje pare, reče Eva.

Bosa se smejala. Ananije ga je iskosa gledao, stojeći uza zid. Pališumi se steže grlo. Ni zaplakati nije mogao. Eva je gledala preko njegovog cilindra.

– A da li bih i ja mogao postati slikar, Evo?

– Da, ali tek na onom svetu.

– Voleo bih da sam umetnik i da te samo ja slikam.

– Kao stenica si dosadan. Shvataš li ti to?

Ananije se nasmeši. Bosa vide kako Pališuma prinese maramicu očima.

– Ne gledaj ga, molim te, poče Pališuma. On je najobičniji odrpanac i hohštapler. On je, znaš ... on je kopile ... Majka mu se obesila još pre nego što je uzeo četvrtu godinu. A otac mu je bio neki Crnogorac, isto nekakav umetnik. Znaš, umetnici su većinom propalice, a mi obični ljudi pitomiji smo i plemenitiji. Oni su divlji i jezivi. Pogledaj samo ovoga đavola. Kako možeš tako lepo da ga gledaš? Evo, on je kopile. Zar ti to nije strašno? Izdržavali smo ga mi, bivši trgovci i

bogataši. Ne gledaj ga, *on je kopile*. Ja sam ga pet godina izdržavao i školovao ...

Eva je gledala pored Pališume, koji je tiho suzio. Milan se nadnosio iznad bloka. Pri tom je dizao i spuštao obrve, čas jednu čas drugu, od očnih kapaka pa do zalizaka. Savijao se oko stola skoro u prsten, kao škorpija, piljeći u zavrzene linije na hartiji. Postajao je čas mali kao kamen na putu čas duži od svog rasta. Gledao je Evu. Ona mu je, dok se skupljao, videla samo leđa i laktove i izlomljene crte lepog lika kad se naglo pojavljivao odozdo. Gledao je kako prižmurkuje, meri i premerava nešto, opkoračavajući sto. Osećala je da joj se dah krati. *Slika me, slika me*. Podizala je glavu, okrećući mu čas vrat s ogrlicama raznih boja i veličina čas profil, uspijala usnama i stezala kese na obrazima.

Radoje Radojević se smešio na njega. Milan nije hteo ni da ga gleda.

– Znaš Evo, njegova majka bila je prostitutka. Kod svih nas je dolazila i spavala i mi smo joj davali novaca za to. Hranili smo je. Nekoliko puta je s Milanovim ocem bežala u svet i vraćala se u Beograd. Bili su i u Parizu. Kad se ona obesila, on je sekao vene za njom i izgubio se. Niko ni danas ne zna živ li je – mrtav li je ... Ne gledaj ga, on tebe prezire i svud priča ružne stvari o tebi. I majka mu je bila tuberkulozna. Zaraziće te. On hoće da ti izmami pare, varalica je to ...

Ananije je slušao kako Pališuma šušti kraj stola. Aćim i Nikifor stajali su na stolicama i govorili, preteći pesnicama. Ljudi su slušali Milanov glas.

– Ne priznajem ni jednog živog stvaraoča! Kakav Pikaso i Utrilo! Kakav Lubarda i Čelebonović! Kakvi Bogojevići i Jarakovići! Svi oni samo gomilaju boje bez ikakvog smisla za suštinu, kompleks i ideju! A vaša imena i prezimena toliko su mi smešna da ne mogu da se otmem dojmju da ste užari ili jorgandžije. Svi ste smešni i žalosni, da me hvata tuga dok vas gledam. Svi vi potičete iz jorgandžijskog roda, od čiftinske loze, nemate u sebi ničeg pustolovnog, vizionarskog i velikog.

Živan je uezvereno gledao oko sebe. Stari Raša se smešio Radoju Radojeviću koji ga nije primećivao. Pališuma je šaputao kraj stola:

– Voleću te i čuvati. I slušaću te kao dete, samo ga ne gledaj. Kupovaću ti haljine, hraniću te najskupljim jelima, biću ti zaštitnik i sluga ...

Eva ga nije slušala. Durbin je držala na krilu a lice okretala Milanu. Bora je plakao nasred kafane, držeći lutku u naručju. Aćim povika:

– Pa pokaži nam već jednom te svoje velike i genijalne slike! Daj da ih vidimo!

Milan je merio i promatrao Evin lik. Glas: Ne, neka ih ne pokazuje, strah me je. Živan je gledao u gomilu oko čaršava. Drugi glas: Biće kako sam rekao.

Ananije vide kako se kraj Evinog stola nešto dogodi. Pališuma pogleda oko sebe i natače cilindar do ušiju. Onda zavuče ruke pod sto i uhvati je. Eva zadrhta pre no što joj šakama obujmi kolena. Ona se nagnu, tako da se listovi njenih nogu podigoše do njegovih laktova. Pole njenog kaputa same se razdvojiše. Peševi kliznuše s kolena. Pališuma primače glavu. Njene noge bile su nakrive i potanke, s izraslinama gležnjeva i stopala. Peševi se digoše iznad nje kao cvet. On je pomilova. Milan se čudio kud se dela. Eva se izmače. Pališumini prsti napipaše samo lakat i bedro.

Eva promoli glavu ispod stola i obujmi očima Milanova ramena i vrat s jabučicom. Zaokrugliše se čele i pobegoše s lobanje. *Slika me.* Uskipe smeh i negde se pretoči, te pod tavanicom osta samo dim. *Sve ću mu dati.* Lica se raspadoše, kao da su bila od krpe i zemlje, a ne od kosti i kože. Prskoše ogledala. Ruštanje polomljenih čaša i štaka pomeša se sa smehom i tutnjavom što se čula s druge strane zidova. *Volim te.* Ceo taj urnebes sruči se u njene oči i poplavi ih bolom. *Da li me hoćeš?* Eva je gledala. Milan je izvlačio poteze po hartiji. Pališuma je šaputao:

– Reci mi da li si ikad volela? Reci mi ... On je bolesno kopile, mani se ti njega. On će da ode, kao i njegov otac, a ja ću da ostanem s tobom do poslednjeg časa.

Kuljao je dim i paučina se utkivala u Evine trepavice. Ona opet otvori oči. Milanova usta obigraše glavu i sama se zavezaše iza ušiju. Vlažni brod što je plovio uokvirenim plavilom vode polako se raspadao i tonuo između okvira u Pališumin šapat.

Pališuma se saže. Njegov cilindar ulubi se pod stolom. Toplina curkom poteče niz školjku njegovog dlana. Šaputao je:

– Uvek ćemo ovako da se jadamo jedno drugom ... jer smo oboje nesrećni i ostavljeni. Mi smo strašno stari. Prodao sam ćilim. Prodaću i onaj drugi. Ko mi god traži para, kažem da ga nisam prodao. A ono što sam malopre rekao o ženidbi nije istina. Lagao sam. Ja često lažem. Kako bih ja tebe ostavio?

– Ih, vrat ti je sav u krastama, reče Eva i odgurnu ga od sebe.

Pališumi se lice iskrivi. Njegove oči zasuziše. On stidljivo pogleda preda se. Eva umotri Milanovo lice u dimu. Njegove oči bile su crne i sevale su. Živan je na obrazu imao grimasu: bilo je u njoj i straha i zavisti. On pritrča Evinom stolu i zapita:

– Da mi niste videli druga?

Pališuma mu doviknu:

– Ništa ne traži druga ovuda oko nas, budalo izla-pela! Budeš li još jednom ovuda naišao, prebiću te.

– Moram ga tražiti, reče Živan snishodljivo, gledajući ispred sebe. Mi smo braća, u stvari jedno biće ... Vi to ne shvatate.

Pališuma pođe k njemu sa stisnutom pesnicom. Eva pomisli: Volela bih da se pobiju, i zacereka se. Neko podiže ruku uz povik i Živan se strmoglavi ka česmi.

| LJUBAVNI DODATAK |

Posle Pališume Milana je najbolje poznao Ananije. Na njegovoj mansardi u Karađorđevoj ulici proveo je pune tri godine. I Ananije i Pališuma znali su da se Milan mrštio prolazeći pored žena. Pališuma je rekao da tako podiže sebi cenu. Ananije je odgovorio da to nije tako, već da je Milan još neprobuđen muškarac. Milan je dizao glavu prolazeći pored žena kako bi im dokazao da su nule i najobičnija priviđenja.

Stari Raša često ga je viđao u Dušanovoj ulici, oko gimnazije. Starac je odmah doznao da je tamo odlazio da vidi neku učenicu. Obično je stajao pred glavnim izlazom, čekajući da se završe časovi. Zatim je dugo išao za Ljiljanom, neopažen. Dok ju je pratio, razmišljao je kako će ovekovečiti njen lik. Ljiljanine drugarice doznale su da se zaustavio pred njom na uglu Dušanove i Francuske ulice. Hteo je nešto da joj kaže, ali se zbunio i pokazao joj blok sa slikama. Ona se prepala od njegove bradice, prebledela i pobegla u mrak. Dok je bežala, činilo mu se da će pasti i prosuti po asfaltu đlačke knjige i sveske. Nestajala je u gomili sveta, a u njemu se rađao strah da će je pregaziti tramvaj. Tako je počelo.

Skoro svakog dana dolazio je pred gimnaziju. Njene drugarice čudno su ga zagledale i smejale mu se. On je gledao iznad njih. Sačekivao ju je ispred škole, na čoškovima, čak i pred kapijom kuće u kojoj je stanovala. Uvek je hteo da kaže isto. Bojao se da čuje njen glas. Pratio je kako se udaljuje od njega po mraku sitnim i bolesnim hodom. Tada ga je uvek obuzimala misao da je više neće videti. Sanjao je kako je umrla i kako na groblju nema nikoga sem njega, Branika i Kokana: oni kopaju grob i prave krst od ukradenih taraba a on prinosi raki malo mlohavo telo.

Nikada joj nije rekao da želi da je naslika i tako nadmaši blede i površne boje Monalize. Ljiljana je bežala kad god bi ga videla. U snu

mu se prikazivala bleđa no što je bila: s rukama nad glavom i zgrčen u mraku svoje mansarde, čekao je da se pojavi i ne pogleda ga.

Izgleдалa mu je čudna. Jedna njena drugarica rekla mu je da je Ljiljana uvek nevesela i potištena. On je shvatio da je to zato što nema da se obuče i najede kao druge. Ananije i Pališuma doznali su od starog Raše da je sačekuje, ali nisu znali zašto.

On je stalno kisnuo pred školom i bojavao se da čuje njen glas.

| LEPI VENAC LJUDSKIH LOBANJA |

– Tako ću i uraditi, reče Milan i lice mu se iskosi i zaoštri. Povučići ću potez i na njega nanizati mnogo vaših lobanja. Obojicu ih crno, nalepicu im rogove, nacrtacu im uši neke životinje, recimo slepog miša, ali moram napraviti i otvor kroz koji će se moći videti da u lobanjama zvoni mrak. Svet mora videti da u njima nema ništa sem praznine, užasa i kosti.

On prižmure, kao da posmatra već gotovu sliku.

– U prvi plan dolaze vilice. Keze se jedna na drugu. U pozadini: prazno. Dole: pakao. Gore: isto pakao. Svuda pakao ljudskih lobanja. Napraviću venac oglodanih ljudskih glava. Sliku ću nazvati p a k a o. I neću staviti svoje ime, pa neka tragaju za autorom. Neka se ceo svet da u poteru za mnom! A ja ću negde iz prikrajka gledati ljudsku mizeriju u trčanju. Pisci će pisati knjige o njoj, slikari će me podražavati, biću slavan, a nikad se neće doznati ko joj je autor. Svi ćete se videti u njoj. Sva mudrost, sva tuga i užas ovoga veka biće na tim lobanjama. Naći će u njoj svoj lik čovek, izgubljen pod nebom i među zidovima, nesrećan što nema u šta da se nada, što nema za šta da se uhvati, užasan i nesrećan što nije umetnik. Ha, neću zaboraviti ni lobanju one riđe babe iz ugla.

– Samo ne zaboravi da i svoju lobanju na taj venac nanižeš, reče Aćim.

– Tu tvoju zapaljenu glavicu s bradicom, reče Nikifor.

– Ja stvaram i iznad svega sam, reče Milan. Ja nadahnjujem i skoro sam nevidljiv.

– I naznači koja je tvoja lobanja, da ne tragamo za autorom, reče Sima.

Milan im se opet okrenu i izazovno nasmeši.

– I bićete srećni što ste me znali. Ići ćete po svetu da pripovedate kako ste poznavali umetnika koji je obesmratio nesrećnog čoveka i njegovu sudbinu. Bićete slavni i čuveni zbog toga. Govorićete kako ste znali slikara sa bradicom koji je naslikao užas atomske današnjice.

ce. I opet ćete biti smrtni, ginućete od atomskih bombi, od bolesti: opet na moj venac – lobanja do lobanje! Mudrost svih vekova! Najobičnije prazne tikve. Rešenje zagonetki i krajeva od postanka sveta. Ishodi dugovekog tumaranja za ciljem, trbuhom i blagom. Celog veka okretanje oko sebe po krugu od svoje krvi i svojih tabana i na kraju: na moje platno razjapljenih čeljusti!

– Nije tačno da se vrtimo u krug, reče Aćim. Mi imamo svoje ciljeve i svoje odgonetke sveta i sebe.

– Doleteće tvoja lobanja na stranice moje najnovije knjige, reče Nikifor.

– Zacrneće se tvoja glavica sa bradicom na našim platnima, reče neko od slikara.

Milan reče tiho, spuštajući ruku oko sebe:

– Srećan sam što niste u stanju da me shvatite.

– Mislio si na svoj haos? Reče Aćim.

– Mislio sam na svoju usamljenu sreću i tugu, reče Milan.

– Mislio si na svoju bolesnu i izmišljenu slavu? Reče Aćim.

– Mislio sam na svoje visine, reče Milan.

– A misliš li kadgod na svoju majku, koja je bila prostitutka? Reče Sima. Ili na svog suludog oca, onog Crnogorca, koji se bez traga i glasa izgubio? A?

– Ne mislim na njih, jer nisam dete, reče Milan. Dosta sam o njima mislio. Ostavimo to. Hoću da vam kažem da me vi u stvari ne vidite. Zar ne osećate da letim. Vi ste mi pod tabanima. Mali ste kao skakavci, kao rovc i galamite kao popci.

– Čuvaj lobanju, reče Aćim. Gore se nemaš za šta uhvatiti. Gore je sve prazno.

– Javite mi kad me sasvim izgubite iz vida, reče Milan.

Aćim kroči k njemu. Milan se namršti. Ananije je gledao kako Aćim steže pesnice. Eva je gledala Milana bez durbina.

– Ipak ćemo se shvatiti, reče Aćim. Naći će se neko da nas pomiri. Naći ćemo odgonetku i bez tvojih slika.

Aćim ironično izgovori poslednje dve reči. Radoje Radojević slušao je raspravu i smeškao se. On je sedeo. Jedino dim iznad njegove prosede glave nije mirovao.

Odnekud izbi Šandor. Bio je uplakan i izgreban po licu.

– Šta hoćeš? Zapita ga Milan strogo.

– Trčao sam ceo sat, a nje nigde nema, reče Šandor.

– Pa šta hoćeš od mene? Što si došao? Reče Milan.

– Vрати mu kaput, kopilane, reče Aćim.

– Došao sam da ti kažem kako je nigde nema, reče Šandor snis-

hodljivo. Šta sada da radim? Reci mi.

- Trči i dalje, reče Milan i odgurnu ga rukom od sebe.
- Hoću, ali daj kaput, reče Šandor.

Bio je pokisao, s rukava mu se cedila voda. Branko i Kokan pitali su ga zašto je trčao po kiši. On ih nije čuo. Milan mu reče da ide.

Šandor se saže te mu zamalo ne ispadoše oči. On obuče kaputić i zapita:

- Da li da trčim istim putem?
- Trči, reče Milan i rukom mu pokaza izlaz.

Ne mogavši ovarisati gde su vrata, Šandor se zaustavi kraj slepog izreza prozora. Tu se zaplaka, jer to su i ostali činili. Ananije je gledao kako se s njega cedi voda. Drhtao je, a velike i tuđe oči kolutale su mu.

– Vrti mi se u glavi, reče Branko i pogled mu se ukoči. Opet me hvata, Milane.

- Govorio sam ti da se ne vučeš za mnom, reče Milan strogo.
- Išao sam da ti donesem boje.

Branko skoči sa sedišta i zaklati se. Njegovo lice poblede i iskrivi se. On stište dlanovima slepoočnice. Ceo trenutak osta razjapljenih vilica, iskrenut, kao u letu okamenjen. On vide kako kafanu ispuniše četvoronožni ambisi ispreturanih stolova. Čuo je glasove preko njihanja lusteru i klecavih naginjanja zidova. Pao bi da ga Kokan ne pridržava.

- O književniče, šta je to s tobom? Zapita Aćim podrugljivo.

Branko je gledao kako ljudi, obešeni za svoje ruke, vise oko lusteru. Neki su uzletali tavanici, pa onda padali pored zida kao kamenje. Drugi su se odozgo vraćali glava okrenutih nadole i nekuda propadali bez traga i šuma. Bosa ga je gledala i drhtala. Igrali su tako ljudi po praznini kafane i njegovih očnih duplji kao lutke, sve više se zaogrćući dimom i paučinom.

- Kako ljubav, književniče? Zapita Aćim.

– Nema ljubavi, ne da mi struja, zamuca Branko, presamićen preko stola, tako da je šakama dodirivao pod.

– A kako svemir, književniče? Reče Nikifor. Kako umetnost? Kako tvoje tužne priče?

Kokan vide Simu kako se kikoće zavaljen u stolici.

Brankove oči bile su prevrnute i ukočene. *Trunu atomi – zemlja propada – ljudi se više ne rađaju živi – ipak ću ja spasti svet.* Mlatarao je rukama i škrgutao zubima.

- Da ne umre, zakuka Kokan.
- Divan si tako izvrnut, književniče, reče Nikifor.

– Hulje, ne smejte se bolesnom čoveku! Viknu Milan.

– Bolesniji si od njega hiljadu puta, reče Aćim. Tebi ima po kome doći ludilo. Seti se samo svog oca i svoje majke kojoj smo davali novac kao i svim ostalim prostitutkama.

Branko se klatio. Za ramena ga je pridržavao bledoliki Kokan. Bosa i Eva su ga gledale i drhtale. Ananije je objašnjavao Pališumi da ne piše romane i da nije u stanju da opiše ničiju sreću. Branko je iskolačenim očima gledao u tavanicu i zid. Kokan ga je vodio izlazu. Zaobiđoše uplakanog Šandora, koji nije smeo da uleti u vrtešku. Branko je mrmljao:

– Ipak sam ja pronašao ugalj ... ljudi se rađaju mrtvi ... niko mi ništa ne može ... ja sam pronalazač ...

Glavu je u hodu zabacivao iza ramena, i Milanu se činilo da će mu se svakog trenutka otkinuti i otkotrljati niz leđa.

– *Ja mogu sve*, šaputao je posrćući.

Nije trebalo da ga vodim sa sobom, pomisli Milan. Sam se naturo za mnom, kao pseto.

Milan spazi čitavu gungulu kraj česme. Živan je trčao.

| POSLEDICE IVANOVE OSVETE |

– Hej, stari, zar se još nisi napio? Uzviknu Bora s lutkom u naručju.

– Piješ već pola sata, reče muž odozgo.

– Presušičes česmu, reče žena odozdo. Pališuma obrisa znoj sa čela rukavom. On reče Bori i mužu:

– Ni malopre nije nikoga puštao k sebi.

– Zavezao je platno, reče žena. Zašto to?

– Možda se ubio, pa s nama tera šegu, reče muž.

Crveno i meko Borino lice prenerazi se i poblede. On zacvile: – Vodite me odavde.

Gledali su se, bleđi. Žena je stalno okretala oči gore. Muž se mrštio i mahao glavom. Pališuma je mrmljao, ne ispuštajući iz vida Evu.

– Treba neko da razmakne platno, reče žena odozdo.

– Ne smem tamo da gledam, zacvile Bora.

– Ne plači, još uvek ništa nismo videli, zacereka se muž odozgo.

– Starac se pravi lud, reče žena, s mukom okrenuvši glavu k mužu. Hoće da nas namagarči: mi da očekujemo nešto važno, a on da se pojavi nasmejan. Starci se iz dosade šegače.

– Poznato mi je da je uvek voleo šalu, reče Pališuma.

Zatim se primače platnu i oslušnu: isto, klokotanje vode i crno.

Pališuma viknu:

– Hej, komšija, jesi li živ?

– Odazovi nam se! Glasnu se muž odozgo. Ne šali se s nama. Ozbiljni smo ljudi. Odazovi se, nisi dete!

– Žedni smo, čoveče božji, podviknu žena. Izlazi već jednom, hoćemo da pijemo.

Zgledaše se još jednom, poplašeni. Ananije vide kako među njih banu Živan; on zapita:

– Jeste li mi videli druga? Je li mi još živ?

– Videćemo šta je s njim, reče Pališuma, popreko gledajući Ivana, i sniza platno niz žicu.

Štaka je porebarke ležala na podu, štap preko nje, sam i kriv. Starčić je visio pored korita, s čvorom učkura pod bradom. Bio je isplažen i već modar i ličio je na lutku od zemlje i krpe. Suva noga dodirivala je prstićima koleno zdrave. Ruke su mu bile opružene i neizbežne, i neobično ih je bilo videti bez štaka i štapa. Izgledao je manji no kad je išao. Na zidu kraj slavine pisalo je:

OSVETIO SAM SE. KRIV JE UMETNIK, UMETNOST I ONA.
IMOVINU SVOJU ZAVEŠTAVAM BUDUĆEM VELELEPNOM
HRAMU UMETNOSTI.

Ananije je sve gledao. Nije se čudio. Njega su iznenađivale samo prijatne stvari. Bosa se zavuču pod sto. Bora pobeže plaćući. Muž zadrhta ženi na ramenima i užasnuto reče:

– Je li tačno da ja i ti nikad nećemo umreti, pošto smo umetnici?

– Nećemo, reče žena još sleđenije.

– Jer kad umremo, ostaće naša dela iza nas. Je l' tako?

– Tako je, ne drhti. Ne boj se.

– Ne bojim se, ali hoću da jedem, reče muž. Strašno sam gladan. Zima mi je. Nosi me odavde. Hoću nešto kiselo da pojedem. Već mi se povraća ... Šta je ovo sa mnom? Gde sam ja ovo? Nešto kiselo ...

Pališuma skide cilindar i prekrsti se. Živan se ukipi. Iako mu se lice iskrivi, ne zaplaka. Lice mu posta tvrdo, čak oštro: istakoše mu se vilične kosti, pogled mu se iskosi i poplaši. Ali zinu. I raširi ruke. I tako raskoračen i skoro razapet dugo osta. Ništa se na njemu nije micalo. Pa čak ni štap koji je držao iznad glave. Obrazi mu pobledеше, zatim ih prekri žutilo. Tupo je gledao svog druga na gatnjiku. On opipa svu dugmad na kaputu i prsluku. Oseti hladan znoj iza ušiju. Štap spusti kraj sebe. Uzdah mu poremeti dah: bio je sipljiv taj dah, načet i skoro bolestan. On prinese šaku k licu te pogladi brkove, kao da se sprema da sedne i odmori se, a ne da zaplače. Kad skide šešir, zabele se pramičak njegove trule kose na lobanji. Ivan je bio ćelaviji,

a i glava mu je bila okruglija: to se videlo jer je bio nepomičan i gologlav. Živan se najzad prekrsti, usna mu zadrhta. I ništa više ne uradi.

Ni sam đavo nije mogao pogoditi o čemu je mislio Pališuma. Ananije nije znao da li mu je lice spokojno ili nije. Njegovi obrazi su visili kao i obično a zenice virile ispod kapaka kao vrhovi čioda. Ruke su mu bile opružene i malo odmaknute od tela, kao da se kreće, mada je bio raskoračen i miran.

Eva je gledala bez durbina i uplašeno.

Tada muž reče:

– Je li ti ga žao, stari?

Tek tada se Živan strese i zaplaka. Pod miškom je držao crkvenu knjigu. Mucao je:

– Šta ću sad, šta ću sad? Ljudi moji dobri, recite mi, naučite me.

Kud ću sad sam? Šta ću ja sad na svetu? Za koga da živim?

– Ako ti ga je baš toliko žao, idi za njim, reče muž uplašeno.

– Kako da mi ga nije žao, sine dobri, mucao je starac. Nikad se nismo razdvajali. A zakleli smo se jedan drugom da ćemo i na onaj svet zajedno. Braćo po Hristu, recite mi kud ću sad sam?

Živan je plakao tiho. Njegove suze bile su dobre i male i jedva su se primećivale na žutoj i zbrčkanoj koži obraza: otkidale su se lagano i padale jedna za drugom.

Čovek nalik na guštera vodio je grbavog. Oni su pričali i krstili se. Aćim i Nikifor stajali su na stolicama i gledali gomilu kraj česme. Dva milionara krstarila su između stolova. Bora je plakao i molio da ga izvedu. Ananije mu reče da prestane. Bora još jače zarida. Ananije mu reče da nikad ne treba plakati, jer to remeti lepotu i mir tuge. Bora se zaustavi kraj žene koja je nosila muža. Žena takođe reče da nema razloga za plakanje. Muž reče da se dogodilo kako je predvideo. Bora se sakri iza njih i spazi da se Sima tromo smeje i daje mu znak da dođe k njemu. Bora se sakri iza Pališuminih leđa. Čovek nalik na guštera reče grbavom da nema ništa gluplje no sebi oduzeti život. Grbavi reče da će o tome tek razmisliti. Aćim gurnu Nikifora. Eva je stiskala ruku Bosi, koja je drhtala pod stolom i govorila:

– Nisam to smela dopustiti, nije trebalo ...

Ananije vide kako se Pališuma još jednom prekrsti i skide Ivana sa slavine. Dok ga je nosio, Ivanova usta su se sama otvarala, kao da hoće nešto da kažu. Pališuma je gledao u njih: od teskobe pod grlom zajezeri mu se oko suzom. Dok je koraćao, Ivanovi dronjci uplitali su mu se u hod; tada je Pališuma dizao lice gore i zevao kao riba na pržini. Ivanova ramena stalno su se spuštala, kao da u njima nikad nije ni bilo kostiju: padala su, prvo jedno, pa onda drugo, a glava, ta

majušna i oguljena glava sa brkovima boje srebra, visila je na predugom vratu kao gajka na nečemu; glava se klatila bez prestanka, čas dodirujući jedno a čas drugo rame.

Pališuma ga spusti na pod. Ivan se sam ispruži. Ruke su mu bile opružene, jedna prema Evi a druga prema Bosi. Bosa je naglas plakala.

Radoje Radojević, koji je mirno sedeo, poznade muževljev glas:

– Zašto ti ga je toliko žao, stari?

Eva se tresla. Prste je saplitala i lomila i zavlačila ih u nedra, mada nije bilo studeno pokraj stola. Izvijala je vrat, pućila usne i kradimice pogledala Milana, koji je po zraku i belini izvlačio linije. On je granao rukama. Lice mu je bilo strogo i namršteno.

Živan još jednom odmeri Ivana na podu i stade bežati od stola stolu. Ananije ga je gledao kako se sapliće, kako druge gurka, obara i gazi, kao da je slep. Pališuma i Bora izgubiše ga iz vida. Niko se ne zapita kuda je naumio. Živan se obrete na drugom kraju kafane, gde je prokišnjavalo i bilo hladno, te nikoga nije bilo. On primače dva stočića, po pločama položi štap i sede poda nj. Knjiga se otvori na sredini.

U kafani nije bilo ni daška da razgali krastave krpe dima, što su se vile oko lusteri i po zidovima. Vetrica nije bilo da ih bar, zgužvane i mokre, odagna od njegovih usana i lica. Teške su bile te krpe, iskaišane i modre, i padale su mu na očne kapke čim bi oborio pogled. One su se zaplitale u njegove trepavice kao konci: paučina je bila lepljiva i kužna, zanosila je na čađ, na oprljeno živo meso, na pogan. Paučina je bila puna neljudskih glasova, koji su se s mukom porađali iz dušnika i sa stenjanjem izletali između vilica. Ljudi su se smejali, mokro i krastavo, i taj smeh bio je toliko kreštav, neartikulisan i tuđ da nije pripadao, reklo bi se, dvonogom soju: bio je tanak, paučinast, skoro kao i šištanje pod zemljom, nalik na glaskanje deteta koje napušta sunovraćenu materinu utrobu. I on ga je slušao, skupljen u staračku krlju beskrvnog mesa, zgučen kao dete još neodrezanog pupka, sa čelom na kolenima, i činilo mu se da će se svakog trenutka zidovi survati na nj i prosuti mu mozak po rukama, koje je držao na licu.

Slušao je uskipeli Milanov glas, koji je dopirao do zidova:

– Ruke su vam potkresane, te s njima ništa sem vešala ne možete dohvatiti! Noge su vam odsečene, te vas mogu odvesti samo do rake! Oči su vam slepe, te s njima možete jedino ugledati svoje slepilo i svoju smrt! Recite mi, imate li opravdanja za svoj hod po zemlji? Recite mi, čime opravdavate svoj govor, svoj plač i smeh? Recite mi, zašto ste došli na ovaj svet? Imate li opravdanja za svoje bitisanje?

Knjiga je bila otvorena kraj Živanovih kolena. Po njoj su padale kapi kiše, koja je crnela iza stakala. *Opomeni se da je život moj vjetar, da oko moje neće više vidjeti dobra, niti će me vidjeti oko koje me je viđalo; i tvoje oči kad pogledaju na me, mene neće biti. Kao što se oblak razilazi i nestaje ga, tako ko siđe u grob, neće izaći.* Živan je gledao i drhtao.

Ljudi su se valjali oko stolova, podizali se za svojim uzvicima kad su to mogli, smejali se paučinasto i sivo, vikali i udarali glavama o zidove ne bi li dokrajčili i sebe i mrak, koji im se uvlačio u govor, smeh i misli. Ceo taj urnebes, ceo taj ljudski kôlež, ispresecan ženskim naricanjem (neko je kraj česme zapomagao), rastapao se u dimu i oblivao starčevo lice, presipao mu se u oči, punio mu ušne školjke, ogluvele.

Ivan je mirovao na podu kraj česme.

Živan se strese. Učini mu se da su mu ruke ogromne, skoro nestvarne, neobrezanih i iskrzanih noktiju, s venama što su se granale po njima; i pitao se, onako mali i savijen u kotur straha i smrti, kako može imati onolike ruke. To su *tuđe ruke*. Bojao ih se, plašio se da ih neće moći pokrenuti, oblivao ga je strah i znoj pri pomisli da će se one same podići k licu, ka vratu i dokrajčiti ga. *To su njegove ruke*. Video je svoje nestvarne šake, iskaišane na prste, što su se grčili i pružali prema crkvenoj knjizi, raspali i gnojavi, i ljude kako beže od njih, ali ne mogu da im uteknu, no se raspadaju pod njima kao insekti, krvare i razmazuju se po podu. Video je samog sebe, preumanjenog i prebledog, kako se grči, savija i ispruža vrat svojim rukama, tim rukama koje voli kao onaj štap nad glavom, kao Ivanovu šaku. To su *Ivanove ruke*. Video je u njima uzicu gatnjika, krajičak te umokrene i obršćene dretvice, što se bez bolova gužvala oko njega kao zmija; činilo mu se da će se s njom, prljavom i toliko tankom da se mogla prekinuti, dići u nebesa, mračna i bez zvezda, studena i nadzemaljska.

Neće se više vratiti kući svojoj, niti će ga više poznati mjesto njegovo. Zato ja neću braniti ustima svojim, govoriću o tuzi duha svojega, naricati u jadu duše svoje ...Te duša moja voli biti udaljena, voli smrt nego kosti moje. Dodijalo mi je; neću do vijeka živjeti; prođi me se; jer su dani moji taština. Šta je čovjek da ga mnogo cijeniš i mariš za nj?

Još jače je čuo Milanov glas:

– Nemate! Nemate opravdanja za svoje postojanje! Recite mi: kud ćete da ustanete? Dokle vas vaš suludi mozak može dovesti? Šta ćete učiniti za dobro ljudi? Ne možete se opravdati, jer ste izmišljeni! I ništa na ovom svetu nema opravdanja ako ne stoji pod mojom slikom! Ni nebotičnici s temeljima od ljudskih patnji i gline, ni ulice, pune čovekovog ništavila kao vene krvi, što vode u bespuće i mrak! Ni ljudi

što se preobražavaju u priviđenja i životinje, sa svojim spravama što zuje i plaše plitke mozgove, a ne mogu dalje od prvog zida! Ni nebo s oblacima iznad nas nema opravdanja za svoj večiti i bolesni mir ako nije slika. Ni zemlja pod nama nema opravdanja za svoje okretanje ako nije pozadina moje velike i crne slike o čovekovom paklu!

Živan je ćutao pod štapom. Vene su mu se umodrinele i ograna-
le bezbroj beskrvnih obraza, njemu iscerenih. *Večito su me ismejávali.* Gledao je kako mu se rasplinjavaju po rukama, izrastaju jedna iz druge kao kraci polipa. Ruke mu se same podigoše, mršave i kvrgave, i same se sastaviše. Gatnjik se sam zaveza i natače. *Smejte se smejte se.* Niko ne vide kako se opruži njegovo malo i sparušeno telo: ono se nekoliko puta praćaknu i umiri. *Zgužva se i uvi dretvica gatnjika i sasvim zateže, kao da na njoj visi teg. Spasite me.* Orden se prelomi i otkide. *Bio sam ratnik ali mi nisu priznali hrabrost.* S ordena odleteše slova, već istruena i izbledela. Nad njih se nadnese dim, pomrači ih i ohladi. Živan je bio miran.

Milanov glas goreo je:

– I zato, omće na grla! Derite svoje sopstvene kože i od njih prave vešala! Ubijajte se jedni za drugima, u ćoporima i buljucima, jer ćete jedino time opravdati svoju misiju na zemlji. Uništavajte se i koljite, jer ćete jedino tako biti dosledni sami sebe! Jer ćete jedino tako zaslućiti poštovanje većite umetnosti i mene!

Živanu dotrća Pališuma sa gomilom. Malo telo zatezalo je umokreni ućkur do pucanja. Živanovo lice bilo je skupljeno i smešno, te se skoro nije moglo videti ni gde su mu usta ni oći. Njegova kapa lećala je kraj otvorene crkvene knjige, sama i prazna.

Ananije je drhtao. Aćim i Nikifor su se tupo gledali. Sima je slušao kako stari Raša zapitkuje Radoja Radojevića, koji se nije micao. Eva je drhtala pod stolom. Bosa joj je stezala ruku i tešila je stalno ponavljajući da još nisu stare kad se zbog njih vešaju.

Pališuma ne htede da se prekrsti. On pomisli: Baš mi je milo što je ovo uradio. Tako prolazi svaki onaj ko muti drugome sreću. Da ovo nije uradio sam, ja bih ga ubio.

Bora je sedeo na podu s lutkom na krilu i plakao. Sa Šandora se cedila voda praveći kraj njegovih nogu lokvu.

Pališuma naglo izmaće sto te Živanova glava udari o pod. Kapci mu se ni tada ne otvoriše, samo se gornja usna odvoji od vilice i lica. Živan zatim lagano zinu. Pališuma pretrese njegove dćepove. Odnekud izvadi ceduljicu na kojoj je pisalo:

*Sve što imam daću njoj,
Oj, crni ćivote moj.*

Slova su bila žuta i stara a hartija obršćena. Narednu rečenicu Pališuma nije mogao da pročita.

Muž zaplaka. Žena reče:

- Kome to ostavlja imovinu?
- Izgleda, umetnosti, reče Aćim.
- A je li ženjen? Zapita Sima.
- Nije, odseče Pališuma. Nije ženjen.
- Možda ima ljubavnicu? Reče Sima.
- Nijedna ga nije htela, a svima se udvarao, reče Pali šuma.
- Pa kome to onda ostavlja imovinu? Zapita Sima ozbiljno.

Proneše ga pored Milana. Stari Raša razgovarao je sa Radojem Radojevićem, koji je netremice motrio Milanov blok. Pališuma u prolazu reče nešto Milanu. Milan se ne pomače niti ih pogleda dok se ne odmakoš od njega. Onda spazi kako Pališuma i Aćim potrbuške položiše Živana po Ivanu. Nisu mogli da se zagrlje. Samo su se dodirivali viličnim kostima, kao da leže u krevetu. Između njih stajala je crkvena knjiga.

Eva i Bosa izviriš na časak ispod stola, ali ih nestade čim Aćim izgovori njihova imena. Bora je plakao na podu.

- Zašto su ih onako namestili? Zapita muž plačući.
- Zato što se nikad nisu razdvajali, reče žena sleđeno.
- A hoće li i nas tako? Reče muž odozgo.
- Hoće, ali iza nas ostaju naša dela, reče žena odozdo.
- A jesu li se i oni voleli kao ovo ja i ti? Zapita muž.
- Izgleda da je to posredi, reče Pališuma glasno.

Pored Aćima i Nikifora protrča Šandor. Za njim ode Bora. Obojica se uputiše Milanu koji je govorio.

Pališuma natuče cilindar do ušiju i zavuč se pod sto. Ivan i Živan ostadoše sami kraj otkrivene česme, sa crkvenom knjigom između sebe. Stari Raša reče Radoju Radojeviću da su Pikaso i Lubarda najveći šarlatani i da su njegovog poštovanja dostojni jedino Đura, Uroš i Paja Jovanović od srpskih, i Leonardo i Mikelandelo od stranih slikara. Radoje Radojević motrio je Milanov blok.

| MALO KRAJA |

Milan zadrhta. Zaigraše mu usne. On se ceo uznemiri. Iz ruke mu ispade olovka i otkotrlja se do nogu Radoja Radojevića, koji je osećao da će mu uspeti ono što je naumio. Aćim vide kako se Milanove obrve u čuđenju podigoše. Milan se okrenu oko sebe. Pogled mu je bio unezveren i uplašen. Aćim ga je viđao često, skoro svakodnev-

no, po kafanicama i obalskim burdeljima, ali ga nikad nije video tako uznemirenog. Aćim se sećao da je samo jednom bio tako uplašen. Bilo je to u krčmici na kraju Karađorđeve ulice. Sve u krčmici ključalo je i bilo pijano. Ljudi su se tukli, pa onda grlili, psovali, pa zatim hvalili, busali se u prsa i vukli za brkove. Milan je tada poleteo između stolova. Aćim je, dobro se sećao te noći, otrčao za njim ne bi li mu bar u trku zavirio u blok. Stigao ga je tek kraj vrata. Zapitao ga je zašto je trčao i koga je video. Milan je ćutao a usne su mu igrale. Aćim se tada osvrnuo i video na ulici devojčicu šesnaestih godina. Imala je mladež kraj oka, koji joj je čak i trepavice plavio. Ona je lagano išla. Ananije je tada rekao da ne vredi ni lule duvana i da se čudi Milanovom ukusu. Milan je još više pobledeo, a devojčica je, spazivši ga, pobjegla u mrak.

I ovog trenutka Aćim je osećao da će se nešto dogoditi, i to nešto važno, jer je Milana obuzimao nemir čudno, lagano i iznutra. Bilo je nečega čežnjivog i prelomljenog u njegovim očima, nečega pomirljivog i zlog u isti mah, što je tinjalo, da bi na mig, na reč planulo i izgorelo. Aćim ga nikad nije video tako iskošenog, s telom na jednoj a rukama i očima na sasvim drugoj strani, tako srvanog, da je zasluživao milostinju, pogled i reč. Nikad njegovo lice nije bilo tako oštro, tvrdo i izrovano borama.

Radoje Radojević prebaci nogu preko noge i shvati da će mu uspeti ono što je želeo. Stari Raša zapita ga šta misli o nadrealistima. Čovek ne odgovori. Tada stari Raša reče da su nadrealisti i svi takozvani moderni umetnici najobičnije neznalice. Čovek opet ne odgovori. Milan ne primeti kako mu se Aćim primače za korak. Nikifor je gledao u Milanov blok koji je stajao pred njim, na stolu, zatvoren i tajanstven.

Milanu je tiho visila reč u rukama. Da ih je mogao podići pružio bi ih ka vratima. Još do njega ne behu stigli Šandor i Bora, kad on pojuri izlazu. On izgovori njeno ime i okameni se kraj stola. Usne su mu šaputale. Niko nije znao čije to ime kaplje s njih u dim. *Lj iljana*. Stajala je kraj vrteške vrata, zbunjena kao i ljudi oko nje, kao i mladić što ju je držao za ruku. Njene oči bile su maglenije od paučine. Eva ga je gledala ispod stola. Ljiljana je bila mala, skoro dete, i u keceljici od satena. Od kose nije joj se moglo videti pola čela i slepoočnice. Nije mogla da se nasmeje, jer joj je mladić govorio kraj uva.

On opet izgovori njeno ime. Glas mu se prekide a reči zaustaviše u grlu. Kašalj ga zaguši. On savi ruke i pritište ih na prsa. Prokrvavi. Pališuma reče Evi kako je Milan od majke nasledio tuberkulozu a od oca bolestan mozak. Eva zaplaka. Kad ga vide presamićenog preko stola, Ljiljana se prvi uz mladića.

Ananije je gledao kako Milan hripljući pokušava da izgovori nečije ime. Ljiljana se još jednom osvrnu. Mladić vide kako Milan podiže ruku. Ljiljana i mladić uleteše u vrtešku. Nestajući u dimu, ona mu pokaza svoju sitnu i lepu glavu s mladežom ispod oka.

Šandor zagrlji Boru i reče da mu je hladno, jer je ceo sat kisnuo na ulici. Bora ga zapita zašto je kisnuo. Aćim pritrča, zgrabi Milanov blok sa crtežima i strese se. Radoje Radojević ustade, ostavivši starog Rašu bez ijednog odgovora. Stari Raša gledao je kako Aćimovi prsti igraju i drhte, kao da drže vatru, a ne slikarev blok. Stari Raša poče za Radojem Radojevićem. Uz Aćima se pobode Ananije. Čovek nalik na guštera držao se za ruku grbavog. Žena je puzala ka čoveku sa bradavicom umesto nosa. Milicionar je krstario. Ispred žene ležale su štake i štapovi i ona se mislila da li da se provuče ispod njih ili da ih preskoči. Čovek nalik na guštera reče joj da se gubi.

Aćim je drhtao. Radoje Radojević mu reče strogo:

– Otvori blok.

– Ne smem, ne smem, zacvile Aćim.

– Otvori, nemaš čega da se bojiš, reče Radoje Radojević.

– Ko zna šta se krije unutra. On je, izgleda, genijalan.

– Daj meni blok, reče Radoje Radojević. Ja ću videti. I došao sam da vidim koliko je težak.

– Ne, ne, ja ću da ga otvorim, poče Aćim. Ja ću da otkrijem makar to bila i moja smrt.

Milan je kašljao. Sima se smešio. Aćim okrenu korice. Tog trenutka oko njegovih ruku i ramena načetiše se glave slikara. Nad stolom se oteže dug niz začuđenih glasova:

– Ooooo ...

Radoje Radojević naredi Aćimu da okrene i drugi list. Aćim poslušao. Blok je bio sasvim prazan, sasvim beo.

Lice Radoja Radojevića, koje je do malopre izražavalo samo budnost, polako se promeni i zasuka, da Aćim zinu. Ananije vide kako se čovek nekoliko puta zagleda u belinu i zamisli, zatvarajući oči. Čovek to ponovi više puta, s namerom da se uveri sanja li ili ne. Radoje Radojević progovori tiho:

– Ovoje užasno. Gola praznina. A mislio sam da bar nešto postoji na tom nesrećnom bloku.

– Kažeš li ti to ozbiljno? Zapita Aćim. Reci mi istinu, jer ti se ja ne razumem mnogo u slike, ja sam pesnik. Je li genijalan ili nije?

Radoje Radojević je ćutao. Aćim poče drhćući:

– Kaži mi šta mu ne valja, pa da ga napadam. Samo mi to objasni prosto, jer ti ja ne volim mnogo pametne reči. Ako nije genijalan,

ubićemo ga.

Ananije i Sima videše kako se Radoje Radojević udalji bez reči. Stari Raša mu doviknu da je i on šarlatan, iako je profesor slikarske akademije. Aćim zgrabi blok sa crtežima i stade da viče:

– Otkrio sam! Otkrio sam neuspeh! On nema pojma o umetnosti! On uopšte nije slikar! Njegov blok je sasvim beo i prazan! I bezopasan prema tome! Nema više opasnosti za nas! Mi smo jedini i najveći umovi današnjice! Dika i ponos i čast Srbije i Jugoslavije ... Ja, ja sam lično utvrdio! Pogledajte, najobičnija belina! Beda! Užas! Mrak! Ja sam pronalazač! Otkrio sam najveću napast našega grada! Otkrio sam naše zlo, ljudi!

Ananije je gledao kako se beli Milanovi listovi vijū iznad stola. Ljudi su ih hvatali kao letke, zavirivali u njih, okretali ih kosimice, pa onda opet naopako, čudili se, krstili i drhtali od straha. Jedni su bežali od njih kao od vatre, drugi su ih cepali na komadiće i gazili petama i štakama. Treći su ih naticali na tojage, mačuge i štake, i tada ih pljuvali. A bilo je mnogih koji su se jagmili oko njih, brižljivo otirali glib s njihovih ivica i, skalupljene, stavljali u nedra kao amajliju. Čovek nalik na guštera plakao je držeći list u rukama: nije imao snage ni da ga drži ni da ga baci. Čovek sa bradavicom bio je natakao veliki beli list na glavu i s njim je išao od stola stolu, od zida zidu: list se sam okretao oko njegove glave i čovek nije znao kako da ga se liši, te je ćutao i drhtao.

Aćim je leteo, krstario po kafani, kao glasonoša. Naginjao se ljudima, vikao i podnosio im pod nos hartije. Pena mu je udarala na usta. Ananije je treptao očima i tresao se kraj stola za kojim je sedeo Radoje Radojević. Stari Raša vikao je za Radojem Radojevićem da ga ne priznaje i da je varalica kao i Milan, kao i svi drugi, počev od Lubarde pa do Pikasa, tog zanesenjaka. Radoje Radojević nestajao je u dimu. Lice mu je bilo mirno a oči velike i umorne.

Milan je stajao kraj stola i gledao kako plamen obuzima njegove bele i prazne listove. Video je i Aćima u plamenu, raskoračenog i ćelavog, kako suludo kriči:

– Sve ću da spalim! Sve! I njega i njegove slike! I sve slike na svetu! Pogledajte me, ja sam otkrio da je varalica! Ja sam pronalazač! Ubiću se ako me ne pogledate!

Kraj Milana, koji je kašljao, krvaveći ploču stola, obrete se Šandor sa Borom. Šandor reče da ne ume da pogodi izlaz i da će se ubiti ako ne stigne onu ženu. Bora reče plaćući da je već nabavio sav pribor za slikanje sem naslona, ali da hoće hitan blagoslov. Milan ih je gledao kroz suze i sumaglicu koja mu je mrežila oči. Čovek nalik na guštera nije

mogao da ispusti veliki list i molio ga je da ga uzme. Milan ga je tupo gledao. Čovek sa bradavicom umesto nosa psovao ga je i naređivao mu da skine veliki list s njegovog vrata. Milan ništa nije shvatao. Video je Aćima u plamenu. Ruke kojima je mahao postajale su sve veće; njegove oči urastale su u dim, kao dve varnice, uzletale do tavanice. Stari Raša vikao je za Radojem Radojevićem koji se približavao vrtešci vrata.

Plamen se širio i lizao tavanicu. Pepeo je sletao ljudima na ramena. Rulja se uputi Milanu, Aćim prvi podiže stolicu. Milan pođe vratima. Od njih ne mogade dalje. Onda pojuri prozoru. I jedva mu i priđe od onih što su ležali polumrtvi i slepi. Nije znao šta se crni iza stakala: pakao ili voda, bezdan ili obična čovekova noć. Gledao je u podignutu stolicu pomirljivo. Ananije ga nikad nije video takvog. Milan više nije bio lep. Njegovo lice bilo je malo, osušeno i krvavo, kosa čupava i bolesna. A kako i da bude lep, kad su mu usne bile skoro srasle, ruke spljoštene i sraslih vrhova. Udarao je tim pačjim izraslinama ruku po staklu, pravo pesnicama a onda dlanovima kosimice. Samo voda curkom poteče s obe strane stakla. On u nju ogreznju do kolena. Opet stade udarati nogama, laktovima i ramenima. Samo mu krv obilatije šiknu iz usta. Ukipi se s rukama nad glavom.

On okom potraži izlaz. Iz vrteške su neprestano ispadali ljudi, kljastiji i ubogiji od onih što su se oko njegovih nogu kretali. Bilo ih je mnogo, da su se morali zbijati u gomile i sami slagati kao ribe: ređali su se jedni na druge, zadnji naslanjali onima ispred sebe glave na ramena, a ovi onima na početku ruke na pleća. I sve tako do tavanice. Crneo se pred njim roj čovekov, uzljučen i pljosnat, roj koji je vrio i taložio se kao pesak zamućenog vira. *Nadvisiću vas*. Gledao je kako se guraju, kolju i nadgornjuju: slabiji su padali, preko njih su gazili jači. Tako se gomila krunila, narastala i opet se raspadala kao živi pesak pustinje. Gledao je jedne kako hrle k njemu s mačugama i druge kako beže, pognuti i stari, i zavlače pod stolove samo glave i ramena. Aćim je vikao u plamenu:

– Ljudi, na njega! Na njega! Kamenujmo varalicu!

– Nemojte! Nemojte! kričala je Bosa ispod stola. Pa vidite i sami da nije genijalan. Nemojte ga.

– Nema zlu među nama mesta! Vikao je čovek nalik na guštera.

– Ubićemo zlo još u korenu! Penio je čovek sa bradavicom umesto nosa, ne mogući da se liši velikog i belog lista.

Šandor i Bora plakali su zagrljeni. Oni su obigravali gomilu koja se uvećavala i promuklo ponavljali:

– Treba ga ubiti jer je sedeo na tuđem kaputu! Lagao je poštene ljude!

Ivan i Živan su mirovali. Iz slavine je voda kapala u korito. Slova na zidu bila su kriva i nevešta. Iza korita crneo se zjap jame. Eva je obigravala stolove i jurila za Aćimom, koji se jedva nazirao u dimu. Grebala je svoje obraze naričući:

– Nemojte ga, ljudi, nemojte ga! On je umetnik! Nemojte ...

Krv je curila iz ogrebotina i kosa joj se u njoj lepila. Udarala se pesnicama u grudi vičući:

– Hoću portret! Hoću portret! Nemojte ga, braćo po Hristu, nemojte ... Gde je portret? Platila sam ... Dala sam pare ...

Za njom je trčao Pališuma i šaputao joj da ne plače za portretom, jer će on koliko sutra naći pravog slikara da je slika. Njegovi krastavi obrazi visili su. Njegov šapat kapao je:

Ne plači, draga, ne plači za njim. Vidiš i sama da je propalica i probisvet i prevarant. Znaš, njegova majka bila je prostitutka, i ... čak je i sa mnom spavala za pare. Ne plači, Evo ... Pogledaj me ...

– I Evu pod gomilu, braćo! Povika Aćim iz dima. I nju, kurvu staru! Jer ko god njega žali, naš je zajednički neprijatelj. Ona mu je davala para, hranila ga je!

– A njen novac predajte meni! Glasnu se Sima, koji je stajao odmah iza starog Raše.

– Obesite je, ljudi, za primer! Viknu Aćim. Ona je kriva za Živanovu smrt! Ona je njega mučila i zlostavljala, a na drugoj strani vrbovala mladiće. Obesite je! I onu drugu isto tako! Ona je kriva za Ivanovu smrt.

Pališuma je plakao:

– Nije to tačno, braćo. Nije ... Nemojte da je dirate. Ona je sirota i bez zaštite, udovica ... Bolje mene obesite, samo njoj nemojte ništa ... ona je ipak dama ...

– Oboje ćemo pod gomilu, i tebe i nju! Reče Nikifor, noseći stolicu iznad glave.

Ananije je ćutao i gledao kako Bosa drhti pod stolom i nariče. Starci su bili modri u licu.

Milana obgomiliše. Stari Raša, stojeći pokraj Nikifora i Sime, psovao je Radoja Radojevića, koji nije hteo da mu odgovori ni na jedno pitanje. Milan obujmi zidove. Bili su nedotični i plesnjivi. I paučina ih je kitila, nepregledne. Glasovi su dosezali do nje, nadimali je i rastezali, i ona ih je obmotavala kao plen. Tada je gore nastajala pustoš i praznina. Zatutnja s one strane stakla, linu voda. Nagnuše se zidovi, zabrodi i zatalasa se paučina sa glasovima. Milanu se zamreži pogled u trepavicama. Zajedriše njegove bele slike, kao munje izviše se linije. Okrenu se kafana naopačke. Nad vodom što je šikljala s obe

strane stakla, kvaseći ga, planu vatra. Zatim sve pokri pepeo.

Izleteše stolice, reklo bi se da se same oteše zemlji, jer se ruke što su ih bacale nisu videle. Prvo polete jedna, a onda druga, za trećom peta a za šestom ko zna koja. U četvoronožnom letu sudarale su se, izvrtale glavačke i dubile po trenutak svaka na svojim ramenima. Zvečalo je drvo kao da nije to, već kost. Stolice su se okretale jedna oko druge, a sve same oko sebe. Preprečivali su se štapovi, skupoceni i najskuplji, jevtini i oni najjevtiniji, koji u stvari više nisu bili štapovi, već najobičniji, krivaci, prelamali su se u letu, migoljili jedan iza drugog i pravili krst nad Milanovom glavom. Ispod pazuha istrzale su se bolesne štake i, ne odletevši ni na zagrljaj daljine, raspadale se. Kosili su se komadi prslih ogleдала, odražavajući gomilu pobodenu na glavu. Širile su se prnje, visile su pole, skutovi i rukavi. Iznad njih ključali su glasovi, mutni i neartikulisani, kao da ne izviru iz provajljenih i zagnojenih ljudskih utroba, već iz same zemlje i zidova.

Bora baci lutku i ona se još u letu rastrže: noge nekome padoše na ramena, a ruke potonuše u viku. A glava, ona okrugla i skamenjena, vrati se natrag momku, i on je vide pred svojim kolenima, prekršenog grla, ispalih očiju i odlepljene kose. Bora se od nečega prepade, kmeкну kao ranorođenče i baci lutkinu glavu na gomilu.

Muž skoči sa ženinih ramena, ali ne mogade daleko, pa se, glave okrenute nadole, struči gomili na viku i leđa. Žena zaplaka za njim, obigra gomilu i stade suludo da kriči, kao ptica za svojim mladunčecom.

Pališuma koji se tu bio zatekao sa onesvešćenom Evom, ugrabi trenutak i baci prema Milanu cilindar, te osta bez ičega na lobanji.

Kroz dim se čuo Aćimov glas:

– Nož mi dajte! Hoću da zakoljem kopilana! Da prekoljem grkljan kurvinom sinu.

Sve oko Milana gorelo je u plamenu očiju, sve je zaudaralo na paučinu, memlu i pogan. Slikari su se tiskali, gurali i provlačili glave jedni drugima ispod pazuha ne bi li ga videli poraženog. Provirivale su njihove glave jedna za drugom, kao psovke, i sve su bile pakosno zaokrugljene i oble.

Ni da je imao vremena, ne bi mogao pogoditi ko se kako smeje i kuda: oko očiju, koje su prosto iskakale iz duplji, oko usta, koja su se jedva primećivala na kožama, iza ušiju ili oko vrata. Sve je bilo nasmejano, razjareno i zapaljeno tog trenutka, i on nije mogao videti nijednog dronjka koji se nije tresao.

Bilo je nečega bolesnog u vazduhu, nečega što je zaudaralo i bilo iskaišano prokljalom galamom. Bilo je lica koja se nisu micala, već su mirovala, nataknta na vratove i osuđena da tako protavore svoj

sparušeni, dugi vek; nije se moglo pogoditi šta je na njima bilo okamenjenije: pogledi iz uraslih izdanaka očiju, koža što se pijavičavo pripijala uz lobanju i kosti vilica, ili onaj večiti nemir, isklijao još pre rođenja oko usana, ili strah, usađen pre vida u očne duplje.

Sve je letelo, prevrtalo se i pokazivalo i s lica i s naličja: i ljudi, i glasovi, i tutanj. Ali niko nije znao niti je mogao videti na šta se baca, na šta urla i nadire. Gomila je počinjala skoro ispred očiju, dubeci se sama u zemlju, izrastajući naopako, i niko joj nije mogao sagledati obale. Ljudi su samo ispružali ruke, za njima puštali glasove, a gomila je postajala sve dublja, veća i dalja.

Negde na dnu te gomile stajao je Milan i bio mali kao mrlja, kao pregršt njegovih linija sa hartije. Skrušen i zgučen kao dete koje su iznenada bacili u zbrku iz koje ne ume da izađe pa zbunjeno čuti, gledao je u taj dim, što se okretao oko njega s tavanicom, i držao glavu duboko među ramenima. Nije se micao, jer kud bi. Samo je ruke sastavio iznad glave da primaju udarce pre temena. *Nadvisiću vas ne braneći se.* Nije nikud ni mogao, jer je gomila bila preduboka i mnogoglava. Ruke su mu bile tanke i mogle su otpasti.

Čutao je tako u tom paklu što se pušio na sve strane, u tom paklu stešnjem zemljom, tavanicom i zidovima. Njegove usne bile su namrskane, da su se mogle otkinuti. Možda bi i progovorio, ako ništa drugo a ono da im kaže kako je srećan što će ih nadvisiti, da mu nije bilo njih, oguljenih i zavezanih: na njima se video mali smešak, nalik na bol, na grč.

Njegovo lice bilo je upalo i dobro, kao u deteta: bilo je toliko malo i nasmešeno to lice sa bradicom, da ga je čovek mogao zgužvati i u šaku pokupiti; ono je bilo meko i dobro i sve je slušalo, i laka rumen pojavljivala se na njemu; možda bi i zadrhtalo da im je bilo bliže. Ali između njih zjapio je ponor i ambis preko kog nisu mogle uštapljene i bogaljaste noge običnih. Možda bi im i odgovorio da se moglo čuti ono što bi im rekao.

I oči je imao na tom licu i one nisu htele sve da obujme: u njima je tinjala tiha i pretiha seta i neka dobra smirenost, neprotivljenje vanzemaljskih i Hristovih, i neka čudna i duboko avetinjska pomirljivost sa svim na svetu, sa dubinom gomile u kojoj je bio, sa zidovima što su sve opsedali sem njega, sa tuđim gnojnim mesom što ga je sa svih strana pritiskivalo.

Stajao je sasvim sam, na rastegljaj ili dva daljine od Aćima s nožem, i osećao težinu tavanice na ramenima, teskobu od ljudskih glasova. Osećao je bol udaraca što su pljuštali po njemu, i želju svoje utrobe da se sunovrati i podigne iznad Aćimove kame. Ananije je

gledao kako krv lagano teče niz prazne Milanove obraze, kako kaplje sa bradice i sliva mu se oko laktova i kolena. Krv mu je kao vatra punila očne duplje, upijala mu se u sunderaste šupljine mozga i plavila luk ruku nad glavom. *Sad sam najveći jer stradavam.* Osećao ju je gustu i lepljivu na usnama i činilo mu se da se okreće i giba i on i prljavi pôd pod njim. Činilo mu se da se nekuda kreće, da se diže i propada i da izrasta iz svoje krvi kao veliki spomenik sebi. Izgledalo mu je da se ljudski pakao, izvrnut i crn, i s velikim nožem u nečijim rukama, okreće sam oko sebe između kafanskih zidova, izraslih do mračnog neba, skoro do njegove nenaslikane slike.

On je mislio: ja sam izmislio ugalj. Ja sam izmislio i posadio prvo drvo. Prva reč koja je izgovorena bila je moja. Od mene zavise životi onih ljudi u kafani. Da, sve je poteklo od mojih ruku. Prva pesma koja je zapevana delo je mog uma i mojih ruku. Da mene nije bilo, malopre bi nastao potop u kafani.

Oko njegovih jagodica osuše se mrlje nekog neshvatljivog rumenila i stida. On se glasnu smeškom koji nije odavao ni gatnju ni radost. Usna mu se sama zasuka i otkri zube donje vilice. On je ipak bio zamišljen. Taj sitni smešak više je ličio na grč, na malu senu koja se pomerala s jednog na drugi kraj lica. Bio je bradat i svakako se nečemu čudio. Jer tama je visila i ništa je sem sijalice nije moglo razrediti. Učini mu se da se ta nevidljiva, ali opipljiva senka produžuje ka viličnim kostima i bradi, koja uprkos tome izrasta sve više, ne bi li bar vrhom isplivala iz krvi koja se niz nju cedila. Izgledao je zamišljen kao slepac, kao kamen. Smešak se sve više rastezao i ispunjavao zubima uokvireni zjap usta. Na nogama je imao samo stare cipele, iz kojih su mu virili prsti. To potraja sve dok ruku ne spusti niz telo, koje je bilo izmučeno i znojavo.

A onaj svet u kafani ne treba mrzeti koliko ga treba prezirati. Tako zaključiti kroz vrtoglavicu. Kafana se nalazila podaleko, desetak minuta hoda od mesta na kome je stajao. Ne bi je trebalo opet posetiti, jer je pakao. Između dva njena ćoška nalazila su se vrata, u stvari najobičnija rupa, crni proboj, u koji su ljudi upadali kao u san ili šahtu. A vrata su bila bez okvira i prljava i iz njih je izbijao vonj.

Njegova kosa bila je meka i bolesna. Ljudi su prolazili. Stajao je malo pognut, malo skrušen i zbunjen, i bio toliko mali da se jedva crneo kraj vrata neke višespratnice. A od te zgrade tek je počinjala noć s krovovima i prozorima. Lice mu je bilo sitno i okruglo i činilo se dobro, s okvirom brade i otvorima očiju. Kad je bio dečak morao je prositi i tako živeti svoj život. Tako je to trajalo dok njegov gazda nije primetio da nešto izbacuje kad kašlje. Proσιο je ispružajući ruku,

ponekad i obe. Bio je uokviren izrezom vrata i gledao je svoje prste koji su bili razmaknuti i mlohavi, kao da su bez kostiju. S njih je kapala krv u lokvicu kraj nogu. Kašljao je tiho i mislio: *Ja sam prosio. Od moje krvi sve je postalo: iz mene kaplje zato što iz drugog ne kaplje, zato što je moja krv sadržaj svih drugih.*

On se zvao Branko i voleo je sve ljude koji su nosili to ime. On pobeže. Na vratima se zadugo niko ne pojavi. Hitro skrenu u Nušićevu ulicu i sakri se iza kanti za đubre. Mislio je da su prazne. One su u stvari bile male da bi se u nekoj od njih sakrio. U njima se nešto micalo i on zaključio da je najbolje da strugne bilo kud i pronađe druge kante. Ulica se savijala u lakat ispod krajnje sijalice. Kante su bile dobar zaklon i još bolja zaseda. Ljudi su išli gore-dole i gledali ga kako čuču. Oni su stalno kružili oko kanti. To je shvatio pre no što se uz njih opružio. Neki su se čudili što leži kad je zemlja mokra a neki što je krvav. Kante su bile mokre i zaudarale su. Neki ljudi nisu se ničemu čudili. Bio je dronjav i više je ličio na dečaka no na odraslog. Gledali su ga i prolazili. Milicionari su išli pokraj izloga sasvim obično. Imali su na sebi plave uniforme i zvezde. Ulica se račvala. Branko potrča ulevo. Milicionari su i dalje išli obično i gledali. On utrča kod optičara i pobode se uz tezgju. Čovek ga upita šta želi. Branko je bio pognut i video je kap svoje krvi kako se na tezgi pretvara u zvezdu. Čovek opet zapita. On istrča napolje i pojuri natrag. Shvati da nije smeo napustiti kante malopre i da sad nema gde da čučne. Kante su visile kao zvezde.

Dohvatili su ga za ramena i povelu vratima. Nije se sećao šta su govorili, kao što se nije sećao ni svojih reči. Išli su pred njim, opkoljavali ga i zapitkivali. Sećao se samo očiju. One su bile različite i pune dima, paučine i noći. Zamakao je u vrtešci vrata. Više nije bilo ni očiju ni ruku, ispletjenih od vena. Ležao je pred kafanom, na betonu, sve dok nisu stigli milicionari. Oni su ga digli i zatražili mu ispravu. Ču-tao je. Zavlačili su mu ruke u džepove i nedra. Ništa nisu našli. A dok je bežao pored prozora, osvrćući se na miliocionare, koji su se smejali i čudili, ugledao je Milana i druge slikare u kafani. Više ga niko nije mogao stići jer je bio u mraku i na uglu.

Pre no što shvati gde je, ugleda oluk koji se spuštao između prozora ka zemlji kao bršljan. Kroz njega je tutnjala voda. Stajao je prislonjen uza zid. Voda se penila i rasla kao pepeo. Gledao je kako se beli mehurovi izdižu i pucaju. Kroz njih je video prolaznike i Šiptara kraj kanti za đubre. Pod penom je dobro. Ona je meka kao vuna. Sve se pretvara u belu vodu bez težine. Kuće se bešumno tope u njoj, asfalt propada. Kroz mehuriće je mislio kako treba oterati Šiptara od kanti,

jer pena nije večita, jer ona traje dok je čovek u njoj. I još je mislio: *pod penom je zdravo, jer ona ne kvasi; pod penom je divno jer se izrasta i slepi.*

On pretrča na drugu stranu ulice. Iz oluka je izvirala voda i mileda preko trotoara kao krv. Držao je ruke ispred sebe. Oseti poluslast na usnama od svoje krvi. Nebo je bilo mirno i nisko i tako je bilo sivo da se teško razlikovalo od zidova i krovova. Zažele da vidi travku ili zemlju. Sa drveća je opadalo lišće i kvasilo se po baricama, koje su se caklile, nestalno odražavajući prozore i oluke. Stajao je na uglu i nikud nije gledao. Nebo je bilo puno vode.

Nebo poče da se spušta. Išao je ulicom plašljivo. Tramvaj je bio crven i klizio je nizbrdicom, ostavljajući kao jedini trag svog postojanja i kretanja zujanje u šinama. Video je brkato lice sa znakom na kapi. Išao je ulicom i bojao se zvonjenja crkve. Njeno kube zadiralo je krstom u nebo. Zvona su zvonila da plaše. Verovatno je sutra neki praznik čim se čuju zvona, pomisli i seti se jutrošnje sahrane i onih ptica što su tromo ležale na ogradi groblja.

Na Groblju sam bio s Milanom. On je hteo da naslika smrt, a ja da napišem priču o dečakovoj majci. On požuri. Na uglu su ga čekale kante za đubre, svrstane i pričvršćene gvozdеноm polugom. Čuvao ih je Šiptar. Šta ćeš ti tu, čudni čoveče s ćulafčićem na glavi i sa čakširama svezanim čak ispod pupka. One su se nakretale čas na jednu čas na drugu stranu, ali nisu mogle pasti. I dalje je gledao kako Šiptar kraj njih stoji. Šiptar se s njima klatio i sagibao skoro do trotoara, kao da klanja. Lice mu nije menjalo izraz zabrinutosti, straha i odanosti. Nebo se naticalo na krovove i grane. Ja sam stvorio prou crkvu i prou kantu za đubre. Zvona su zvonila. Išao je ne osećajući težinu svojih udova. Nije ni znao gde je. Oblaci su bili spušteni do prozora. Gibalo se tle na kom je bio. Trubili su automobili, tutnjila su kola, zveckali su tramvaji. Ljuljala su se zvona i pred njegovim očima rasprskavala u paramparčad zvuka, klatile su se malčice, prolivajući se treskom, vodom i paučinom. Rastezali su se krovovi, nagingale su se bandere. Nataložio bi se mrak do oblaka da nije bilo sijalica negde na sredini između zidova i prozora. Sve se iskretalo porebarke i lagano plovilo. Iz izvornute ulice ništa se nije prosipalo. A iza ulice nije bilo ničega do magle i paučine, krvave kao bok tramvaja, kao zvuk zvona.

Šine su zujale i u čvor se zavezivale oko njegovog stasa i grla. Slušao je kako ga zovu neshvatljivi i neljudski glasovi što porebarke plove, ali nije smeo da im se osvrne. *Ja sam saznao nered.* Nebo mu se oslanjalo na glavu i ramena i bilo teže od zemlje. Izvrnuto su gmizali ljudi, tako da su se i glasovi krunili puneći mu glavu. Mislio je kosimice: *Da li je drukčije i mogao postojati svet; pustite me da ovako idem,*

ovako većito dok ne napišem knjigu o prosjacima moga kraja. Šine su mu saplitale korak, ali on je išao i činilo mu se da je najobičniji trup, bez izraslina udova, težine i oblika. S prstiju mu je kosimice padala krv i on je gazio po njoj kao da nije njegova, već onog iskrenutog čoveka s ćulafom na glavi pokraj kanti za đubre. Mislio je kroz krv: *stvorio sam zvuk i tramvaj.* Tramvaj je zvonio. Žica po kojoj je klizila trola kao krivudava linija steže mu vrat i krik. Tramvaj je plovio u njegovoj krvi kosimice. Iznad jazbine od krvi izrastale su vozačeve oči, pune krugova i vode.

Ležao je u travi pored šina. Čovek ga je drmusao za ramena. Tramvaj se spuštao nizbrdicom. Vozač je bečio oči i naglas psovao. Sve je bilo uspravno, kao pre no što je pao preko paralelnih pantljika od čelika, kroz koje je svirala crvena jeza zvuka.

Spazi milicionara s ljudima i utrča u neku kapiju. Odmah do vrata nalazilo se sanduče sa ogledalom, okrenutim ulici. On u njemu spazi parče trotoara, ne veće od stope, i svoje gole gležnjeve. Čovek što je sedeo kraj sandučića sa četkama oko ogledala bio je sed i krut. Branko ga zapita:

- Odakle ti ovde?
- Ja čistim cipele, reče čovek i pokaza zube.
- A odakle si ti, stari?
- Iz Tetova, iz Makedonije.
- A zašto hoćeš da umreš, stari?
- Neću da umrem, reče čovek.
- Sve mi se čini da ćeš ovog momenta ispustiti dušu, prošaputa

Branko.

Kraj starca ležalo je bolesno dete. Od gnoja mu se nisu videle ni oči ni trepavice. Vetar se osećao. Unosio je žagor sa ulice. Sijalica se klatila u dvorištu kao cvet. Branko pojuri za tramvajem. Starac ga je gledao iz kapije. Ogledalo je pokazivalo gajtan na njegovim šiptarskim čakširama. Branko zaobiđe okuku. Na njoj se nalazila čudnovata zgrada od cigala s nemačkim rečenicama. Zaustavi se na zara-vanku. Vetar je nosio lišće, mada mokro. Bila je to mala ledina, koliko za kolo. ZABRANJENO KIDATI CVEĆE, pisalo je. ZABRANJENO JE IĆI VAN STAZA, šarenelo se. PAZI NA TRAMVAJ. Iza tabli s rečima prostirao se mrak sve do reke. A nad Dunavom visio je oblak. Oseti drhtavicu i potrča Karađorđevom ulicom. Pomisli kroz drhtavicu: *Ja sam stvorio vodu i ljudi plivaju po njoj, ljudi se više ne rađaju živi, voda, voda, voda.* Dunav se u tami sastavljao sa Savom.

Sudari se s nekim čovekom. Zaklati se, za trenutak sve vide kosimice i pade. Oko njega sve je bilo mokro i sivo. Nije ni na šta mislio,

sem što je osećao kako je lepo ne držati se na nogama. Ležao je. Sledećeg trenutka ugleda kante za đubre. Šiptari su ih vraćali s kamiona, ispražnjile. Zažele da je iza njih. Seti se milicionara koji su ga drmsali za ramena dok je ležao u bari pred kafanom i uhvati ga strah. Već se bilo smrklo i ništa nije video iznad sijalica sem mračnih obrisa kućerina. Na Dunavu svetlela je lađa. Znao je, ležeći, da u zgradama s one strane ulice stanuju Aćim i Nikifor i da ih Sima svakodnevno dvaput posećuje. Nikada k njima nije hteo jer nisu pisali priče kao on, već stihove i poeme, kojima su dosađivali poznanicima. Noć je bila puna glasova i senki. Kraj njega se zaustavi žena. Za njom dotrča čovek. Posle njih dovuče se starac sa babom.

– Ko si ti? Pita glas.

– To sam JA, to sam JA, promrmlja Branko, ležeći nepomično. Za mene se ne brinite. Kod mene je sve u redu. Ovo sam JA.

– Ko si ti, vraže bradati, ko si ti? Ime svoje kaži.

– To sam JA, odgovori u sumaglici. Zar me nikad pre niste videli? Šapuće s licem uz travu.

Neko mu mače nogu sa šine. Ljudi su stajali nad njim. Kroz mrak suženo je mislio kako ih je malo i kako bi trebalo dovesti čitavu gomilu da ga gleda. Ljudima je video samo kolena, ruke i oči. Ljudi su bili od mraka. Mlatarao je rukama po lokvici. Osećao je da postoji, da se kreće s usijanom mišlju na travi. Ja sam saznao noć. Kad ustade, prvo shvati da je mokar i blatnjav i da nema nigde nikoga blizu, izuzev Šiptara kraj kanti za đubre. Zapita prolaznike u kojoj je ulici. Čovek mu reče da je u Karađorđevoj. Branko ga zapita:

– A da li ste me vi videli kadgod?

– Nisam, ali znam dosta vama sličnih, reče čovek obično.

– Jeste li baš sigurni da me nikad niste videli?

– Oprostite, žurim na voz, reče čovek i izgubi se.

Branko se toga prepade i pojuri sredinom ulice, šljapkajući cipelama po barama. Nije obraćao pažnju na automobile koji su ga posipali bolesnom svetlošću farova i trubili mu u susret. Oni su se zaustavljali uz škripu točkova i zaobilazili ga. I jurio je držeći ruku s peskom i travom na prsima. Činilo mu se da zna da za njim hrli čitava gungula plavih uniformi sa zvezdama. U mraku su visile sijalice. Protezale su se duž tame kao red suncokreta. Bolela su ga kolena. Ona su bila od paučine i vode. Ulete u piljarnicu i sede na korpu s krompirom. Protrlja bradu i promumla:

– Jedno najobičnije brijanje sa ribom.

Čovek ga je gledao iza tezgje. Iza njega videle su se paprike i glavice kupusa. Branko je sedeo na korpi i pogledom tražio ogledalo.

Mirisalo je voće. Jedino što nije bilo trešanja i jagoda. Krompir je bio zemljav a šljive modrikaste. Piljar tiho zapita:

- Nešto ste želeli, molim?
- Najobičnije brijanje s ribom.

Nikud nije gledao. Glavu je držao zabačenu. Glavice kupusa visile su iza njega. Sedeo je i sedeo s rukama na krompiru. Nije primetio kako se čovekovo lice lukavo nasmešilo i pretvorilo u masku. Piljar reče:

- Oprostite, brijanje s ribom je nestalo. Baš je malopre nestalo. Još dvojica su tražili. Imamo samo sa krompirom. Znate, i sa krompirom je dobro. Znate, mušterije se hvale. Vrlo je dobro.

Čovek mu se zatim približi i podiže ga upadljivo sa krompira.

Glavice kupusa bile su okrugle, zelene i nepomične. Obojica se obretoše pred vratima. Lokvice su iskričavo drhtale. One su ličile na velike kapi koje samo što se nisu odronile s lista. Čovek za rukom posla Branka i dobaci mu u hodu:

- Briačnica je na drugom uglu, umetniče. Tamo ćete naći brijanje sa ribom. Udrite levo, pa onda pravo. Tamo ćete naći brijanje sa somovinom. I pozdravite majstor- Tošu.

Branku su oči dogorevale. On pogleda piljara i zapita ga zbunjeno:

- A zašto se sve oko mene giba?
- Zbog zemljotresa, verovatno, reče piljar i spusti ruku niz kecelju.

Piljareva kecelja bila je prljava i iskrpljena. Na njoj su visila dva džepa, iz kojih su virile novine s naslovima.

Branko jedva poznade svoj glas:

- Jeste li sigurni da je to zbog zemljotresa?
- A možda prave podzemnu železnicu, reče piljar. Vrag bi znao šta ovi sve ne prave. Ali ja ipak mislim da je zbog zemljotresa.

- A ima li ovuda milicionara?

- Naiđu ponekad.

- A ulaze li oni u radnju?

- Ulaze. Ali oni ne traže brijanje sa ribom.

- A hoće li oni odmah ovamo doći?

Piljara nije bilo na vratima. Branko pojuri trotoarom. Plavila se uniforma sa zvezdom, ali nije mogao pogoditi gde, te je stalno pretrčavao s trotoara na trotoar. Ljudi su ga gledali i čudili se. Izbi kod kanti za đubre. *Ovde je dobro jer me niko ne vidi.* One su bile same i mokre. Sakri se iza njih. Idu milicionari. Potrča i strmoglavi se u berbernicu. Vrata su bila tamna, od stakla i zavesa. Berberin je stajao nasred radnje i oštrio briač. Berberin reče:

– Ne radim više. Već je osam i četvrt.

Bio je to omalen i prosed čovek s okamenjenom mrežicom smeška oko očiju. Gledali su se. Čulo se okolo tik-takanje sata na zidu. Branko ga je gledao bez ikakvog izraza. Berberinovo lice zaista je bilo sleđeno, kao da je od mokre ilovače.

U radnji nikog nije bilo sem njih dvojice. Mala i okrugla lampa što je svetlela kraj ogledala ličila je na cvet maslačka. Iza njih, na zidu, videle su se slike fudbalera; bila su to sasvim obična lica: razbarušeni momci, u dresovima i sa oznakama, znojavi. Sve je mirovalo dok su se posmatrali. Berberinove oči bile su začuđenije. Ogledala su visila po zidovima. Nečija lica, kamerom uhvaćena posle smeška takođe.

ČAST I ČEST SVAKOME – VERESIJA NIKOME. Reči su visile na zidu, već blede i krive. Slova su se crnela STAN ZA SAMCA TRAŽI OZBILJNA STUDENTKINJA IZ VOJVODINE – IMA POSTELJU. Preko taksene marke dve prekrštene linije. Luster se nije klatio. On je samo svetleo i bio kao grana.

Branko shvati da ne sedi u korpi s krompirom već u berberinovoj stolici. Više svoje glave video je berberinovu. Dugo je gledao u svoje lice, umazano krvlju i blatom, ništa ne shvatajući. Video je svoje ruke kako mu vise pored kolena. U jednoj je držao pesak i travu. Berberin je imao u ruci brijač. Bio je to lep čovek. Branko mu odgovori smeškom. Berberin se odobrovolji i reče mu da je prava šteta obrijati takvu bradicu. Branko se smešio. Berberin reče:

– I brčići su vam, znate, jako lepi.

Branko je gledao krvave mrlje sebi oko jagodica. Držeći četku za sapunjanje berberin reče:

– Vi ste, izgleda, vrlo prijatan čovek. Stalno se smežete. I ja sam isti takav. Ma šta se dogodilo na ovom svetu, meni ti je ravno. Ja ti se ne sekiram. Nekoliko puta sam se ženio i razvodio, ali nikad nisam tugovao. A one da polude, da polude.

Njegov glas bio je pljosnat i nasmešen:

– Ja radim svoj posao, ništa mi ne fali. Pljuckam na sirotinju. Baš me briga što ovi naši dočekuju razne careve i predsednike. Baš me briga što se oni tamo kolju. Mene, pravo da ti kažem, ni ova današnjica mnogo ne zanima, a mrzeo sam Nemce i voleo naše. Moj socijalizam je ova radnjica. S ljudima prolazim lepo. Sa svakim dobro – ni s kim ništa. Ja sam ti svoja država. Ja sam ti privatni sektor. Plaćam državi porez, kad mogu malo švercujem i – molim lepo.

Branko nije mogao da se seti otkuda mu sapunica na licu. Ona je bila velika i kretala se kao oblak. Kapala je preko stolica i mrežila mu oči. Gledao je maljavu i gojaznu berberinovu ručicu. Zvonio je

tramvaj i njemu se činilo da mu se s tom zvonjavom kroz ogledalo primiču vozačeve oči, pune krugova i vode. Oko šina rasla je trava, bile su to skoro osušene, skoro žute stabljičice, po čijim se listovima crnela kolomast. Kamenje je bilo oštro i sitno a iza šina počinjao je jarak pun trnja, tamo i praznih konzervi. Sapunica je rasla sve više prema jagodicama i on se seti bele pene na trotoaru koja je kuljala iz oluka. Učini mu se da se pretvorio u ogromni klobuk sapunice, koji ima ruke nad kolenima i oseća dlake četke negde na koži s gornje strane. Oči su mu tinjale kroz klobuk sapunice. Jedino je ogledalo bilo bez pene i mirno. Tramvaj je na čelu imao broj. Neko osam od metala a zatim okrugla praznina, a posle nje brojka za koju nije znao da li je devet ili šest.

– Poznati ste mi, časna reč. Video sam vas s onim umetnicima što stanuju gore na mansardi. Eh, to su ti neki čudni ljudi, neke fantazije. Čini mi se da sam vas nekada brijao. Gore je stajao neki zanesenjak sa ženom, Oljom. Jednom sam vas video s njima. Verovatno poznajete Ananija. A Fotije, siromah, ode na onaj svet. Sve su to moje mušterije. Ja ti mnogo volim umetnike. Svi smo mi umetnici, znate. I mi frizeri. I mi ulepšavamo. Sad mi jedan dade dve banke bakšiša. Zar ga niste videli? Razminuli ste se na vratima. A volim više dinar bakšiša nego pet banki zarade. Znade, i ja sam nekad hteo da budem kao vi, umetnik, čudak i zanesenjak, ali me posao otrezni.

Branko nije mogao da shvati zašto se tramvaj sa brojkama osam, nula i devet na čelu kretao, niti zašto su krugovi u očima vozača postajali sve veći i užareniji dok je ležao ničice preko šina. Nije znao ni zašto čovek sa brijačem i četkom za sapunjanje obigrava oko njega i stolice. Šta će mu brijač baš kad mene brije. Berberinove oči bile su okrugle i oklopljene kopcima. Tamo gde su bore prestajale da teku, nicalle su trepavice. U svest mu se lagano vraćala piljarnica. Svud po sapunici i oko ogledala gomilali su se krompiri. Jedino nije bilo trešanja i jagoda. *Ja sam krompir i moje su ruke od kupusa i pene. Kroz sumaglicu i mehure sapunice grgoljio je berberinov smeh i glas:*

– Volim ti ja sa strane da merkam. Nazivaju me reacionarem. A ja ništa ne radim sem što igram bilijar dok oni konferišu i bistre politiku. Volim našu državu kao svoju radnju. Sutra bih za nju poginuo. Video sam vas s onim Milanom, onim slikarom. Znade, ukrao sam im glasačku kutiju i u nju stavio sapun. Vrag me odneo, volim ponekad ponešto da dignem. Eh, što ću lepo da vas obrijem. A otkud vam krv po licu? Izgleda da je bila posredi neka tuča. Tuča, tuča. Beograd nema boljeg majstora od mene. Vas ću tako da udesim da će se svet čuditi. Ja vam kažem. Samo imam čir u stomaku. Živim ti na dijetei.

Kad se ja rešim nekog da udesim, to je strašno. Za vas sam naročito spremio ovaj brijač.

Branko je gledao male koštane korice u kojima je plamtela oštrica. Zadrhta i spazi kako mu se ruke podigoše do berberinovih. Berberinov dlan bio je mek i rumen i mirisao je. U rukavu se belelo dugme od pene. Branko oseti drhtavicu. Berberin ga pažljivo uhvati za bradu i zari oštricu u sapunicu.

Branko nešto prošaputa. Berberin se začudi i zapita ga o kakvim se to ribama radi. Video je slova berberinovih reči: *Za vas sam naročito spremio ovaj brijač*. Berberin ga je palcem i kažiprstom držao za vrh nosa. Branko je gledao pored njegovog rukava u tavanicu. Berberin je držao britvu ispred njegovih očiju. Berberin reče da mu je tvrda brada. Branko zapita:

– Ima li ovuda milicionara?

– Ne plašim ti se ja nikakvih milicionara kad mi je savest čista. Ja sam ispravan građanin. Plaćam porez, glasam – važno je da kuglicu spustim u jednu od dve kutije – ne zameram se vlastima i – molim lepo. A dođu i milicionari kod mene na brijanje. Obrijem ti ja njega džabe, a on meni onako strogo kaže „hvala družo“. Imam ja taktiku. Ovaj brijač sam naročito za tebe spremio. Kao da sam znao da ćeš doći.

– A hoće li milicionari da uđu u radnju odmah?

– Ne verujem, ali možda i hoće.

– Jeste li vi sigurni u to? Nadate li se?

– Znaate, ne bih smeo da vam poverim u šta se nadam. To je tajna, a mi se ne poznajemo tako dobro.

Branko je drhtao. Disao je uznemireno, osećajući kako mu se krv muti i dah krati. U ogledalu je video obrijanu i upalu polovinu lica. Brijač se iskrio ispred zuba. Berberin ga je pridržavao za glavu i po stoti put pričao priču o zečevima koji su bežali preko granice. Na njemu su se satirale prljavo žute mrlje svetlosti. Čitav minut berberin se nije micao. Gledao je Branku u oči. Njegov osmeh plavio je ogledalo kao pena što je kuljala iz oluka. Sve je bilo zaustavljeno sem berberinovog osmeha oko brijača. *Ja sam saznao prvog berberina*. Berberin ga je još držao za nos, jer je pola brka bilo neobrijano. Branku se činilo da sve što vidi oko sebe, izuzev zidova i poda, visi o brijaču, sa čije se oštrice cedi njegova krv. Krv kaplje, oštrica ostaje oštra kao pena. Berberin je bio pognut i lep i ništa nije radio sem što se smešio. Branko je drhtao. *Sve što sam saznao mogu i da uništim*. Polako je klizio sa stolice, uzmičući tuđoj ruci. Brijač je bio iskošen i usađen u korice od kosti. Branko bi se sasvim snizao pod stolicu da ga berberin ne pri-

hvati i ne zadrža. Zapita ga čega se plaši. Glava mu je bila van okvira ogledala u kome se video samo naslon, nalik na skelet guštera. Berberin ga je vukao gore. Brankove oči bile su zakrvavljene i lude.

Branko se naglo trže i preskoči preko stolice. U ogledalu se video samo naslon i berberinov šešir na čiviluku. I berberinove oči bile su pune krugova i vode. Dok je ležao kraj šina, čuo je psovke. On se tek sad seti. Mlatarao je rukom po bari i kroz mrak želeo da pojuri za tramvajem i uhvati prvog psovača i prekolje mu grkljan britvom kao što je berberinova. Tada mu se činilo da su mu noge šine kroz koje juri crveni zvuk, skupljajući se na savijucima kolena. Berberin zinu od čuda. Branko mu je prilazio nasmešen. Ti si najobičniji psovač i ubica. Berberin se zakikota, ali ne uzmače. Nasta mali nasapunjeni tajac. Ruke se berberinu same spletoše ispred lica. On zakuka. One su bile meke i nalik na pipke i kršile su se kao grančice u Brankovim. Sve je mirisalo u toj zidovima stešnjennoj radnjici na pod i mokru tuđu kosu. Tamo gde su se sastavljali pod i čatma zjapile su rupe, kroz koje je moglo projuriti mišje kolo. Preko Brankovog lica prelete mala sen bola i straha. Gledao je u svoje i berberinove ruke, koje su se preplitale i lomile. Milicija! Milicija! stao je zapomagati berberin. Zatim zaplaka prigušeno, skoro krkljajući.

Uplašen i sa zubima uz berberinov vrat, Branko je šištao kao da nije imao glasa u grlu, i sve se više obavijao oko čovekovog mekog tela. Obrete se na berberinovim prsima. Ispred čovekovih očiju ble-snu briač, zatim sve potamne i sa ogledalom. Mlatarao je rukama po podu, grabeći prstima tuđe, vašljive čuperke. Nešto, više nalik na grč i osmeh no na krv, i krik svrdlilo mu se oko usana. Briač je lako upadao u mekotu berberinovog vrata. Crveni vrelí mlaz šiknu do kofe s prljavom vodom. Sve je mirovalo u sapunici i peni koja je izvimala iz oluka. Jedino su se kante za đubre sve više bližile vratima berbernice. Berberin ga je gledao očima plavim kao uniforma sa zvezdama. *Stvo-ren si od moje krvi i zato te uništavam, sotonó.* Kolenima je pritiskivao čovekove grudi, koje su izdušivale kao probodena mešina. Berberin je postajao sve tanji, duži i ružniji. Okrugla i krvava glava s prvom ćelom na temenu držala se na končiću kože i žile. Ona je plavo gledala u kofu sa prljavom vodom, kao da se pita otkuda krv na njoj. *Ja sve mogu.* On spazi u ogledalu svoje do pola obrijano lice i ruku u kojoj je držao briač i berberinovo uvo. Sruči se na pod ničice. Nije shvatao šta to oko njega teče i kvasi mu laktove: prljava voda iz kofe ili zujanje iz šina. Mlatarao je rukama, želeći da prstima zagradi malo peska, trave ili najobičnijeg kamena što se beleo oko šina. Najveći psovač pobadao se uz vozača, čija su usta bila puna pene, sapunice i glasova.

Hteo je da šapne Milanu da se ne brine, jer negde u nedrima ima stotinarku za hleb. Dim i paučina pleli su se između njegovih trepavica, uplitali mu se u reči koje nije razumevao. *Gde sam ja ovo*. Nasmeši se kad shvati da je na prljavom podu nečije sobe. Zaključio da nikad tu nije bio, niti da zna ko ga je tu uveo i zašto. Spazi ogledalo s odrazom plavog maslačka sijalice i izjuri napolje.

Dunav se plaveo s obale na obalu. Kašljući i pritiskujući dršku britve na grudi, pretrča ulicu i sakri se iza kanti za đubre. I on je mene hteo. Tu je dugo mirovao.

Ležao je iza kanti za đubre. Bio je zavaljen kao da je u jaruzi, a ne na pločniku. Kante su bile pričvršćene gvozdenom polugom, tako da ih nije mogao namestiti oko sebe. Ovako su ga štatile samo od onog sveta koji je prolazio trotoarom i sredinom ulice. Berberin Toša, pisalo je više vrata radnje, koja je bila okrenuta njemu pročeljem. Te reči za njega nisu ništa značile, ništa nisu govorile, sem što su mirovale, osuđene da sa stakla mame prolaznike. Slova su bila velika i krvava. Iza njih, u dubini jame bez korena, gorela je svetiljka. Pokušavao je da se seti ko ga je uveo u brijачnicu. Zašto je berberin ležao na podu krvav. Iz sećanja izbijale su samo dve slike: korpa krvavih krompira i veliki oblaci pene i sapunice, koja je plavila sve sem okruglog cvetića lampe kraj ogledala. Tiho je izvirio iz sećanja berberinov glas, pun smeha, pene i krompira. Gde sam ja ovo. Kante su bile nepomične kao da su temelj od kamena. On je mirovao, ne trepćući. Krajnjoj je bio iskrivljen poklopac: ona je ličila na mrtvu glavu od zemlje, sa šeširom lutke od pleha; s nje se cedila voda i kvasila mu gležnjeve nogu. Ljudi su prolazili. On prikupi noge, jer su izvirivale stopalama iza kanti. Ljudi su bili mali i ličili su na čigre. Oni su se okretali i sudarali, ne padajući.

U blizini se smejaо čovek. Čovek je bio na većem razmaku od njega no berberin dok je obletao oko nasapunjene stolice i ogledala. Branko se nije osvrtao, iako se čovekov smeh sve više bližio, kao svetlost, kao pena. Činilo mu se da sav igra na smehu nevidljivog čoveka, izuzev ruke sa brijачem, koji mu je bio okrenut prema nakrivljenom poklopcu kante. On je gledao u baru koja se caklila kraj lakta njegove ruke. Njegovo lice bilo je priljubljeno uza zemlju. Iza senke koja je bila utisnuta u mokru zemlju počinjala je strmina s tamnim mrljama zakržljalog žbunja. On je gledao iznad svojih ruku i video besmislene krovove kuća, koje su bile dole u uvali. Po krovovima nije bilo ničega sem mraka i dimnjaka. Njegovo iskrivljeno lice bilo je na svim krovovima: ono je bilo krov i zemlja i bara pokraj kanti. Zubi

su mu se beleli u tankom ogledalu lokve.

Čovek se u blizini smejaio. Kante su stajale priljubljene jedna uz drugu kao beluci. U njegovom glasu nije bilo ničega shvatljivog i stvarnog sem pene koja je rasla po poklopcima kanti kao voda, kao dim: on se menjao pri svakoj šapatom isceđenoj reči, klobučao i venuo, prelazeći s najviše na najnižu notu.

On ču čovekov glas.

– Šta radiš ovde?

Pogleda preko oštrice brijacha i vide veliku i svetlu ruku Ananijevog prozora. Svetlost je bila žuta i prljava i on pomisli: književni skup, čitaju pesme. Ne nije skup. To je pogreb. *Ja nisam ni na skupu ni na pogrebu, već na praznom groblju.* Svi su ostali u kafani.

Između njega i te svetle provalije lebdele su lipove grane. One nisu mogle da pokriju svetlu ploču. Grane su bacale senke i one su ličile na berberinova stopala. Stopala su se kretala k njemu poput koraka, noć je rasla iza njih kao crna slama: stopala su bila bez gležnjeva i nisu se čula. On je gledao u brda mraka. Stopala su bila naopako okrenuta. Gledao je vrhove svojih cipela. Na stopalima, na tim bezbrojnim senama, rasli su prsti njegovih nogu. Glas iz mraka blesnu:

– Šta radiš tu?

Čovek je imao zgužvano lice, velika stopala u senci i oči u spletu bora i senki. Bio je omalen i mršav — samo što ne padne. Imao je na sebi sivu košulju i pantalone ispalih kolena. Čovek je bio bos i prosed. Smejaio se, ali je u njegovom glasu bilo ozbiljnosti:

– Što ne ustaneš?

Branko poče da objašnjava ležeći. Čovek ga nije razumeo i ponavljao mu je da ne shvata i da njegove reči ne znače ništa. Branko ga je gledao bez treptaja i činilo mu se da će se čovekovo lice raspasti ako se bude i dalje rastezalo. Branko prošaputa.

– Brijanje sa ribom i krompirom ... krompiri su krvavi ... pena mi je na usnama ... Slana i slatka je pena i ne ... i ne kvasi ...

Čovek se smejaio i ponavljao o kakvom se to berberinu radi. Zatim je odgovorio da ne zna zašto je berberin ležao na podu. Branko je dugo gledao u njega kao u vodu, kao da taj čovek nije ni postojao. Čovek se prepredeno nasmeja i namignu. Kofe su visile i nakretale se, ne mogući da se sastave u krug. Branko je i dalje gledao prazno, široko izbečenih očiju, koje su bile velike, vlažne i zakrvavljene: činilo mu se da vidi samo popločanu i betonom zazidanu lokvu iz koje izrasta utvara u ljudskom obliku, koja se smeje i grana rukama. Kante su, međutim, pljoštimize mirovale. Čovek se zaista smejaio, i to krtim i vlažnim smehom.

Kad čovek napravi pokret rukom, Branko vide da na pločniku nema nikakve lokve sa penom, već da iz njega raste najobičnija bandera s tužnim cvetom sijalica na vrhu, i da u njenoj, po tlu izvaljenoj senci stoji nekakav čovek i smeje se izazivački i krto. Tada još shvati da se drži za banderu jednom rukom, koja ga zadržava da se ne otoktrlja niz strminu, i da mu je ruka sa brijaćem, od lakta pa do navrh oštrice, u senci kao i čovek.

Brankov glas bio je načet i čovek ga je jedva čuo:

– Gde sam ja ovo?

– Iza kanti za đubre, reče čovek i čučnu.

Branko obori glavu zemlji i zažmuri. Čuo je kako se Sava sastaje sa Dunavom, šumeći. Nad svim ostalim granali su se krovovi s tišinom. On reče ne mičući se:

– Vidi li me ko?

– Vidim te ja, reče čovek.

– A zar me ne gleda niko više?

– Ne gleda.

Branko nastavi da mumla:

Ne gleda. A zar me ne gleda pogreb? Ne gleda. Slavna i slatka... Dovedi ceo svet da me gleda. Ceo pogreb sazdan je od moje krvi i pene. Dovedi. I ti gledaj, ne branim ti. Prokleću i preklati svakog onog koji ne bude hteo da me gleda.

Čovek prestade da se smeje i zapita ga, čučeci:

– Jesi li pijan, prijatelju?

– Nisam pijan, već svemoguć. A vi obični ljudi ... vi pigmeji ...

– Hoćeš li da te kudgod odvedem?

Branko odgovori tromo, žmureći:

– Ja sam na visini i ti me ne vidiš.

– U redu, reče čovek. Ali hoćeš li da te podignem sa zemlje i iza kanti za đubre? Zemlja je mokra, prehladićeš se. Razumeš li me?

– Gde sam, da sam – gore sam i ne mogu se razboleti. Još veći sam dok ležim u lokvi.

– A odkuda ti sapunica po licu? Zašto nisi obrijao i drugi obraz?

Branko je slušao žalosno zvonjenje tramvaja.

– Zašto si tako krvav? Zapita čovek iz senke. Izgledaš kao da si zaklao kokošku.

Branko se seti sapunice i kofe, čiji su bokovi bili krvavi. Nije znao zašto je berberin ležao na podu s rukama na jednoj, a glavom i očima na sasvim drugoj strani. Berberin je bio miran i vrat mu se držao na tankom končiću kože. Branko ga je gledao i pipao. Gledajući u hrpe tuđe kose na podu, dugo je mislio ne bi li se setio ko ga je uveo u brijadžnicu.

On ustade i prisloni se uz banderu. Čovek ga je gledao. Bili su iste visine, upola manji od svojih senki, koje su se primicale jedna drugoj. Čovek ga prijateljski opsova i zapita kog će mu vruga brijač. Branko opipa obraz i poče zbnjeno:

– A gde je narod? Jesam li ti rekao da dovedeš narod? Dovedi ga. Zar me samo ti gledaš?

– I to ti je mnogo, reče čovek i, nasmejavši se, pokaza zube. Takve ne treba gledati, pogotovu kad su pijani.

Branko iskrivi lice. Tog trenutka čovek napravi na licu grimasu. Čovek ustuknu i opet opsova vražju mater. Branko reče mršteći se:

– Poznat si mi. Kao da sam te negde video. Ko si ti?

– Ja sam najobičnija propalica, reče čovek i zasmaja se. Ime mi je Paja. Ja sam poznata pijanica, lopov i varalica. Zna me ceo Beograd. Za novac radim sve. Činim ljudima razne usluge, ponekad i džabe.

Branko ga je gledao, ništa ne shvatajući. Čovek se smejaio i pričao:

– Ja sam stari borac i komunista i bivši član svih postojećih i nepostojećih partija na svetu. Oficir bivše i ove države. Sve sam ostavio i otišao đavolu i rakiji. Borio sam se za današnjicu i bio tri puta ranjen. I danas je volim, al' nikako ne mogu da strugnem preko granice. Dvaput sam pokušao, ali me uhvatiše. Znaš, nisam ja ničiji neprijatelj, samo želim da skitam. Ja domovine nemam. Pesnik sam, brate, i ne znam za granice i zakone. Ko mi god stane na put – prefikarim mu grkljan. Inače, pošten sam čovek, građanin kog ni u kakvim spiskovima nema. Jednom rečju: slobodni mislilac, podzemni genije i šizofrenik.

Brankove usne bile su zasukane. On reče mirno:

– Ko si ti?

– Rekao sam ti: poeta. Ja pevam svoju poeziju, a ne vašu. Vi podižete fabrike i uređujete državu – ja gledam iz prikrajka i pevam svoju poeziju. Znaš, svak ima svoju pesmu. Svaka vam čast, priznajem vas. Ali i vi mene morate priznati. Jer i ja postojim i živim, isto kao i vi. No, živimo i dalje ovako: dva bića, dve države – vi velika jabuka, a ja crv u njoj. Ja mali, majušni izrod. Manji i gadniji od ičega na svetu. Sitan i ljigav a pun loših pesama koje nikome nisu potrebne sem meni i mojoj ludoj glavi ...

Branko poče uz senku bandere. Kad stiže do mesta gde se senka upijala u mokri asfalt, spazi Paju. Pogledaše se. Čitav trenutak njihova lica ostadoše zagledana jedna u drugo: jedno je bilo mirno i bradato i s tragovima sapunice oko usta, a drugo zacerekano, zgužvano i zapaljenih očiju.

Tada Branko produži ulicom. Nikoga nije bilo. Čak je i susedna ulica bila pusta. Išao je ništa ne misleći. U njegovoj glavi zujalo je kao u tramvajskim šinama: zvuk se okretao po praznini lobanje i zavezivao u čvor. Paje nije bilo. Ranjavo je svirao voz kroz maglu, koja je počinjala da se nadnosi nad Savom i Dunavom.

Kako je išao sredinom ulice, zgrade su se pojavljivale pred njim različito: čas oštricama vrhova i plesnjom i mokrom korom krova, čas ćoškovima, koji su bili uvršćeni i nejednaki kao porazbijane cigle, čas su sasvim uspravno stajali ispred njega, kao tog trenutka tu pobodene, sa žutim i četvrtastim ranama prozora. Stajao je i gledao u mračni zid. Gde sam ja ovo. Gledao je gore. Ništa nije mogao videti sem zardalih zvezda, koje su podsećale na potkovice, na berberinove oči, i ivica mnogih krovova, koji su se crneli na zagasitoj i mekoj boji neba. Nije shvatao zašto su bokovi dveju velikih zgrada povezani žicom. Njegova sužena misao dugo je visila na toj žici.

On skide kaput i prebaci ga preko ruke. Išao je tromo i pazio neće li gde ugledati kante za đubre. Svetlela su se ogledala bara: u njima su se sabirale zvezde s maglom. Sat je izbijao ponoć. Tramvaj je klizio po mokrim šinama, koje su se odvijale kao dve bolesne misli. Paje nije bilo: na mestu gde se smejaio visila je noć, nalik na veliku zvezdu. Nije osećao težinu svog tela. Drhtavica se pela uz njegova leđa. Ništa nije mislio. Od Zemuna je dolazila magla u velikim krdimama. Drhtao je i išao, gazeći po barama, iz kojih su bežale zvezde. Odakle mi ovo? Gledao je u brijač krvavih korica. Ničega se nije sećao sem berberinovog uva i lokve krvi u kojoj je ležala njegova meka ručica s peškirom.

Pred njim je stajao Paja. Gledali su se. U stvari, Paja je njega gledao. Brankove oči bile su skoro šuplje i videle su samo ulice, koje su nestajale pod krovovima. Njegovo lice bilo je okrenuto Pajinom. Paja se smejaio osvetnički. Neka me gleda. Tada ga Paja zapita kuda je krenuo.

Branko je ćutao, gledajući kako se Pajino lice naglo skuplja i nabira. Paja ga upita:

– Sigurno nemaš gde da spavaš? A?

Branko je čuo nečije reči, koje su se svršavale napevom: čuo je samo gole ožiljke Pajinog glasa, ali su oni brzo nestajali u tami njegovog smeha.

– Jesi li gladan? Zapita Paja i izvadi iz džepa veliku koru hleba.

Branko ga je gledao kako melje zubima nešto nalik na grumen zemlje. Osećao je prevrtanje u utrobi.

Pajino lice bilo je ozbiljno. Saže se, onako mali i suv, i zapita ga:

– Nešto si mi mračan. Šta je to s tobom? A izgleda da si dobar čovek. Viđao sam te sa Pališumom i Simom. Koja te nevolja tera da ideš sa tim fosilima i priviđenjima? Ideš često i s Milanom, onim slikarom. Slušaj, ja znam sve. Poznajem ceo Beograd. Vas dvojica se ne razdvajate. A oni starci, ono je predratni ološ, sve sami manijaci i šizike...

Motrili su jedan drugog. Branko je držao kaput preko ruke. Pajino lice bilo je malo i zasukano; iz njega je izbijala neka otvorenost i rešenost. Branko nije shvatao njegov šapat:

– Slušaj, vidim da si uvređen i da ti se nešto dogodilo. Neko te istukao, sigurno si zbog toga krvav. Zašto plačeš, a? Reci mi, ko te je uvredio? Odmah ću ga prefikariti. Ti mu izaberi smrt, ali da znaš, najmilije mi je da sam napipam grkljan. Ako budeš imao, daćeš mi koji dinar, koliko za hleb, a ako nemaš, – ne mari. Učiniću ti to i džabe, jer si, vidim, moj čovek. Imaš li para? Ne plači. Reci, koga da udesim? Pođimo, što si se tu ukipio.

Brankova glava bila je podignuta i prislonjena uza zid. Paja ga je gledao poverljivo. Brankove usne su drhtale. Gledao je iznad Pajine glave. Nije ni znao da mu se niz obraze sliva prljava voda suza. Držao je brijač u desnoj ruci. Nije čuo Pajin glas:

– Ako hoćeš, poklaću sve one starce. A ako nemaš gde da prenoćiš, povešću te u moju jamu. Niko ne zna za nju. Tamo ću ti čitati svoje pesme. Sve opisuju moj život. Znaš, ponekad mi dođe teško i ja onda napišem pesmu. Što se čudiš? I ja nešto osećam, iako nisam pesnik. Imam i šljivovice. Zašto me tako gledaš?

Na uglu su čučale kante za đubre. Na ulici nikoga nije bilo sem barice i tame po uglovima. Sat je još izbijao. Od kanti za đubre pa nadalje ulica se sužavala, kao tramvajske tračnice gledane iz daljine. Paja je čuo nečije korake. Pesma koja je katkad izbijala iza čoškova bila je pijana. Paja se skokom mačke sakri u senku. Zvonio je tramvaj.

Branko pojuri prema Paji. Ja sam te sazdao i ja ću te uništiti. Niz obraz mu je još tekla prljava voda. Ja sve mogu. Njegovo lice malo ožive. Pre no što stiže do mesta na kom je malopre stajao Paja, okliznu se i pade. Paja je gledao kako se s mukom diže, držeći brijač visoko iznad glave: gledao ga je kako zvera oko sebe i korača čas levo čas desno, prema senci. Najzad se zaustavi tik do Paje. Ali ga ne spazi. Paja je čutao. Brankove usne bile su otvorene i preko njih je izbijala pena.

Paja istrča iz senke i okrenu mu se licem. Tada mu reče tiho, prislušujući nečije korake i pesmu, koja je bila otegnuta i skoro bestelesna:

– Beži ovamo, ludače. Beži u senku, videće nas milicionari.

Branko je tupo zurio u mrak, iz koga je kapao Pajin glas:

– Šta to hoćeš od mene da uradiš, ludače? Šta to hoćeš? Baci brijač i hodi ovamo. Hoćeš da me prekolješ, a? Da me prekolješ?

Branko nasrnu na nj slepo. Usne su mu bile stisnute. Paja šmugnu u kapiju. Kad je bio na stepenicama, negde između prvog i drugog sprata, čuo je Brankov glas:

– Gleda li me još ko? Neka me svi gledaju, neka me svi gledaju!

– A zašto me goniš? Zapita Paja. Jesam li te uvredio?

– Ljudi se više ne rađaju živi, zamuca Branko kao za sebe.

– Životinjo jedna, tiše. Čuće nas ... uhvatiće nas ...

– Ja sam izmislio stepenice i tamu, zamuca Branko.

Paja ga ugleda na stepeništu. Bio mu je toliko blizu da ga je mogao uhvatiti. Ali Branko je ćutao u polumraku, malo pognut. Paja pojuri pored njega i sjuri se niz stepenište. Branko je gledao prvo u tamu, a onda u zid. Paja se nečega seti i zaustavi se. Išao je natrag, Branku, na vrhovima prstiju. Branko je stajao ispred zida oborene glave i namršten. Činilo se kao da želi nečega da se seti, a ne može da pogodi gde je. Dugo je tako stajao. Paja mu se prikrađe i uze kaput koji je ležao na stepeništu. Branko se osvrnu, ali ne reče ništa. Njegovo lice nije izražavalo ništa sem pometnje i zbunjenosti. Najzad prošaputa u mrak:

– Ko si ti?

Na stepeništu se od pesme čuo samo refren. Paja opipa džepove Brankovog kaputa i nađe zgužvanu stotinariku. Gledao je niz ogradu, koja se crnela kao linija. Branko je gledao u brijač, koji je držao pred sobom. Na stepeništu mu je bilo tesno i hladno. Drhtao je silazeći dole. Paja radosno reče:

– Milija mi je ova stotinarika no da sam ti prerezao grkljan.

– Zovi ih da me gledaju! Reče Branko kad se nađe na ulici.

– Koga to?

– Njih. Sve. reče Branko tiho.

Paja se kikotao u senci. Smeh mu je bio načet i avetinjski. Branko je gledao u svoje zgrčene prste, lepljive od krvi. Paja reče:

– Sad ti ni kaput ne dam, životinjo. Oh, što ću da se napijem rakije. A ti se smrzni. Toliko ću se napiti da ću zaboraviti i da postojim.

Branko je drhtao nasred ulice. Veliki snop svetlosti točio mu se na teme i prelamao u kapima prljave vode, koja se slivala niz dlake njegove bradice. Njegova glava bila je malo povijena, kao da zaviruje nekoj kući pod krov. Imao je okamenjen grč na usnama. Paja ga stade začikivati i pokazivati mu kaput. Branko nasrnu. Paja se obrete na

ćošku, u senci. Pola ispijenog lica virilo je iza zida. Čitav trenutak osta zasmijan, ispruženih ruku prema Branku. Da ga je ko sa strane posmatrao, pomislio bi da je nestvaran, da je od zemlje, sa dva velika i kosa komada uglja u očnim jamama. Bio je nepomičan kao slika. On reče tvrdo:

– Smrzni se, kad si lud, životinjo.

Razrogačenih očiju i iskežen, Branko pojuri, pružajući napred ruku sa brijaćem. Video je pred sobom gomilu pene iz koje je izrastao mali i suvi čovek očiju nalik na crnu i ključalu vodu. Pena je venula od smeha i on je nestajao u njoj. Samo je njegova ruka sa sečivom bila van nje i u mraku. Pena se nije hvatala za oštricu. Oštrica je bila samo krvava i njega to nije čudilo, kao što ga nije iznenađivalo što gazi po klobucima berberinove sapunice i gomilama tuđe i ljigave kose. Trčao je prema malom čoveku od pene, koji je držao preko ruke neku prnjicu nalik na kaputić. Drhtao je iako mu je krv udarala u slepoočnice.

Čovek od pene i senke, činilo mu se, sve više je srastao sa deblom lipe.

Potrčao je, spotičući se, i obgrlio stablo, kao da je od ljudskog mesa. Puštao je neartikulisane glasove, slične stenjanju i osećao mokru i oporu koru pod prstima. Mali čovek od pene i smeha nestajao je u drvetu, koje je oblivala krv. Čovekov grkljan razdvajao se nadvoje, krvareći iz oba zjapa. Malo i zgužvano priviđenje praćakalo se i mlataralo ručicama oko sebe, stalno grabeći sa poda berberinove sobe naviljke mokre i vašljive kose. Sečivo je ulazilo u koru i lomilo se, kao da je u kosti. *U n i š t i o s a m t e s o t o n o*. Mislio je kroz sečivo i koru kako treba da potrči i sakrije se iza onih kanti za đubre.

– A hteo sam istinski da ti pomognem, ludače, reče Paja iz tame.

1930. Rođen u selu Okladi kod Bijelog Polja.

1950. Završava gimnaziju u Kruševcu i započinje studije psihologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

1956. Objavljuje u izdanju Nolit, iz Beograda, knjigu pripovedaka *Đavoli dolaze*.

– Izdavačko preduzeće Zora, iz Zagreba, objavljuje Bulatovićevu knjigu ciklusne proze *Vuk i zvono*.

– Kod izdavačkog preduzeća Naprijed, iz Zagreba, objavljuje kratki roman *Crveni petao leti prema nebu*, koji je odmah preveden i objavljen u Holandiji da bi potom usledili prevodi na švedski, italijanski, nemački, danski, engleski, francuski i druge jezike.

1967. Izdavačko preduzeće Otokar Keršovani, iz Rijeke, objavljuje Bulatovićev roman *Heroj na magarcu*, koji je vrlo brzo preveden na švedski, engleski, finski i druge jezike.

1975. U izdanju BIGZ-a izlazi iz štampe roman *Ljudi sa četiri prsta* za koji Bulatović dobija NIN-ovu nagradu za roman godine.

1977. Roman *Ljudi sa četiri prsta* biva, u anketi Narodne biblioteke Srbije, proglašen za najčitaniju knjigu u SFRJ. U izdanju BIGZ-a izlazi putopis *Peti prst* (o onima koji nisu ušli u roman *Ljudi sa četiri prsta*). Izdavači BIGZ, Rad i Narodna knjiga objavljuju roman *Rat je bio bolji* koji je u odlomcima znatno ranije objavljen u časopisu *Savremenik* i preveden na više jezika.

1984. Izdavači Prosveta, Narodna knjiga i Vuk Karadžić, iz Beograda, i Mladinska knjiga, iz Ljubljane, objavljuju Bulatovićeva *Sabrana dela* u sedam knjiga. Na skupštini udruženja književnika Srbije Miodrag Bulatović postaje predsednik i tu će dužnost obavljati u dva mandata, sve do 1988. godine.

1991. Umro u Herceg Novom od posledica infarkta.

predgovor	5
Izlaz iz kruga	11
Priča o sreći i nesreći	19
Crn	27
Insekti	77
Ljubavnici	97
Tiranija	109
Zaustavi se Dunave - Prvi deo	177
Zaustavi se Dunave - Drugi deo	189
Miodrag Bulatović - Hronologija života i rada	197

